

Едиција
Савремена библиотека
књига 25

Редакција

др Добрила Бегенишић (уредник)

Тамара Бутиган Вучај

мср. Јелена Бенић

Небојша Ковачевић

мср. Ана Савић

др Драгана Милуновић

Маша Милорадовић

мср. Јелена Витезовић (секретар)

Наслов оријинала:

Der Vergangenheit eine Zukunft: Kulturelles Erbe in der digitalen Welt,

Herausgegeben von Paul Klimpel und Ellen Euler

1. Auflage, Berlin, 2015

ISBN 978-3-944362-06-9

Публикација Немачке дигиталне библиотеке

Текстови и фотографије заштићени су *Creative Commons* лиценцом Ауторство 4.0 (*Creative Commons Attribution 4.0*). То значи да могу бити умножавани, дистрибуирани, прерађивани и коришћени на друге начине, и у комерцијалне сврхе, уз стално навођење аутора, извора текста и наведене лиценце, чија тачна формулација се налази на линку <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Texte und Fotos stehen soweit nicht anders gekennzeichnet unter einer Creative Commons Namensnennung 4.0 Lizenz. Das bedeutet, dass sie vervielfältigt, verbreitet, bearbeitet und auf sonstige Arten genutzt werden dürfen, auch kommerziell, sofern dabei stets die Urheber, die Quelle des Textes und die o.g. Lizenz genannt wird, deren genaue Formulierung Sie unter <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Паул Климпел, Елен Ојлер
(приређивачи)

БУДУЋНОСТ ПРОШЛОСТИ

Културно наслеђе у дигиталном свету

Са немачкој превела

Добрила Бегенишић

Народна библиотека Србије
Београд
2019

САДРЖАЈ

Уводна реч државне министарке за културу и медије Проф. Моника Гритерс, посланица у Бундестагу.....	9
Увод Елен Ојлер и Паул Климпел	11
ЈАВНА ОДГОВОРНОСТ, ДРУШТВЕНИ ЗАДАТАК, ПРИВАТНИ АНГАЖМАН	
Културно наслеђе и дигитализација Херман Парцингер	17
Наслеђе Нојеве барке: архиви, знање и информације Јирген Кајпер.....	31
Обрада, умрежавање и приступ Моника Хагедорн-Заупе и Вернер Швајбенц	41
Нацрт системске промене културног памћења Бернхард Серексе.....	57
ПРАВИЛА УМРЕЖАВАЊА	
Стандардизација и културно наслеђе: ништа без човека Феликс Сасаки	75
Од ESE до EDM и даље: на који начин Европеана омогућава приступ објектима културног наслеђа Евенил Дреге, Штефен Хенике, Јулија Иванова, Марлис Оленски, Штефани Риле, Виолета Трукуља.....	87
Достављање онлајн публикација од стране особе која цитира. Обезбеђивање постојаности онлајн извора у науци Јан Шалабек.....	113

ПРАВНИ ОКВИРИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Знање без будућности?

Правни оквири за дугорочно дигитално архивирање публикација на мрежи

Ерик В. Штајнхауер127

Ауторско право, пракса и фикција.

Правна тумачења у области културног наслеђа у ери дигитализације

Паул Климпел.....151

Онлајн позајмица и виртуелна шетња по музејима.

Људско право на културну партиципацију у 21. веку

Елен Ојлер и Томас Драјер.....173

Од лисног каталога до сервера за архивирање.

Дигиталне могућности коришћења библиотека, музеја и архива према важећем ауторском праву

Тил Кројцер189

Емигрантска штампа и јеврејска периодика

из доба нацистичке Немачке.

Два пројекта дигитализације

Немачке националне библиотеке

Силвија Асмус и Доротеа Цехман.....203

КОЛИКО ЈЕ СЛОБОДАН СЛОБОДНИ ПРИСТУП?

Разноврсност за вечност

Шта је то што *Creative Commons* лиценце

(лиценце Креативне заједнице)

чини интересантним свим баштинским установама

Џон Х. Вајцман.....215

Слободан приступ дигитализованом

културном наслеђу за науку и образовање

Ханс Петер Френц225

Култура за све? Између организоване пљачке и демократизације културног наслеђа Хана Вирц	233
---	-----

МАТЕРИЈАЛИ

Нова ренесанса. Препоруке три мудраца за постављање европског културног наслеђа на мрежу	253
Културно наслеђе учинити видљивим на интернету. Позициони документ Немачког удружења музеја	263
Препоруке за примену Берлинске декларације из 2003. године за установе које су је потписале. Смерница најбоље праксе	269

О ИЗБОРУ ФОТОГРАФИЈА

Избор фотографија у овој књизи сведочи о преображају организација које чувају културно памћење. Оне су одавно постале део једног великог културног и индустријског комплекса, а да се због тога нису претвориле у културну индустрију. Ипак, спектар баштинских установа постао је све већи а дигитализација и аутоматизација остављају своје трагове. Том паралелном постојању модерног и традиционалног посвећен је мој фотографски рад. Ова растрзаност за мене је најочигледнија у ренесанси дрвених материјала у које су одевене и читаонице модерних библиотека, али и аутоматизовани скенери за књиге. Насупрот томе налази се крхкост књига и папира, који често више не могу да буду спасени.

Јирген Кајпер

Дигитализација
Центар за скенирање
у Баварској државној библиотеци
Фото: Јирген Кајпер

УВОДНА РЕЧ

државне министарке за културу и медије, проф. Монике Гритерс, посланице у Бундестагу

„У библиотекама“, рекао је једном Јохан Волфганг фон Гете, „осећамо се као да смо окружени великим капиталом који тихо даје непроцењиве камате“. Сачувати овај капитал и ставити његове камате на располагање што је могуће већем броју људи један је од битних задатака не само библиотека него и свих установа које су обавезне да чувају наше културно наслеђе. У ери интернета за то се отварају потпуно нове могућности. Захваљујући дигитализацији садржаји постају доступни увек и свуда. На тај начин могу се подстаћи и они који су до сада само ретко посећивали музеје, библиотеке, концертне сале и друге установе културе или то уопште нису чинили. Инвестирање у дигитализацију културног наслеђа и његово атрактивно представљање на мрежи за све грађанке и грађане због тога је важан задатак културне политике и представља посебну државну одговорност. Приватни понуђачи могу играти важну улогу – посебно у сарадњи са јавним установама. У сваком случају, економски интереси приватних предузећа не смеју бити меродавни за то коме ће које понуде бити стављене на располагање, јер камате од нашег културног наслеђа припадају свим грађанкама и грађанима у истој мери.

Држава, покрајине и општине су због тога последњих година масовно прошириле дигитализацију културног наслеђа. Поред многоструких активности појединих установа културе и науке, у сарадњи са Немачком дигиталном библиотеком (НДБ) настао је централни приступни портал који средњорочно или дугорочно свим немачким установама културе и науке – а њих је око 30.000 – отвара могућност да представе своје фондове према јединственим техничким стандардима. У ту сврху, НДБ корисницима нуди модерне инструменте за претрагу и обраду свих понуђених садржаја. НДБ при томе не следи комерцијалну логику тржишта, чији је циљ што је могуће већи број кликова, него се оријентише само на квалитет садржаја и њихову релевантност са циљем да се грађанкама и грађанима као и научницама и научницима отвори аутентичан и свеобухватан приступ нашем културном наслеђу на мрежи. Подразумева се да при томе највећи приоритет имају заштита приватне сфере и заштита података. То исто важи за заштиту могућих ауторских права за понуђене садржаје.

Најновија дешавања у области ауторских права воде рачуна о жељи за веома квалитетном и свеобухватном понудом. Могућа је и дигитализација такозваних сирочади¹ или дела која нису комерцијално доступна, која су до сада почивала у фондовима библиотека, музеја и архива. Проблем код сирочади је у томе што је њихов аутор непознат или је њихове ауторе немогуће наћи па их је тако немогуће питати да ли су сагласни са дигитализацијом својих дела. Дела која нису комерцијално доступна а која су објављена, на пример, у књигама, новинама или часописима не могу више да се пронађу у уобичајеној продајној мрежи. Кроз прилагођавање оквирних услова за ауторска права најпре на европском а потом, у току прошле године, и на националном нивоу, од стране савезног законодавца, установе културе сада имају правну сигурност. С обзиром на циљ културне политике, да се што већи део нашег културног наслеђа учини доступним што већем броју људи, овакав развој догађаја представља велики корак напред.

Темељно бављење комплексним правним и организационим питањима је – поред финансијске стране – разлог за то што је Немачкој дигиталној библиотеци у почетку било потребно више времена него приватним предузећима да отвори своја виртуелна врата. Њено оснивање и начин рада резултат су демократских одлука, за чију је легитимност потребна већина, а за њено успостављање финансирање из јавног буџета – за разлику од приватних предузећа, чије одлуке о инвестирању зависе пре свега од економске добити. Исплатиле су се дуге и тешке дебате између стручних кругова и политике као и спремност свих страна на компромис. Постигнути консензус може и хоће, сигурна сам, носити и убрзати процес дигитализације у нашим установама културе и науке, тако да ће много више људи него до сада моћи да доживи да буде „окужено великим капиталом који тихо даје непроцењиве камате“.

¹ Дела непознатог аутора или дела чији је аутор познат али није доступан (*Дрим. Ырев.*).

УВОД

Елен Ојлер и Паул Климпел

Развој технике мења наш свет – већ га је променио и мења га и даље. У последњих двадесет година појава дигиталних технологија и умрежавање преко интернета довели су у скоро свим областима живота до енормних промена. Овај тренд не заобилази ни културу. Не заобилази ни институције које су одавно, захваљујући широком друштвеном консензусу, одговорне за чување и негу културног наслеђа – одговорне су за то да ово наслеђе остане живо у друштвеној свести. Архиви, музеји, медијатеке, библиотеке, установе које се баве заштитом споменика и научне институције не преузимају само одговорност за чување културног наслеђа, него омогућавају и приступ, па су тиме и гарант демократске партиципације.

Дигиталне технологије и технологије за умрежавање стављају управо баштинске установе пред велике изазове. Како оне могу под променењим околностима да испуне свој друштвени задатак? Задатак и очекивања од ових институција и могућности које оне имају често се не подударају. То важи и за правне оквире.

Традиционалне баштинске установе налазе се пред изазовима који пружају бројне шансе. Са Немачком дигиталном библиотеком у Немачкој је створен важан оквир за умрежавање дигиталних понуда различитих институција и за стварање потпуно нових приступа знању и информацијама. Умрежавање великих база података уз коришћење нових метода и поступака за анализу мреже проширује истраживачка питања и доноси нова сазнања, каква раније нису била замислива. Ипак, поред тога се појављују нови актери који имају сопствено самопоуздање и који су веома динамични. Иницијативе цивилног друштва као што је Википедија али и комерцијалне фирме баве се, такође, различитим аспектима културног наслеђа. У овој ситуацији посебно је важна расправа о улогама и одговорностима, о могућностима и препрекама.

То је друштвена, културно-политичка и правно-политичка расправа, али и расправа међу експертима из установа које чувају културну баштину. Ова књига осликава важне аспекте овог вишеслојног разговора.

Најпре, реч је о питањима јавне одговорности, друштвеним задацима и о приватном ангажману. Херман Парцингер, председник Задужбине пруског културног наслеђа, највеће немачке установе културе, пише о утицају дигитализације на културно наслеђе. Јирген Кајпер истражује различите концепте архива, Моника Хагедорн-Заупе и Вернер Швајбенц на крају разматрају утицај дигитализације на обраду, умрежавање и приступ. Како ће утицати овакав развој на процесе рада и самопоздање институција?

Даље, предмет разматрања су правила умрежавања. Феликс Сасаки објашњава значај стандарда за културно наслеђе. Евелин Дреге, Штефен Хенике, Јулија Иванова, Марлис Оленски, Штефани Риле и Виолета Тркуља објашњавају конкретно Европеанин модел података, а Јан Шалабек се на крају посвећује питањима трајности онлајн референци.

Правни оквири за културно наслеђе у погледу дигитализације морају наново да се уреде. Ерик Штајнхауер се пита има ли знање будућност због недостатка правне базе за архивирање изворно дигиталних материјала. Паул Климпел истражује последице правне несигурности по културно наслеђе. Често претпоставке и нагађања и процена ризика надомешћују скоро немогућа правна тумачења. Елен Ојлер и Томас Драјер захтевају даљи рад на правним оквирима да би се човеку омогућило право на културну партиципацију и у 21. веку. Тил Кројцер описује постојеће правне оквири. Силвија Асмус и Доротеа Цехман баве се потешкоћама у правном тумачењу и њиховим последицама на конкретним примерима емигрантске штампе.

У следећем поглављу истражује се шта се подразумева под слободним приступом. Џон Х. Вајцман објашњава значај слободних лиценци за баштинске установе, а Ханс Петер Френц објашњава став према слободном приступу са становишта музеја и архива. Хана Вирц описује потешкоће приликом имплементације европских смерница у поступању са информацијама.

На крају, књига садржи још неке важне материјале. Под насловом „Нова ренесанса“ једна експертска група Европске комисије представља препоруке из 2011. године за постављање европског културног наслеђа на мрежу. Немачко удружење музеја објашњава у свом позиционом документу која су правна прилагођавања неопходна да би се културно

добро приказало на интернету на примерен начин. И најзад, Смерница најбоље праксе уз Берлинску декларацију из 2003. године Задужбине пруског културног наслеђа, Немачког археолошког института, Савезног архива, Задужбине Пруски дворци и вртови Берлина и Бранденбурга и Задужбине Јеврејски музеј Берлин даје упутства на који начин треба да се даље развија парадигма отвореног приступа која је тамо донета.

Расправа о културном наслеђу у дигиталном свету водиће се и даље – и мора се водити и даље. Ова књига треба да документује тренутно стање, на коме ће се базирати даље расправе.

**ЈАВНА ОДГОВОРНОСТ,
ДРУШТВЕНИ ЗАДАТАК,
ПРИВАТНИ АНГАЖМАН**

Дигитализација
Центар за скенирање у Баварској државној библиотеци
Фото: Јирген Кајпер

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Херман Парцингер

Дигитализација продире све више и више и у свакодневне послове у установама које чувају културна добра. Збирке се све чешће документују у базама података, фотографије се производе и похрањују дигитално, комуникација у музеју, са колегама, са особама и установама изван музеја обавља се електронском поштом, преко друштвених мрежа, итд. Интернет се користи да би се сопствено знање проследило даље, да би могла да се врши размена на платформама и да би се остварила децентрализација у сарадњи.

Ово шире коришћење нових технологија отвара нову шансу установама које чувају културна добра, али скрива и велики број изазова.

Савезна влада је у својој Дигиталној агенди 2014–2017¹ формулисала циљ:

„[...] Немачка треба и даље да се развија као земља дигиталне културе. А то значи да треба да се обезбеди веома квалитетна понуда дигиталних садржаја. У том смислу ћемо и даље побољшавати оквирне услове за оне који нуде садржаје. Осим тога, радиће се и даље на дигитализацији културних добара и побољшаваће се приступ културном и научном наслеђу у архивима, библиотекама и музејима.

- Развијаћемо свеобухватне стратегије и акционе планове са одговарајућим техничким решењима и стандардима за дигитализацију културних добара (поред осталог и за дигитализацију биоскопа и филма) као и за дугорочно чување знања, информација и културних добара у дигиталном облику и ствараћемо правне оквире који су потребни за то.
- Поставићемо дигитална културна добра и њихове метаподатке у отворени приступ, а по могућности бесплатно – уколико то дозвољавају ауторска права.

¹ Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, Bundesministerium des Inneren, Bundesministerium für Verkehr und digitale Infrastruktur (Hrsg.): Digitale Agenda, 2014–2017, август 2014, стр. 19.

- Наставићемо да градимо и ширимо Немачку дигиталну библиотеку.”²

Централни задатак установа које чувају културна добра одувек је био да та добра учине доступним. За то су коришћени и користе се адекватни и модерни облици посредовања. Овакав развој догађаја увек је био повезан и са дискусијама о тим новим облицима посредовања. Ни први штампани изложбени каталози, који су били илустровани фотографијама, као ни појава аудио-водича на изложбама нису прошли без коментара. Као неоснована показала су се страховања да ће „аура оригинала” бити изгубљена и да ће као последица додатних извора информација посетиоци престати да долазе у музеје или да ће изостати корисници библиотека. Иста таква страховања постоје и када је у питању тема дигитализације и онлајн понуде.

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КАО ШАНСА

Већина установа културе почела је да се у оквиру својих могућности бави изазовима и да користи могућности друштва које постаје информационо да би обезбедила што је могуће шири и свеобухватнији приступ својим фондовима. Некада је приступ културном наслеђу био могућ на лицу места, посетом изложбама, читањем штампаних изложбених каталога или посматрањем аналогних слика. Тек је са дигитализацијом створена могућност да се побољша постојећа понуда и да се омогући приступ културним фондовима на сваком месту и у свако време. Бољи приступ фондовима и сазнање шта чувају музеји, библиотеке и архиви тенденциозно води до тога да све више људи посећује библиотеке и музеје – музеји и библиотеке уопште узев бележе повећан број посетилаца и посета.

Потврђено је да корисници библиотека желе још више дигиталних понуда. За јавне библиотеке Берлина испитивање је урађено преко пројекта „NuMOB – Nutzungsmonitoring für Bibliotheken”, чији су резултати представљени у августу 2014. Шеснаест хиљада испитаних особа потврдило је да су библиотеке потребне, али да су важни и дигитални ме-

² Исто, стр. 29.

дији. Очекује се онлајн претраживање на радном месту са компјутером, слободан приступ интернету и бежични интернет, али се веома траже и електронске књиге за преузимање.³ Актуелно истраживање ове врсте за друге области културе још увек не постоји.

Корист од сна о неограниченом и свеобухватном приступу знању и култури велика је, али не само са друштвеног и економског становишта. И са становишта рестаурације значајни су квалитетни дигитални садржаји. Стварањем могућности да се приступи дигиталној копији оригинали се штите и спречава се њихово прекомерно коришћење. Оригинали могу да остану у оптималним условима у магацинима док се широм света може приступити дигиталним копијама и метаподацима оригинала који су урађени без претераног ангажмана. Коришћењем модерних техничких поступака приликом производње дигиталних копија настају нове могућности за коришћење и истраживање које до сада нису постојале. На тај начин настају дигиталне копије, чије могућности коришћења широко превазилазе чист приказ слике.

Пример за то је пројекат „3D-Erfassung von historischer und zeitgenössischer Musikinstrumenten Südasiens in erweiterten Objektperspektiven“ у Етнолошком музеју Државног музеја у Берлину (види сл. 1). Ту кључну улогу играју 3D и СТ снимци и опис дубоких информација. Ове информације и дигиталне копије могу да се користе у различите сврхе. Са једне стране могу да их користе директно корисници на свом рачунару, лаптопу или паметном телефону у, за сваки случај, прилагођеном обиму података и резолуцији, оптимизованом за све групе корисника и за све корисничке уређаје. Са друге стране, ове информације могу да буду предмет нових истраживачких и научних подухвата. На овој основи биће могуће да се врше истраживања о временском распореду обраде материјала, техникама приликом коришћења (патина, трагови свирања), естетским принципима и занатским техникама, а што би иначе било могуће само уз скупа истраживања на лицу места.

³ Види веб-страницу пројекта Numob – Nutzermonitoring in Bibliotheken, резултати су доступни на линку: <https://numobberlin.wordpress.com> (прегледано 20. 09. 2014).

Слика 1: СТ снимак музичког инструмента из јужне Азије
Фото: Андреас Рихтер, Етнолошки музеј, Државни музеји у Берлину

Улога установа културе као посредника и заступника али и чувара ових непоновљивих а реалних културних богатстава биће све значајнија. Без обзира на то да ли се ради о библиотекама, архивима, музејима или службама за заштиту споменика, отварају се нове могућности и постављају се нови задаци. Нажалост, понекад постоји опасност да се њихова улога „чувара“ доведе у питање у дискусијама и еуфорији о ономе што се може појавити у техничком смислу. Због тога установе културе понекад имају незахвалан задатак да кориснику – у оквиру могућности – пруже не само све информације о културним добрима која чувају, а које су му неопходне за рад и за разумевање културног наслеђа, него и да објасне зашто су у датом случају неопходна ограничења.

Многе установе културе почеле су да користе ове дигиталне алате и начине приказивања и већ су развиле прве стандарде или су спремне да користе постојеће. Актери су веома често веће или веома велике установе културе као, на пример, оне које су повезане у мрежу Немачке дигиталне библиотеке, а поред осталих и Баварска државна библиотека, Задужбина пруског културног наслеђа, Савезни архив, Немачка национална библиотека или Немачки институт за филм. Разлог за то је што је у овим великим установама маневарски простор по правилу већи него у мањим установама. До различите брзине у развоју и чињенице да неке установе брже а неке спорије напредују на овом путу долази и због различитих материјала за које су потребни процеси дигитализа-

ције различите комплексности, али и од различитих оквирних услова. Тако неки материјали, као и до сада, могу да постану општедоступни уз малу количину додатних информација о некој скенираној копији, а тиме и уз мали ангажман.

Слика 2: Дигитализација у Државној библиотеци у Берлину
Фото: Кристина Кесер, Државна библиотека у Берлину

Поступци производње слика на основу дигиталне фотографије или на основу одговарајућих поступака скенирања погодних за велике серије нису више велики изазов ако се посматра чисто технички и са становишта процеса рада.

За дигиталне копије других материјала потребне су комплексније информације или контекстуализација са другим објектима да би били разумљиви кориснику. За неке од њих приликом дигитализације настаје велика количина података – као што је, на пример, случај код филмова или 3D објеката. У неким областима наше земље постојећа

упутства за креирање података за одговарајућу понуду још нису адекватна, а само у веома ретким случајевима у мањим установама културе постоје оквирни технички услови за производњу одговарајућих дигиталних копија.

Додатно, постоје, као и до сада, правни оквири који на први поглед стварају препреке неразумљиве за кориснике. Због тога је, као и пре, из правних разлога лакше представити објекте чије се дигиталне копије производе поступком скенирања, него дигиталне слике које су директно или индиректно настале фотографским поступцима или дигитализацијом читавих секвенци филма.

Посебну заштиту захтевају објекти који не могу да се чувају у установама културе. Ископине и њихов положај не могу се увек и у сваком случају објавити или трајно учинити доступним јавности. После обављеног посла оне остају на лицу места, бивају делимично разрушене грађевинским радовима, мења им се намена или – у најбољем случају – буду закрпљене док се не наставе радови. Оне тиме, додуше, више нису доступне, али нису ни заштићене од неовлашћеног приступа. У овим случајевима све што може да буде понуђено јавности и истраживачима јесте документација о ископавању, обрађена на одговарајући начин (у одређеним случајевима без јасних координата) и дигитализована. Због количине података, претходно описаних особености и метаподатака који треба да се ураде, у питању је веома захтеван и комплексан поступак дигитализације, који далеко превазилази чисто представљање слике. Због тога је Покрајински биро за археологију Саксоније приликом ископавања у Плауену употребио такозвани археокоптер. Овај уређај не само да прави слике, него и прорачунава и даје податке за 3D моделе ископина.

Слика 3: Археокоптер, употреба у Плауену

Фото: Покрајински биро за археологију Саксоније / Landesamt für Archäologie Sachsen

ПОСЛЕДИЦЕ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ ЗА УСТАНОВЕ КУЛТУРЕ

За установе културе овакав развојни пут не остаје без последица по интерне токове и поделу посла. Без припреме и стварања основе не може се реализовати понуда дигиталних садржаја и припадајућих података о објекту. Јасно је да у музејима, архивима, библиотекама и службама за заштиту споменика постоји много информација о културним добрима која се чувају у њима. Али и даље нису све информације похрањене у базе података; још увек су руком писани листићи неизоставан саставни део документације. Многи од расположивих дигиталних садржаја направљени су за рад а не за јавно приказивање на интернету. Управљање сликом, захтеви по питању квалитета електронских приказа као и правна тумачења нису прилагођена за ову сврху. Тако један велики део копија потиче из времена кад онлајн коришћење није било предвиђено, па из тог разлога нису ни могли бити створени правни услови. Алати и процедуре документовања још увек су оптимизовани за интерно коришћење великог броја објеката и архивских јединица.

Онлајн доступност захтева свеобухватнију и интензивнију обраду. Коришћени стручни вокабулар мора да буде допуњен ознакама које су

разумљиве лаицима. Ово је до сада рађено само за потребе изложби. Потребна је изградња платформи за публикације на којима ће установе моћи да представљају и учине доступним своје фондове.

Без убедљивих стратегија за чување дигиталних објеката – као и за дугорочно чување комплексних дигиталних објеката – постоји опасност да дигитални садржаји у року од десет до петнаест година више не буду употребљиви и да велики део података буде изгубљен.

Све ове задатке не треба да решавају само велике установе, пошто то нису само њихови проблеми, него се они односе на велики део установа културе. Због тога су потребни предлози решења који ће бити на располагању и мањим и средњим библиотекама, архивима и музејима, и то пре свега њима. Различите иницијативе и пројекти као „Museum digital“⁴, „digiCULT“⁵, „Archive in Nordrhein-Westfalen“⁶ баве се овим темама. Они су себи поставили задатак да свеобухватно помажу установама културе. И обим материјала који треба да се дигитализује је фасцинантан: у немачким установама културе налази се, на пример, више од 500 милиона историјских фотографија.⁷

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КАО ЦЕНТРАЛНИ ЗАДАТАК УСТАНОВА КУЛТУРЕ

Сви ови објекти морају не само да буду дигитализовани, него и обрађени. Поред управљања објектима потребна је и израда података о објекту за онлајн приказивање и његова садржинска обрада – у много већем обиму него што је то до сада био случај за објекте који су приказивани на изложбама. Јер, са могућношћу онлајн публиковања појављује се шанса да се учини видљивим оно што није могло да буде приказано на изложбама него је чувано у депоима. По правилу, најпре морају да се направе дигитални садржаји – електронски приказ објекта – и он-

⁴ На интернету: <https://www.museum-digital.de/> (прегледано: 19.09.2014).

⁵ На интернету: <http://www.digicult-verbund.de> (прегледано: 19.09.2014).

⁶ На интернету: <http://www.archive.nrw.de/> (прегледано: 19.09.2014).

⁷ Fotoerbe.de садржи информације о 151.678.302 фотографије из 1.236 установа.

лајн платформа мора да се одржава. А очекивања корисника стално се мењају: шта треба да понуде установе културе у информационом добу, које канале треба да користе, у којим временским периодима треба да раде? Данас се очекује да се све нађе на мрежи, а да је квалитет слике добар, оптимизован за сваки кориснички уређај, а по могућности и не само као слика него као видео или 3D објекат – што је ефикаснији пренос података код корисника, њихова очекивања су већа.

Поред објављивања информација о фондовима, постоји све више и више потреба да се оне умрежавају са фондовима других установа културе како би сви заинтересовани могли да их пронађу. У ту сврху праве се тематски, регионални и национални портали, као што је Немачка дигитална библиотека и европска платформа Европеана. Да би се у њима могло учествовати, учесници морају да се усагласе око заједничких стандарда и да те стандарде имплементирају и развијају у својим установама.

Објављивање информација о објектима има свакако далекосежне последице. Велики број правних аспеката (право на слику, право на навођење имена, пренос власништва над издањима) мора да се узме у обзир. А ту су још и финансијски аспекти као што су трошкови плаћања носиоцима ауторског права у случају публикација. Ове теме, макар за музеје, нису непознат терен, пошто оне постају акутне приликом сваке изложбе. Ипак, мења се димензија када, на пример, велики делови базе података треба да се учине доступним онлајн.

УСТАНОВЕ КУЛТУРЕ МОРАЈУ РАЗВИЈАТИ СТРАТЕГИЈУ

Стратегија дигитализације – каква је објављена за Задужбину пруског културног наслеђа и њене установе први пут 13. октобра 2010. за период од 2011. до 2015. године и која је 2014. прерађена – потребна је, у принципу, за сваку установу.

Задужбина пруског културног наслеђа је, на пример, у намерама о дигитализацији у својим установама у фокус ставила фондове:

„који су изузетни, јединствени, од посебног интереса за истраживање или из других разлога имају национални или интернационални значај. У оквиру ових намера свака установа је дефинисала који њени фондови треба да се приоритетно дигитализују. При томе је узето у обзир и опхођење са најразличитијим врстама објеката и материјала. За све планове дигитализације у Задужбини узети су у обзир постојећи стандарди за библиотеке, музеје и архиве. То без проблема омогућава размену дигиталних садржаја и података у оквиру Задужбине, а при томе олакшава и њихово преузимање на интернет порталима. За дигитализацију писаног културног наслеђа у Задужбини обавезна су правила 'Digitalisierung', која је урадила Немачка истраживачка заједница”.⁸

Као јавна установа за културу и истраживање, Задужбина пруског културног наслеђа донела је одлуку да све њене установе треба да омогуће да се њихови дигитални фондови користе бесплатно у некомерцијалне сврхе, уколико на њих права не полагају трећа лица.

ЗАКЉУЧАК

Иако се развој „дигитализације” и „портализација” још не сматрају крајњом тачком приказивања и дигиталног представљања културних добара, то је, ипак, реалност и одраз развоја информационог друштва. То може бити камен темељац за све веће интересовање корисника интернета да учествују у раду и у преображају наше информационе заједнице. Могућности деловања и понашање корисника на мрежи јасно показују да једна једноставна бледа приступна страница са објавом „Ми смо овде па ви дођите до нас” данас више није довољна.

Постаје све јасније да прављење специјалних понуда које се презентују затвореним круговима корисника није довољно. Онлајн енциклопедија Википедија је пример за то колики потенцијал постоји у деловима корисничке заједнице глобалне мреже који показују интересовање и спремност да активно учествују у обради, изградњи и позиционирању информација.

⁸ Види: Stiftung Preußischer Kulturbesitz: Digitalisierungsstrategie der Stiftung und inhaltliche Prioritäten 2011-2015, <https://www.preussischer-kulturbesitz.de/schwerpunkte/digitalisierung/digitalisierungsstrategie.html> (прегледано: 19.09.2014).

Припремање информација на овај начин важан је корак за припремање културног наслеђа за истраживање, као и за широку јавност. Али то не гарантује увек – ни по питању обима обраде који је потребан за научни рад – веродостојност а тиме ни цитираност ових информација. Како ће овакав развој даље утицати на област науке и културе, не можемо сада дефинитивно рећи. Али ми, ипак, желимо да сазнамо. Научно истраживање процеса дигитализације, последица, шанси и структурних промена у друштву, обраде и преношења знања, културног посредовања и њене презентације раде се, на пример, у пројекту RICHES (Renewal, Innovation and Change: Heritage and European Society), који суфинансира Европска унија, а у којем учествује Институт за истраживање музеја у име Задужбине пруског културног наслеђа.⁹

Трошак за постављање културног наслеђа на интернет за установе које чувају културна добра, а који без сумње постоји, бива надокнађен многобројним предностима и добитима, које су понекад потпуно конкретне. Ту је, пре свега, једна околност, која је присутна индиректно – обавеза да се збирка коначно конкретно обради, припреми њена документација, те да се коригује и актуелизује. Овај ангажман је, када се процес озбиљно схвати, већ сам по себи од непроцењиве вредности. А ту је и чињеница да је интернет данас савремени облик комуникације који – независно од (скупље) могућности да се дође до оригинала – омогућава приступ копији и метаподацима широм света. Резултат тога је транспарентност фондова, што до сада није био случај. Затим, онлајн расположивост омогућава повећану видљивост објеката и установа које чувају збирке. Даљи резултат је активно укључивање корисника интернета – научника али и лаика – у рад институције. То даје позитивне ефекте, који се налазе негде између аутсорсинга, краудсорсинга и ангажовања експерата, између сакупљања изворног материјала, изворних информација и знања – а то доприноси ширењу знања. Све ово, поред приступа заинтересованој јавности и истраживању, дакле, некомерцијалном сектору, даје и нове могућности изласка на тржиште, тако што се, на пример, припреми квалитетан, јефтин сликовни материјал за комерцијалне сврхе.

Ни у дигиталном облику оригинал – оригинално културно добро – не губи свој значај.

⁹ Види: RICHES: <https://www.riches-project.eu/> (пегледано: 01.07.2014).

О ауџору

Проф. др Херман Парцингер двоструки је доктор наука, вишеструки почасни доктор, председник је Задужбине пруског културног наслеђа од 2004. Студирао је праисторију и рану историју (праисторијска археологија), археологију римских провинција и средњовековну историју у Минхену, Зарбрикену и Љубљани. Промовисан је у доктора наука 1985, а 1990. је стекао право да ради као универзитетски професор (хабилитација). Године 1990. именован је за заменика директора Римско-германске комисије Немачког института за археологију. У периоду од 1995. до 2003. године био је оснивач и директор Одељења за Евроазију при Немачком институту за археологију, а у периоду од 2003. до 2008. био је директор Института. Вршио је ископавања и водио археолошке истраживачке пројекте у Сибиру, Казахстану, Узбекистану, Таџикистану и Ирану. Добитник је бројних награда и одликовања: 1998. добио је награду „Лајбниц“ Немачке истраживачке заједнице, 2009. награду „Орден пријатељства“, којом га је одликовао председник Русије, а 2011. изабран је за емеритуса за науку и уметност. Члан је, поред осталог, и Британске академије, Академије наука Берлин-Бранденбурга, Америчког филозофског друштва, портпарол је Дијалога немачких и руских музеја и копредседавајући радне групе Култура петербуршког дијалога.

Декорација
Викимедија, Немачка
Фото: Јирген Кајпер

НАСЛЕЂЕ НОЈЕВЕ БАРКЕ: АРХИВИ, ЗНАЊЕ И ИНФОРМАЦИЈЕ¹

Јирген Кајпер

У својој ревизији психоанализе „Mal d’archive”² Жак Дерида почетке архива смешта у Грчку. Он сматра да је архив настао из потребе да се „закон учини важећим”. Међутим, то мора бити документовано и архивирано. Ипак, у актуелној дискусији о архивима ова се аргументација, која се поиграва са двоструким значењем речи *arché*, што значи и почетак и заповест, критикује све више због сужавања значења. Јер за Дерида је архив – према Корнелији Фисман³ – почетак владавине закона, моћ тумачења – а могло би се рећи и моћ представљања.

Деридино веома етимолошки обојено тражење зачетака архива много је, ипак, везано за текст – посебно за текстове закона и захтеве за њиховим важењем. Ово не изненађује пошто се његово стварно интересовање тиче Фројдове конструкције психе, њених унутрашњих принципа организације као што су селекција, самоорганизација, складиштење, доступност као и истрајност. Историјски – посматрано у контексту текста – порекло архива је пре у Риму него у Грчкој, а концепти архива постојали су много пре њиховог дефинисања у језику.

Најстарије приче о архиву везане су за природно наслеђе. Најпознатија је прича о Нојевој барци. Ноју је, према библијском предању, одабрао Бог и упозорио га, и он је после тога спасио своју породицу у барци саграђеној по Божјој заповести. На овој раној конструкцији архива могу се већ идентификовати неки егземпларни принципи.

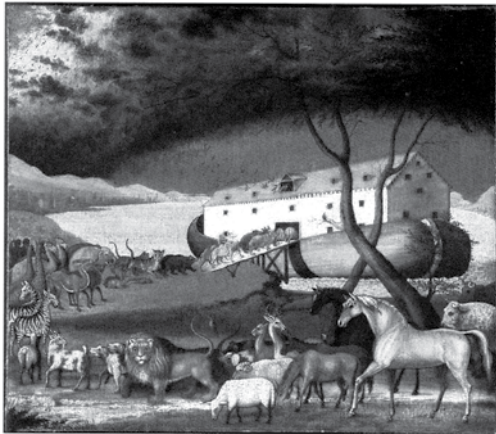
¹ Овај текст представља актуелизовану верзију чланка који је 2012. објављен под истим насловом у: Kimpel, P. / Keiper, J. (Hrsg.): *Ins Netz gegangen – Neue Wege zum kulturellen Erbe. Mitteilungen und Berichte aus dem Institut für Museumforschung*, Nr. 50, Berlin 2012.

² Derrida, J.: *Mal d’archive*, Paris, 1995. У немачком преводу: *Dem Archiv verschrieben*, Berlin 1997.

³ Vismann, C.: *Arché, Archiv, Gesetzesherrschaft*. У: Ebeling, K. / Günzel, S.: *Archivologie*. Berlin 2009, стр. 89ff.

Парадоксално је да историјска прича о архиву и сама захтева архив, па тиме бављење архивом подлеже двострукој варци. Архив који је сам настао под одређеним историјским условима и чија су конструкција и предање увек следили друштвене императиве треба у неком историјском поступку да да информације о самом себи. То је веома смео подухват, који може да успе само уз слободну интерпретацију.

Едвард Хикс, један строги религиозни проповедник, финансирао је своја путовања и мисије помоћу сликарства. Његова слика *Нојева барка* из 1846. може да се посматра као визуелизација неког концепта архива. Очигледно је да је концепт барке потпуно у складу са природом; култура остаје изван тога.

Слика 1: Едвард Хикс: *Нојева барка*, 1846.

Уље на платну.

Музеј уметности Филадельфије

Фото: Wikimedia Commons (Public Domain)

На слици се могу наћи сви елементи модерног концепта архива:

- обезбеђивање наслеђа,
- класификација као претпоставка принципа реда,
- селекција и инџест као самостални процес (обавезни примерак или депозитни примерак).

Са становишта естетике медија, занимљиво је да лав гледа директно у посматрача. Поглед у камеру, што је са становишта историје филма веома рани топос, нестао је скоро потпуно у процесу наративизације филма, али је преживео као важна стратегија аутентичности у документарном филму. Овај поглед је овде знак аутентичности и инсценира документарни статус посматрача усред апокалиптичне сцене. Са становишта естетике медија ова слика је, такође, значајна пошто се приказивањем архива и сама позиционира као део архива који тек треба да настане да би се стварном архиву уопште могло дати неко значење. Она потврђује да је то што она приказује важно, а пошто она то приказује, и она сама је важна – и због тога треба да буде архивирана. Она тиме на изванредан начин доприноси конституисању свог сопственог архивирања.

Са становишта садржаја занимљива су још два елемента: невидљивост реда изван човека и концепт репродукције као максиме предања.

Ако се актуелизује организациона димензија спасавања животињског света, изненађује скоро потпуно одсуство спољне организације. Није јасно да ли ланац животиња следи концепт рационалне самоорганизације или Божју промисао. Очигледан је ипак изостанак било каквог ауторитативног покушаја да се успостави ред. Уз то се уклапају и једва видљиве силуете два човека која се налазе на маргини. Они имају само статус посматрача, а можда ни то. Изгледа да је гарант успешног архива потискивање људи.

Концепт репродукције је централни за Нојеву барку. По два примерка сваке врсте треба да обезбеде преживљавање. Значај репродукције важи и за архиве. Она је, поред чувања, увек била максима предања, јер све ће се распасти једног дана. Информација из неког текста могла је само преписивањем да преживи у аналогним медијима; у сликарству познајемо дела која су преживела само као копије и самим тим као фалсификати. У аудио-визуелној сфери и до данас је копирање биоскопских филмова свакодневна пракса. Пре распада старог материјала садржај треба да буде пренет на нови, бољи материјал.

Може се рећи да концепт Нојеве барке има карактер модела. Он антиципира и утемељује принципе архивирања, а то су самоорганизација и репродукција информација као централни поступак.

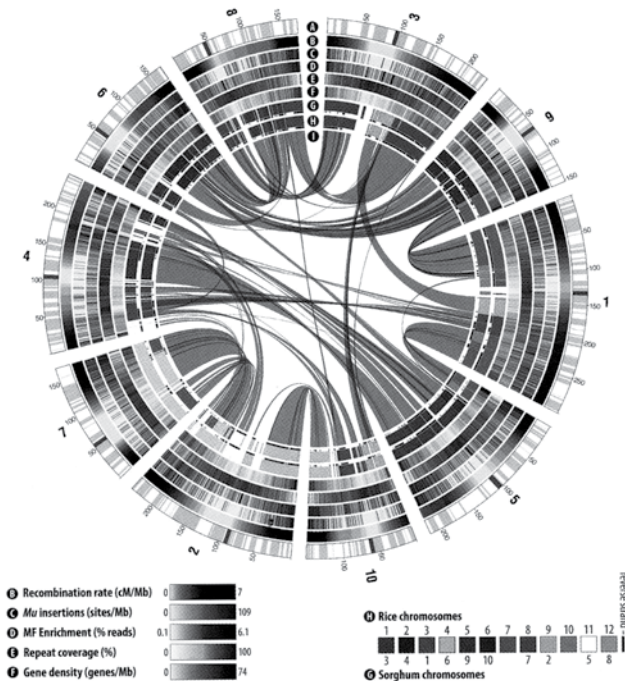

Слика 2: Предњи улаз у Глобални трезор семена у Свалбарду (Svalbard Global Seed Vault)
Фото: Мери Тефре, Глобални трезор семена у Свалбарду

Концепт Нојеве барке данас се пореди са Глобалним трезором семена у Свалбарду, али у благо измењеном облику. Овај Трезор семена отворен је 2008. у врховима планина далеко од људске цивилизације. Пермафрост треба да штити семе чак и када не буде олуја да га хладе. Трошкови износе око 30 милиона евра и највећим делом их финансира Фондација Била и Мелинде Гејтс – иако то није поменуто на званичној веб-страници – уз учешће контроверзног Монсанто концерна за семе и других комерцијалних финансијера.

Званични циљ је чување свих најважнијих биљних култура – кукуруза, пшенице, пиринча, кромпира и тако даље – и разноврсности њихових сорти. И овде се ради о природном архиву. И овде су присутни општи принципи једног архива као што је набавка, каталогизација, приступ и заштита, али са значајним одступањима. Фокус овога архива, који је у медијима одмах описан као модерна Нојева барка, без сумње је чување и заштита. То иде тако далеко да се човек идентификује као опасност и да се читаво постројење одржава без персонала – само га Швеђани надгледају на даљину.

Практично коришћење заснива се на принципу црне кутије. Архивирају се семена из свих земаља. Реч је о копијама постојећег семена које је расуто у различитим банкама гена у различитим земљама, тако да овај трезор семена представља неку врсту резерве. Приступ семену могућ је само преко одређених локалних банака гена. Руковалац нема право на садржај, а само лагероване је бесплатно за оне који лагерују. Норвешка влада и један труст преузимају трошкове.

Слика 3: Снимак екрана генома кукуруза.

Извор: Ројтерс

Глобални трезор семена у Свалбарду је у овом облику део глобалне издиференциране дискусије о архиву. Он представља крајност у развоју архива у условима глобализације и изгубљеног биодиверзитета. То је, наиме, радикална заштита и обезбеђивање садржаја уз практично непостојећи приступ.

Истог дана када је отворен Трезор семена, 26. фебруара 2008, новинска агенција Ројтерс је известила да су биолози Универзитета у Вашингтону успешно поделили геном кукуруза. Трошкови за то били су реда величине као трошкови за изградњу Трезора семена. Интересантно је, пак, како се поступало са овим информацијама. Комплетна генетска информација налази се у слободном приступу у једној бази података гена, а њени творци покушавају да имплементирају концепт слободног знања и доступности.⁴

Када се посматрају природни архиви види се велика издиференцираност задатака класичних архива, као што је чување и доступност, који су сада подељени на различите институције. Настају нове институције, које акценат стављају на чување, а које су одвојене од човека. Друге у први план стављају приступ и дистрибуцију. И једна и друга тенденција деле глобалне перспективе и обе упућују на кључни појам модерних архива: информацију.

И Нојева барка и Трезор семена и банке података са генима дефинишу свој архивски захтев преко генетских информација и могућности њиховог репродуковања. У концепту Нојеве барке никада није било реч о индивидуу (фенотипско обезбеђивање), него о генотипској репродукцији природе генерацијама уназад. Овај концепт је имплицитан код Нојеве барке и код Трезора семена и експлицитан је код база података гена.

Ипак, да ли се ова три кључна појма – институционална подела, информација и репродукција – могу једноставно пренети на институционалне носиоце културног наслеђа, архиве, библиотеке и музеје и да ли они уопште говоре нешто у овом контексту? И да ли је могуће поделити концепт рада на чување и приступ?

Што се тиче поделе задатака по институцијама, одговор је једноставан: архивирање дигиталних артефаката архиви све чешће препуштају другим институцијама – било да је реч о дигитализацији аналогних објеката или о изворно дигиталним објектима. Баварска државна библиотека у сврху дигиталног архивирања ради са Рачунарским центром „Лајбниц“, а Немачка кинотека са Институтом „Конрад Цузе“. На овим огромним

⁴ Види: Zea Mays, http://ensembl.gramene.org/Zea_mays/Info/Index (прегледано 30.09.2014).

„библиотекама трака“ (*tape library*) похрањују се филмови поред података из астрофизике. Традиционални архиви нити себи могу да приуште потребну инфраструктуру нити за то поседују потребне експертизе.

И област приступа скоро се потпуно преместила на мрежу. Велики портали као што је Европеана треба да сакупљају информације о дигиталним артефактима. Одавно је дошло до институционалне поделе и пребацивања класичних архивских задатака на институције са којима се сарађује, иако неопажено. У основи, против тога се ништа не може рећи, то је неизбежно.

Репродукција као централна идеја Нојеве барке као и Трезора семена обезбеђује преживљавање; у области дигитализације могућност бесконачне репродукције значи могућност бесконачног трајања архивирања, пошто копирање дигиталних секвенци које је могуће урадити у сваком тренутку без губитка по први пут више не повезује дугорочно архивирање са трајањем физичког медијума.

Ипак, ова, у основи бесконачна могућност архивирања има три ограничења. За њу је потребан велики ангажман око контроле и прецизни технички поступци са редувантним равнима да би се осигурале репродукције које се не могу изгубити. То их чини веома скупим и води до најнепријатнијег питања – колико нам је вредно дугорочно чување дигиталних артефаката?

Ту се појављује још један проблем. Традиционални архивски циклус који се састоји од конзервирања, осигурања квалитета и рестаурације или касације у дигиталној сфери више не функционише.

Дигитално архивирање не познаје више старост (у традиционалном смислу). Успорени процес континуираног опадања квалитета аналогних медија и избледелост боја немају пандан у дигиталној сфери. Одједном DVD не функционише више. Утицај погрешних бита и бајтова је непроцењив. Један једини погрешан бит може да учини слику потпуно нечитљивом. Иако се ова карактеристика дигиталне сфере све више превазилази, она је ипак од кључне важности.

Трећа парадигма Нојеве барке је везана за информацију. Биолошко дугорочно чување база се на преношењу биолошких информација. Из-

гледа да и дигитално дугорочно архивирање за своју постојаност може да захвали одвајању бинарних информација и физичког медија. Ово је, ипак, цена која се мора платити, а у то се убраја и губитак неке естетике материјала засноване на физичком изгледу.

А да ли се генетски код и дигитални код уопште могу посматрати као информације? У актуелној дискусији ове идеје су одбачене, а посебно због тога што појам информације није прецизиран. Тако је научник Саша От 2004. године обавио истраживање појма информације и идентификовао је осамдесет различитих појмова информација.⁵

Филозоф Рафаел Капуро посебно критикује сигнално-технички појам информација чији су корени у Морезовој азбуци, а према коме се информација схвата само као след кодова. Томе схватању он је супротставио појам информације укључен у дискурсивно поље, по којем она, дакле, поседује семантичке и прагматичке димензије. Информација увек постоји као део комуникације. Ако се даље размисли о томе, настају потпуно нови задаци за архиве, јер већ одавно није довољно ограничити се на информације – било дигиталне или аналогне – него су већ дуго времена у центру пажње контекстуализација и комуникација у вези са овим информацијама. Тиме у први план избија једна димензија која је до сада посматрана само непотпуно. Језик постаје главни кључ за разумевање информације, а ипак има историјски карактер. Њему су потребна објашњења и интерпретације. Али како се може објаснити језик осим језиком? Ни Нојева барка не даје одговор на то.

О аутору

Јирген Кајпер од 2006. године ради у Немачкој Кинотеци – Музеју за филм и телевизију и тамо је одговоран за ИТ и пројекте у области ИТ као што је „LOST FILM“, интернет презентација „Wir waren so frei... Moment-Aufnahmen 1989/90“, „First We Take Berlin“ (са Петером Паулом Кубицом) и развој колаборативних система. Заједно са Крисом Валом основао је блог Memento Movie (<http://www.memento-movie.de>), који се бави аудио-визуелним наслеђем. Пре тога, био је издавач

⁵ Ott, S.: Information. Zur Genese und Anwendung eines Begriffs. Konstanz, 2004.

часописа „Film und Kritik“ (1992–1999), научни сарадник Института за позориште, филм и медије Гете универзитета у Франкфурту на Мајни (1993–1997), а потом и Немачког института за филм (1997–2006). Тамо је, поред осталог, био одговоран за пројекат COLLATE – Collaboratory for Annotation, Indexing and Retrieval of Digitized Historical Archive Material (2000–2003), filmportal.de (2003–2006), MIDAS – Moving Image Database for Access and Re-use of European Film Collections (2005–2006) и координатор је групе „Standardisation working group for filmographic entries on an European level“ у сарадњи са Европским комитетом за стандардизацију (2005–2006). Предавач је по позиву и аутор бројних предавања и експертиза на тему филма и нових медија. Сарадник је акционарског друштва AG Media in nestor.

Магацин, Немачка национална библиотека (Лајпциг)
Фото: Јирген Кајпер

ОБРАДА, УМРЕЖАВАЊЕ И ПРИСТУП

Моника Хагедорн-Заупе и Вернер Швајбенц

УВОД

Дигитализација културног наслеђа друштвени је задатак који установе културе различитих профила ставља пред најразличитије изазове. Они настају због неуједначених збирки и различитих научних традиција у појединим браншама. Музеји имају другачије задатке него библиотеке и архиви, пошто они претежно сакупљају тродимензионалне и уникатне објекте, чувају их, обрађују, истражују и приказују на изложбама. При испуњавању овога задатка меродавну улогу играју дигитална документација о музејским објектима, дигитализација свих врста музејских информација и доступност и ширење преко интернета. А ту је и чињеница да све више популације очекује да музејске информације буду доступне на интернету. Због тога је питање приступа дигиталним музејским информацијама постало централно питање за музеје. Истовремено, то је у супротности са традиционалним фокусирањем на аналогни свет објеката.

МУЗЕЈ И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Дигитализација је ушла у музеје, и она мења како посао у музејима тако и представљање и коришћење објеката.¹ Захваљујући томе, могуће је да се информације о збиркама у музејима учине доступним у већој мери него до сада, да се шире и деле. Дигитализација на различите начине захвата битне тачке досадашње праксе у музејима:

¹ Види: Schweibenz, W.: Vom traditionellen zum virtuellen Museum. Die Erweiterung des Museums in den digitalen Raum des Internets. Frankfurt am Main 2008, стр. 117f и: Hagedorn-Saupe, M. (Hrsg.): Erschließung, Vernetzung und Access – Zugang für alle. У: Graf, B., Rodekamf, V. (Hrsg.): Museen zwischen Qualität und Relevanz. Denkschrift zur Lage der Museen, Berliner Schriften zur Museumforschung, Band 30, Berlin 2012, стр. 195–207.

- из основа мења обраду и каталогизацију објеката;
- полази од постојеће документације о објектима и збиркама, развија их даље и обогаћује тако да оне постају додатно вредне;
- подржава и структурише интерне процесе рада и чини их ефикаснијим;
- дозвољава да се музејски објекти приказују на више нивоа и у више димензија и изван музеја, као и да се представљање сваки пут наново обликује и да се сваки објекат интензивно и свеобухватно контекстуализује;
- ствара основу да се информације о објектима и збиркама учине доступним у много већем обиму него што је то раније било могуће и изван музеја (преко интернета), како за науку тако и за заинтересовану јавност.

На тај начин музеји добијају нове могућности да учине доступним своје музејске информације, али добијају и нове захтеве по питању доступности.

НОВЕ МОГУЋНОСТИ ПРИСТУПА

Важан аспект дигитализације у музеју је то што музеји ширењем на дигитални простор интернета добијају нови простор за представљање. Музејска публика не долази само да ужива у реалним (променљивим) изложбама на лицу места него кроз виртуелне изложбе може да приступи и споља и да учествује у много већој мери него до сада. Спектар је овде скоро неисцрпан: на пример, виртуелне реконструкције историјских места дозвољавају да се стекне конкретна представа о приликама на локалитету, може да се провери и демонстрира начин функционисања техничких уређаја и још много тога.

Дигитални приступ објектима може да се припреми у сличном контексту као и реална изложба. Осим тога, могу се створити и друге могућности приступа објектима, тако што се, на пример:

- уз поједине објекте припреме обимније информације у онлајн облику;

- објекти споје у више констелација и тако осветле из више перспектива;
- објекти који из конзерваторских разлога нису представљани или су представљани само на кратко време презентују онлајн;
- представљају објекти из депоа за које на реалним изложбама није било довољно места;
- дигитално споје објекти који су физички расути и који се у реалним околностима не могу спојити на изложбама;
- претходне изложбе документују онлајн и учине доступним.

Захваљујући дигитализацији и интернету музеји добијају могућност да учине доступним материјале за припрему одласка у музеј и да омогуће њихово накнадно коришћење различитим циљним групама, на пример школама. Интернет подстиче припрему наставе, дозвољава претраживање база података где се налазе објекти које музеј поседује, како би се нашли одговарајући објекти за наставу који се могу користити након посете музеју. На овај начин музеји могу значајно да побољшају своје могућности представљања.

НОВИ ЗАХТЕВИ ЗА ПРИСТУП

Посета музеју на лицу места представља утрошак времена, за то је потребна организација и новац, јер посетиоци, пре него што крену, морају да пронађу пут до институције, по могућству да потраже место за паркирање или везу јавним превозом, да плате улазницу, да се снађу у згради и тако даље; а то значи да они процењују да ли се посета за њих исплати када се узму у обзир трошкови и корист.² Посета музеју захтева пре свега тражење информација и план деловања, а то се данас углавном ради преко интернета, пошто је већина корисника склона да мрежу схвати као практично проширење њиховог реалног маневарског простора. Последице које настају из тога су велике, објашњава Гернот Версиг, професор на Институту за публицистику и комуникологију на

² Види: Haley Goldman, K. / Ellenbogen, K. / Falk, J.: Understanding the Motivations of Museum Audiences. У: Marty, P. / Burton Jones, K. (Eds.): Museum informatics. People, Information, and Technology in Museums, New York 2008, стр. 187–194, стр. 192.

Слободном универзитету у Берлину. „Оно што се не приказује на мрежи доспева макар сазнајно у други план, а тиме и у опасност да се посматра као да заиста не постоји.“³ Због тога је за музеје од кључне важности да буду присутни на мрежи⁴ и да тамо представљају своје фондове публици да би се пробудило интересовање посетилаца и да би се они анимирали за посете музеју.⁵

Класични облици информационих медија – флајери, програми, каталози и друге публикације – помоћу којих се заинтересовани могу обавестити о музеју и његовим збиркама данас су кроз могућности интернета јасно проширени и постављени на ширу основу. Интернет дозвољава да се дође до публике која у нормалним околностима није баш заинтересована за музеје, али због стручног интересовања жели да се бави музејским информацијама и која ће се на овај начин, можда и упркос свему заинтересовати за музеј.

ОСНОВА: ДИГИТАЛНА ДОКУМЕНТАЦИЈА СА СТАНДАРДИМА И НОРМАТИВНИМ БАЗАМА

Музејске збирке састоје се у великом проценту од униката, који су, по правилу, индивидуално документовани тако да од узајамне обраде као, на пример, у случају књига у библиотечким удружењима, нема економске ни организационе предности. Због тога је документација у музејима дуго била припремана за потребе унутар куће, а то значи да је сваки музеј имао и да има своју сопствену документацију. Јединствена правила за документовање и контролисани речник, у поређењу са библиотекарством, изграђени су касно и са приличним оклевањем. То се променило са појавом дигитализације пошто се јавила жеља да се размењују информације између музеја и да се оне уносе у стручне базе података

³ Види: Wersig, G.: Museumsbesuch und Internet. Vortrag auf der Fachveranstaltung Akustische Führungen in Museen und Ausstellungen vom Institut für Museumskunde Berlin, Filmmuseum Berlin, Landesverband der Museen zu Berlin, 29/30.11.2001. <http://userpage.fu-berlin.de/~pwersig/429.html> (прегледано 04.08.2014).

⁴ Види: Veirum, N.E.; Christensen, M.F.: If It's not on the Net it doesn't exist. Y: Museum Management and Curatorship 26 (1) (2011), стр. 3–9, стр. 7.

⁵ Види: Kohle, H.: Digitale Bildwissenschaft. Hülbusch 2013, стр. 139.

изван институција. Ова оријентација захтевала је да се води рачуна о истим радним поступцима – другачије речено стандардима – као што је иначе уобичајено када су базе података у питању. Унос података за исти објекат, особу, место, датирање и слично треба увек да буде урађен на исти начин пошто то значајно побољшава резултате приликом претраживања. То је већ потребно и за интерне базе података, утолико више за такве које заједно користи више партнера. Подршка стандардизацији је један од задатака Стручне групе за документацију у Немачком удружењу музеја као и бројних музејских удружења.⁶

У оквиру стручне групе која од 1994. године – и на годишњим заседањима – координира развој документације на немачком говорном подручју постоје радне групе које имају различите задатке. Тако се, на пример, Радна група за размену података брине о формату публикувања података LIDO (Lightweight Information Describing Objects)⁷, а Радна група за управљање збиркама брине се о превођењу и прилагођавању стандарда SPECTRUM (SPECTRUM – The UK Museum Documentation Standard)⁸. У овом обимном документу су радни задаци који се односе на документацију у музеју подељени на 21 појединачну процедуру, са све припадајућим радним корацима. Описана су и поља података неопходна за дигиталну музејску документацију. На овај начин настаје јасно структурисан стандард који је независан од коришћења конкретног софтвера, има широку примену и веома је раширен. Радна група за правила ради на заједничкој примени нормативних база. Тамо су пописана лична имена, одреднице и географски појмови у јединственој пажљиво одређеној форми и обележени су идентификаторима.

Пример за то је Заједничка нормативна база (Gemeinsame Normdatei – GND), коју води Немачка национална библиотека, а примери специјализованих нормативних база су Allgemeine Künstlerlexikon – Internationale Künstlerdatenbank (AKL-IKD), Thesaurus of Geographic Names и Art und Architecture Thesaurus института Getty Research, чију

⁶ Види: Biedermann, G.: Die Entstehung von Museumsverbänden in Deutschland – am Beispiel des MuseumsInformationsSystems (MusIS) in Baden-Württemberg. Berliner Handreichungen zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft. Berlin 2009, стр. 16ff., 29ff.

⁷ LIDO – Lightweight Information Describing Objects, <http://www.lido-schema.org/> (прегледано: 04.08.2014).

⁸ SPECTRUM, <http://www.ag-sammlungsmanagement.de/> (прегледано: 04.08.2014).

немачку верзију тренутно ради Институт за истраживање музеја.⁹ Поред тога, постоји још много мањих немачких нормативних база које се користе у музејима, односно, удружењима музеја. Управо за ове мање нормативне базе направљена је, у сарадњи са Институтом за истраживање музеја и Центром за сервисирање библиотека Баден-Виртемберга, интернет страна Museumsvokabulare.de, одакле могу да се преузму нормативне базе.¹⁰ Планирано је да се убудуће омогући њихово коришћење преко веб-сервиса. Након тога уследила је израда специјализованих стручних речника – као, на пример, етнолошког тезауруса, тезауруса бродарства, тезауруса спорта и сличних, који су или већ завршени или још у изради. И ови тезауруси треба да буду постављени на портал Museumsvokabular.de.

УМРЕЖАВАЊЕ И ПОРТАЛИ ЗА КУЛТУРУ: ПОВЕЋАТИ ВИДЉИВОСТ

Тренутно се прави велики број портала, где са једне стране претраживачи омогућавају проналажење тако што повезују испоручене податке, а са друге стране нуде кориснику бољи приступ кроз умрежавање информација које су релевантне за његову струку, а које га интересују. Поред велике количине релевантних резултата претраживања, корисници додатно добијају информације тесно повезане са предметом претраживања које су за њих такође релевантне а да их нису експлицитно формулисали у захтеву за претраживање. Примери за то су портали Европеана¹¹, Немачка дигитална библиотека¹² и портал BAM¹³. Ова врста повезивања информација не користи се само на националном нивоу, него је неопходна и за тематску повезаност, за регионалне мреже или за међународну сарадњу, као што ће бити приказано на неким примерима у даљем тексту.

⁹ Art and Architecture Thesaurus, Deutsches Übersetzungsprojekt, <http://aat-deutsch.de/index.php> (прегледано: 04.08.2014).

¹⁰ [Museumsvokabular.de](http://www.museumsvokabular.de), <http://www.museumsvokabular.de> (прегледано: 04.08.2014).

¹¹ Види: <http://www.europeana.eu> (прегледано: 04.08.2014).

¹² Види: <http://www.deutsche-digitale-bibliothek.de> (прегледано: 04.08.2014).

¹³ Види: <http://www.bam-portal.de> (прегледано: 04.08.2014).

У покрајини Шлезвиг-Холштајн међусобно сарађује више од педесет мањих музеја.¹⁴ Они примењују исти софтвер за обраду и објављују податке заједно на једној веб-платформи. Исти софтвер, поред осталих, користи и Удружење музеја у покрајини Зарланд и тамо омогућава малим и најмањим музејима да своје објекте обрађују и објављују према јединственим стандардима.

У покрајини Заксен-Анхалт формирана је једна радна група која је заједнички одлучила које информације о својим објектима желе да објаве онлајн. Након што су прве информације могле да се виде онлајн, све више и више музеја прихватило је ову иницијативу – на порталу сада учествују 82 музеја. Овај успешни пример следили су музеји из других делова Немачке – као, на пример, из покрајине Рајнланд-Пфалц. У међувремену је платформа „Museum digital“¹⁵ широм Немачке постала важан инструмент за представљање регионалих музејских пројеката.

Такви регионални портали су у Немачкој нарочито важни из политичких разлога. У Савезној Републици Немачкој у 16 савезних покрајина постоји консензус око културне политике. Задатак да се изгради национална дигитална „библиотека“ (овај термин, који потиче из информатике, није довољно прецизан пошто библиотека не садржи само штампане материјале него и материјале из свих установа културе, дакле, и из музеја) не може се у Немачкој регулисати на савезном нивоу због федералне структуре. Због тога је једна група коју су чинили представници установа културе добила задатак да се направи мрежа стручњака којом руководи садашњи председник Задужбине пруског културног наслеђа. Ова мрежа је успостављена 2010. године споразумом између покрајина и савезне владе и од тада се бави изградњом Немачке дигиталне библиотеке, која је 31. марта 2014. почела да ради у пуном формату.

Учешће на таквим порталима је од посебне важности за музеје будући да умрежавањем информација карактеристичних за музеје са информацијама из библиотека, архива и установа које се баве културом и истраживањем настаје ужа мрежа знања, која пружа много бољу базу за истраживање по свим питањима него што је то могуће у једној институцији. Осим тога, учешћем на порталима лакше се могу наћи инфор-

¹⁴ Види: <http://www.digicult-verbund.de> (прегледано: 04.08.2014).

¹⁵ Види: <http://museum-digital.de> (прегледано: 04.08.2014).

мације које се односе на музеје пошто корисници претражују по темама а не по институцијама. Највише корисника нема ни времена ни жеље да претражује базе података појединачних музеја да би тамо тражили садржаје. Такав поступак био би у супротности са већ успостављеним навикама у коришћењу.

ОЛАКШАТИ ПРИСТУП УКЛАЊАЊЕМ БАРИЈЕРА

Глобална мрежа је медијум у коме је расположиво велико мноштво технологија које се веома брзо мењају. Просечном кориснику тешко је да одржи корак са оваквим развојем и да има увек актуелне уређаје. Због тога постоји опасност да искључивим коришћењем најновијих технологија претраживање буде онемогућено великом броју корисника, пошто се тиме стварају техничке баријере у приступу.¹⁶

Посебне захтеве који се односе на приступ имају људи са посебним потребама. Да би се њима омогућио приступ информацијама на глобалној мрежи, треба се придржавати законских прописа за уклањање баријера на интернету.¹⁷ Ове мере не помажу само њима, него делују веома позитивно на све кориснике јер дају позитивне резултате у проналажењу података помоћу претраживача и приказивању на мобилним уређајима. Да би се приказала ова предност, може да се користи Бордштајнова метафора. Коса рампа је неизоставна помоћ за особе у колицима, али је радо користе и бициклисти или особе које користе дечја колица или ходалицу.

ПРОМЕЊЕНЕ НАВИКЕ ГЛЕДАЊА, ТРАЖЕЊА И ИНТЕРАКЦИЈЕ

У историји музеја стално су се мењали друштвени услови и свакодневни живот њихових (потенцијалних) корисника. Последњих година, односно, деценија главна тенденција је да се скрати већина процеса рада

¹⁶ Види: Schweibenz, W.: Wie gestaltet man in bester Absicht eine schlechte Online-Ausstellung? Hinweise aus der Forschungsliteratur. Y: Museumskunde, Bd. 76, 1 (2011), стр. 90–99, 94f.

¹⁷ Исто, стр. 93f.

(да би се што више урадило у датом временском оквиру). То се одражава и на услове живота исто као и на представљање и посматрање покретних слика (као на телевизији или у биоскопу).¹⁸ То је у супротности са традиционалним посетама музеју, у којима посетилац у датом моменту посматра музејски објекат – у том моменту статичан и непроменљив – и бави се њиме краће или дуже времена. Нови медији проширују могућност посматрања или проучавања објекта и дозвољавају другачије, додатне, вишеструке и паралелне могућности посматрања и проучавања у којима посматрачи могу да се интегришу са објектом и да на тај начин нешто разјасне, истакну и сликовито или језички коментаришу. Захваљујући могућности интерактивне презентације посетиоци могу да посматрају објекат са различитих аспеката, у различито време, да сазнају услове настанка и живота и да их повежу са најразличитијим информацијама из његове околине или из његове турбулентне историје. Ова ширина информација омогућена је захваљујући постојању дигиталних података у већој мери него што је то раније био случај. Ове нове могућности треба користити да би се одговорило на различите навике посетилаца приликом посматрања.

Осим навика у посматрању посетилаца музеја промениле су се и њихове навике у претраживању. Посетиоци данас очекују да на интернету нађу обимне и свеобухватне информације. При томе, њима је свеједно да ли оне потичу из библиотека, архива, музеја или неке друге установе културе – много им је важније да пронађу те информације и да могу да им приступе.¹⁹ Важно је, такође, да се ради о поузданим изворима, а управо тако јавност види установе културе. Из приступа музејским информацијама може да се развије продубљено интересовање, које у идеалном случају води од виртуелне до физичке посете музеју, пошто виртуелни посетиоци желе да доживе оригинал у музеју.²⁰

¹⁸ Види: Graf, B. / Müller, A.B. (Hrsg.): Sichtweisen – Zur veränderten Wahrnehmung von Objekten in Museen. Berliner Schriften zur Museumskunde 19. Wiesbaden 2005.

¹⁹ Schweibenz, W.: Vom traditionellen zum virtuellen Museum. Die Erweiterung des Museums in den digitalen Raum des Internets. Frankfurt am Main 2008, стр. 87.

²⁰ Schweibenz, W.: Museum Exhibitions – The Real and the Virtual Ones: An Account of a Complex Relationship. Y: Uncommon Culture – Journal of the ATHENA Project, Vol. 3, no. 5/6 (2013): Collections Development, стр. 39–52. <http://uncommonculture.org/ejs/index.php/UC/article/view/4715> (прегледано: 04.08.2014).

ЗАЈЕДНИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ ДРУШТВЕНИХ МЕДИЈА

Поред техничких могућности, битну улогу играју и социјални аспекти. Појава друштвених медија довела је до тога да виртуелни посетиоци јавно остављају коментаре и дискутују или обавештавају пријатеље о интересантним стварима или сопственим жељама. Приликом реалних или виртуелних посета музејима они очекују да им се то омогући.

Друштвени интернет, који је преузет из развоја софтвера, за разлику од верзије Веб 2.0, не значи технички развој веба него неки другачији начин коришћења интернета.²¹ Ово промењено коришћење у центар ставља комуникацију, партиципацију и формирање личне мреже односа, а одвија се преко друштвених медија као што су блогови, википедија, фликер, јутјуб, твитер и фејсбук. Оно што је посебно код друштвених мрежа – за разлику од Веба 1.0 – јесте то што сваки корисник истовремено може да буде и пошиљалац и прималац. Тиме традиционални модел комуникације у масовним медијима – пошиљалац–порука–прималац, који је углавном практикован без могућности повратне информације од примаоца, постаје застарео. Он је замењен моделом партиципирања корисника који активно доприносе обликовању вида комуникације.

Публика, при томе, може да буде укључена на различите начине, на пример кроз могућност да размењује коментаре остављене на блогу, да учествује у опису слика у музеју или да на онлајн изложбама музеја поставља сопствене садржаје. Такви садржаји се обухватају појмом „кориснички генерисан садржај“ (*user-generated content*). Укључивање актера-аматера у рад музеја, што се означава као *participative turn* (у значењу: „кориснички обрт“), тема је којој се много посвећује пажња и о којој се много дискутује.²² У средишту дискусије налази се квалитет садржаја и са тиме повезан углед музеја као поузданог даваоца информација који заслужује поверење. Ова репутација може да буде нарушена дугорочно због партиципације корисника ако би се у интернет по-

²¹ Schweibenz, W.: Museen, Web 2.0 und Benutzerbeteiligung. Y: Standbein/Spielbein. Museumspädagogik aktuell Nr. 86 (April 2010), стр. 47–51, стр. 47f.

²² Elpers, S. / Palm, A.: Von Grenzen und Chancen des Sammelns von Gegenwart in kultur-historischen Museen des 21. Jahrhunderts. Y: Elpers, S. / Palm, A. (Hrsg.): Die Musealisierung der Gegenwart. Von Grenzen und Chancen des Sammelns. Bielefeld 2014, стр. 23.

нуди институције поред пожељних квалитетних садржаја производили и објављивали и садржаји слабијег квалитета, такозвани *loser generated content* (у значењу: „губитнички генерисан садржај“). Због тога је веома важно питање до које мере музеји као институције могу да се отворе за партиципацију корисника и у којој мери је могућа и пожељна контрола њихових садржаја; који облици партиципације треба да се одаберу, односно, како да се различити прилози учесника учине видљивим.

КРАУДСОРСИНГ И АНГАЖОВАЊЕ СТРУЧЊАКА

Као крилатица у дискусијама учесника по правилу се појављује појам „краудсорсинг“. Ту се ради о садржајима које због недостатка ресурса стручно особље у музеју не може да обради или због њихове структуре или формата не могу бити аутоматизовано компјутерски обрађени. Због тога овај задатак преузима непрофесионална радна снага на добровољној основи. Критичари појма краудсорсинг наглашавају да је ознака „крауд“ погрешна пошто се не укључује велика анонимна маса, него релативно мали део јавности, наиме аматери, дакле, љубитељи неке стручне области који располажу одговарајућим специфичним знањима захваљујући којима могу да дају вредан допринос некој теми.²³ У музејима је присутно и укључивање екстерних експерата, дакле, сарадња стручњака са стручњаком.

Заговорници краудсорсинга виде предност у томе што музеј може да искористи „мудрост многих“, која се пропагира на друштвеним мрежама, како би се обрадили садржаји које због недостатка капацитета радници у музеју не могу обрадити. Критичари се плаше да ће тиме бити отворена врата дилетантима и њиховом полузнању и да ће садржаји бити обрађени нестручно или чак погрешно. Ово последње може да се спречи одговарајућим мерама за обезбеђивање квалитета које ће предузети музеј.

Сарадња експерата и аматера ставља музеј као институцију пред један нови проблем, који настаје из филозофије партиципативности у

²³ Види: Owens, T.: Digital Cultural Heritage and the Crowd. *Y: Curator*, 56 (1) (2013), стр. 121–130, стр. 121f.

друштвеним медијима.²⁴ До сада су радници у музеју као експерти били у позицији да сами могу да одлучују о свему у вези са представљањем и интерпретацијом објеката. Помисао да више неће имати овај повлашћени положај и да ће доћи аутсајдери, који при томе нису ни професионалци, тешко пада многим радницима у музејима. То је посебно случај пошто реч „аматер“ има негативну конотацију иако она раније није значила ништа друго него да неко обавља неки посао из љубави а не да би био плаћен²⁵, и то неки посао који има вековну традицију.²⁶ Због тога за музеје може имати предност укључивање ових аматера будући да они улажу велики лични ангажман и веома су заинтересовани за своју стручну област или то раде као додатни посао уз своје стално занимање.²⁷

У дискусијама које су се водиле о употреби краудсорсинга у музејима, које су делимично биле веома емотивне, не би требало заборавити да ова метода није проналазак из ере интернета него њу само олакшавају нове техничке могућности. При томе постоје занимљиве паралеле између ранијих и садашњих пројеката, као што показује следећи пример: у 19. веку су Џозефу Хенрију, првом секретару музеја Смитсонијан, аматери телеграфски слали податке о времену из читавих Сједињених Америчких Држава да би направио службу за временску прогнозу, а данас се у пројекту „Old Weather“ помоћу краудсорсинга претражују подаци о времену у бродским дневницима који су ручно писани и ти подаци се мануелно транскрибују да би се могли искористити компјутерски.²⁸

И за грађу која већ постоји у дигиталном облику и која је већ обрађена краудсорсинг може бити опција за побољшање садржинске обраде. Тако означавање (таговање) фотографија објеката на друштвеним мрежама

²⁴ Види: Cairns, S.: Mutualizing museum knowledge. *Folksonomies and the changing shape of expertise*. *Y: Curator*, 56 (1) (2013), стр. 107–119, стр. 107.

²⁵ Види: Owens, T.: Digital Cultural Heritage and the Crowd. *Y: Curator*, 56 (1) (2013), стр. 122.

²⁶ Види: Proctor, N.: Crowdsourcing – An Introduction: From Public Goods to Public Good. *Y: Curator*, 56 (1) (2013), стр. 105–106, стр. 106.

²⁷ Види: Ridge, M.: From Tagging to Theorizing: Deepening Engagement with Cultural Heritage through Crowdsourcing. *Y: Curator*, 56 (4) (2013), стр. 435–450, стр. 438.

²⁸ Види: Proctor, N.: Crowdsourcing – An Introduction: From Public Goods to Public Good. *Y: Curator*, 56 (1) (2013), стр. 105–106, стр. 105.

може бити корисно као допуна постојећој документованој обради у базама података у музејима. Под „означавањем на друштвеним мрежама” подразумева се додела слободних одредница (енглески: *tag*) за дигиталне објекте од стране корисника, а у случају интернет понуде неког музеја од стране виртуелних корисника. Управо ту се показују неке критичне тачке дискусије око музеја које се тичу ауторитета музеја и контроле над његовим садржајима²⁹ јер научна предметна обрада музејских објеката спада у главне задатке и компетенције музејских радника будући да су за то потребна темељна стручна и свеобухватна документаристичка знања. Означавање на друштвеним мрежама посматра се истовремено и као шанса и као опасност ако посао предметне обраде слика, који су до сада обављали искључиво стручњаци, преузму и виртуелни посетиоци, будући да виртуелни посетиоци често нити познају јединствену стручну терминологију нити структуру, односно, садржаје онлајн базе података, тако да њихово претраживање у онлајн базама података често остаје неуспешно. Због тога је Амерички институт за музејске и библиотеке сервисе подржао пројекат „*steve.museum*” да би се утврдило да ли означавање на друштвеним мрежама од стране корисника заиста може да побољша могућност проналажења садржаја у онлајн базама података. Резултати су показали да се терминологија аматера и стручњака разликује у великој мери.³⁰ Ово не доводи у питање стручну документацију која је намењена и направљена за научну комуникацију него само њену припрему за аматере који не познају стручну терминологију. Због тога је корисницима потребна другачија терминологија, која је равноправна са стручном. Овде се означавање нуди као интересантна допуна стручне и научне документације у погледу кориснички оријентисаног начина посматрања музејских објеката, која помаже да би се премостио семантички јаз између експерата и лаика.

Укључивање грађана као стручњака из свакодневице подржано је платформама грађани–друштво као што је „*Bürger schaffen Wissen*” или „*European Citizen Science Association*”. Немачка платформа „*Bürger schaffen Wissen*” заједнички је пројекат организације *Wissenschaft im Dialog gGmbH* и Природњачког музеја у Берлину – Института за истра-

²⁹ Schweibenz, W.: *Museen, Web 2.0 und Benutzerbeteiligung*. Y: Standbein/Spielbein. *Museumspädagogik* aktuell Nr. 86 (April 2010), стр. 47–51, стр. 48f.

³⁰ Исто, стр. 49.

живање еволуције и биодиверзитета „Лајбниц“. Овај пројекат подржава Савезно министарство за образовање и истраживање и Удружење донатора науке у Немачкој.³¹ Европска платформа „European Citizen Science Association“, основана 2013, координира учешће грађана у темама сталног развоја. Она се налази о оквиру Природњачког музеја у Берлину – Института за истраживање еволуције и биодиверзитета „Лајбниц“, а подржава је десет америчких земаља.³² Циљ таквих иницијатива за партиципацију грађана је да производња знања у музејима постане општедруштвена тако што ће експерти и они који нису експерти учествовати у томе, комуницирати једни са другима и стварати ново знање.³³

ЗАКЉУЧАК

Тема приступа дигиталним музејским информацијама развија се веома динамично. Док већи музеји већ дуже времена интензивно раде на томе да своје интерне музејске информације учине доступним и да их умреже, мањи музеји често тек почињу са овим подухватом. Као и до сада, у музејима постоји потреба за усклађивањем и разменом. Стандарди морају да се донесу, да се прошири употреба заједничких правила за обраду и да се створе техничке претпоставке за заједничко коришћење формата за размену и објављивање података као што је LIDO. Истовремено, успешни пројекти и портали показују напредак у области умрежавања и доступности. У међувремену се повећава интересовање и потражња и опште и научне јавности за музејским информацијама. То треба да буде подстицај музејима да наставе путем којим су кренули и да своје дигиталне информације учине доступним у још већем обиму. На том путу још нека питања морају да буду објашњена – од аспеката правних оквира па до практичних правила умрежавања. Књига која је пред нама може да представља први корак у том правцу, а дискусија мора да се води и даље између институција и различитих бранши.

³¹ Bürger schaffen Wissen, <http://www.buergerschaffenwissen.de/> (прегледано: 04.08.2014).

³² European Citizen Science Association, <http://ecsa.biodiv.naturkundemuseum-berlin.de/> (прегледано: 04.08.2014).

³³ Види: Cairns, S.: Mutualizing museum knowledge. *Folksonomies and the changing shape of expertise*. У: *Curator*, 56 (1) (2013), стр. 107–119, стр. 107.

О ауторима

Проф. Моника Хагедорн-Заупе од 1994. године води реферат „Кориснички оријентисано истраживање музеја и статистика у култури“, а уједно је и заменица директора Института за истраживање музеја у Берлину, где ради од 1985. Члан је Управног одбора Немачког удружења музеја и портпаролка стручне групе „Документација“ у Немачком удружењу музеја; такође, води радну групу „Museum Information Centres“, која ради при ICOM CIDOC (International Council of Museums – Comité internationale pour la documentation). Хагедорн-Заупе је једна од три немачка представника у MSEG (раније NRG – National Representatives Group) европске експертске групе за дигитализацију у области културе и заступа ICOM Еуропа у Управном одбору Европске фондације. Од 2006. године хонорарно је ангажована као професорка на Високој школи за технику и економију у Берлину.

Др Вернер Швајбенц (рођен 1965. у Илертисену) студирао је информатику на Универзитету у Зарбрикену и на Универзитету Мисури, Колумбија. У својој дисертацији бавио се развојем музеја од традиционалних до виртуелних. Од 2007. године научни је сарадник Информационог система за музеје при Центру за библиотечке сервисе у Баден-Виртембергу (MusIS). Бави се музејском документацијом, дигиталним каталозима на интернету и порталима за културу. Представник је музеја у стручном тиму Немачке дигиталне библиотеке.

Рестаурација књига
Библиотека техничких информација, ХанOVER
Фото: Јирген Кајпер

НАЦРТ СИСТЕМСКЕ ПРОМЕНЕ КУЛТУРНОГ ПАМЋЕЊА

Бернхард Серексе

Повратка нема. Системска промена аналогног у дигитално културно памћење незадрживо се убрзавала у последње три деценије. Тај процес је, у принципу, завршен. Није вођена отворена дискусија о томе да ли, и у ком облику, културно памћење – књижевност, ликовну уметност, историјска документа, филмове, фотографије – треба предати будућим генерацијама на најбољи начин. Најшири кругови корисника прихватили су и срдечно поздравили предности које су обећавали политички кругови и профит од дигиталне револуције прописане са врха, који је очекивала привреда. Када се погледа уназад, дошло је до незауостављивог напретка иако се то није захтевало.

Изгледа да је зависност од система дигиталног света, која је у толикој мери захватила наше друштво, нерешива али чињенична. Већ од осамдесетих година не само да су садржаји настајали углавном кроз дигиталне процесе, него је на тај начин изражавана и савремена култура¹. Паралелно са тим, дигитализовани су и на одговарајући начин похрањени² битни садржаји аналогне културе стари десет хиљада година – уз прилично занемаривање њених оригиналних објеката. Без питања пошло се од тога да је то најсигурнији начин њиховог чувања. Комерцијално интересовање институционалних и приватних улагача из ИТ сектора и индустрије забаве и комуникација, које се распламсало осамдесетих година, незадрживо се развијало уз ликовање политике и

¹ Култура се овде схвата у најширем смислу као свеукупност животног израза који треба да се обликује и облика комуникације код човека.

² У складу са трендом који већ дуго постоји и захтевима моћних лобиста, од деведесетих година се са свих страна подстиче дигитализација културног наслеђа. На нивоу Европске уније већ годинама се за одговарајуће истраживачке пројекте издваја више средстава него за истраживање и предузимање мера за чување оригинала. И док УНЕСКО мора да препусти културно наслеђе човечанства које је одабрао несметаној и често разарајућој комерцијализацији одређених земаља у чијем поседу се налазе та добра, захтева се свеобухватна дигитализација културног памћења широм света, чак и у оним земљама где оригинали још нису суштински обрађени.

берзе. Нова тржишта су обећана и отворена; економски напредак нашег новог света, а пре свега високо индустријализованих земаља које припадају групи Г7, генерише се великим делом уз примену дигиталних технологија. Функционисање финансијске и реалне привреде, образовних и социјалних система, управе и културе, а као последица тога и свакодневице сваког појединца, заснивали су се на примени дигиталних технологија. Ко се опирао њиховој употреби био је удаљен, пошто више није имао приступ садржајима и преовлађујућим каналима комуникације. То важи и за појединца, и то пре свега за њега, пошто он без одговарајућих уређаја, канала и знања бива одстрањен из друштвеног процеса. У дигитално умреженом свету то важи безгранично, иако се на карти глобалног простора података у дигитално слабо развијеним земљама (нова категорија) још увек виде појединачне тачке са аналогним медијима. Развој и еуфорично коришћење паметних телефона повезало је милијарде људи посредством моћног дигиталног пружаоца услуга; садржаји – као дигитални објекти наше културе – генеришу се свакодневно по милијарду пута на најједноставнији начин, преносе их и контролишу они који пружају услуге и други заинтересовани.

Повратка нема. То звучи мање драматично него што јесте.

Заборав може бити милост. Брисање сећања као брисање меморије претпоставка је сваког даљег развоја како у биолошким тако и у духовним процесима. Незаборав води до очувања, до понављања и учвршћивања; и у друштвима може да наступи старачка тврдоглавост. Како ће се развијати нека култура битно зависи од баланса између заборављања и сећања. Али ако појединац може да одлучује само у ограниченој мери о томе који садржаји и процеси треба да буду задржани или заборављени, то се назива деменција (латински *demens*, без духа). И код друштава може да наступи деменција.

Последњих деценија су се на два важна подручја технолошког развоја појавили велики проблеми у погледу безбедног чувања: код атомског отпада, који емитује зрачење, и код дигиталних културних добара, која су развијена у циљу сјајне дигиталне будућности. У првој области, лагеровану нуклеарног отпада, који емитује зрачење, заборав би довео до биолошког уништења човечанства (заборављање места где је лагерован отпад, садржаја, неопходних техника обезбеђивања, потенцијала за изазивање опасности и још много тога). У другој области, свеобухватној дигитализацији наше културе, заборав, односно узнапредовало откази-

вање и манипулисање меморијом из техничких или политичких разлога водило би до „интелигенције без памћења и прошлости [...], у будућност без човека“³. Зар већ Нојева барка није била систем за очување биолошког света, чију је особеност данас делимично заменио технолошки напредак, али у великој мери и угрозио?

Већ 2003. године је УНЕСКО у својој Повељи о заштити дигиталног наслеђа констатовао: „Светско дигитално наслеђе је у опасности да буде изгубљено за потомство. [...] Дигитална еволуција је превише брза и скупа за владе и институције да би ишле укорак са временом и биле обавештене о стратегијама заштите. Претње економском, друштвеном, интелектуалном и културном потенцијалу наслеђа – као темељима будућности – нису потпуно препознате.“⁴

Важећи постулат у нашем друштву о сталном напретку циља на то да се постојећи системи очувају кроз даљи развој поступака и технологија на којима почивају. Темељна промена система који би почивао на потпуно другачијим премисама (економским, социјалним, базично демократским...) није предвиђена. У економске, социјалне и културне структуре у основи се више не сумња – иначе би смисао постулата о сталном напретку био доведен у питање.

Одлучујуће питање нашег времена јесте да ли ми уопште још желимо да се критички позабавимо системском променом у дигиталну културу или су начелна размишљања од самог почетка одбачена као утопистичка заговештања.

ТРИ ЕПИЗОДЕ ПРЕЛАСКА НА ПОТПУНУ ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ

Интелектуални и културни потенцијал културног наслеђа одувек је сматран за камен темељац будућности. О великом значају културног памћења сведочи стални страх од претећег губитка свих културних обе-

³ Die Informationsbombe, Paul Virilio und Friedrich Kittler im Gespräch. Ausgestrahlt im deutsch-französischen Kulturkanal ARTE November 1995.

⁴ UNESCO Charter on the Preservation of Digital Heritage, Artikel 3, 10. Oktober 2003. (прегледано: 25.09.2014).

лежја човечанства, који је присутан у научној и популарној литератури 20. века, било да то може да се деси услед нуклеарне или неке друге катастрофе, било због техничке неспособности да се оно сачува или – као што је то често био случај у историји – услед циљане манипулације из политичких разлога. Али и рапидне техничке промене хардвера и софтвера могу бити криве за масовни губитак дигиталног памћења. При томе се из разлога увећања профита циљано одустаје од тога да производи буду компатибилни у што већој мери, тако да се очигледно прихвата чињеница да неће сва дела бити доступна у будућности.

ВАРИЈАЦИЈЕ И БРЗЕ ОСЦИЛАЦИЈЕ: *RÉALITÉ SENSIBLE*

„Као што вода, гас и струја само једним неприметним потезом руке издалека стижу у наш дом да би нам послужили, исто тако се снабдевамо визуелним и звучним сликама које се појаве на најмањи гест, скоро знак, и исто тако нас брзо напусте.“⁵

Кад је Пол Валери двадесетих година прошлог века написао ове визионарске редове, наш свет био је још увек далеко од магистрала пода-така који данас са заводљивим виртуелним производима, лаким за тржиште проналазе пут до нашег пословног света и наше свакодневице.⁶ На мали покрет кажипрста, на знак тако неприметан као што је клик мишем, појављују се текстови, слике и звуци на мониторима у нашим становима, школама и канцеларијама, по милијарду пута на паметним телефонима у нашим рукама да би нас одмах потом на само још један клик напустили. У року од милисекунди повезани смо са библиотекама, истраживачким установама, универзитетима из целог свега и одмах до-

⁵ Paul Valéry: *La conquête de l'ubiquité*. 1928. Објављено у: *Oeuvres Bd.II, Pièces sur l'art*, Paris 1960, стр. 1283-1287. Први пут објављено у: *De la musique avant toute chose*. Paris 1928.

⁶ У Немачкој је 97% младих узраста од десет до тринаест година редовно онлајн; половина њих свакодневно. Код деце узраста од шест до девет година редовно сурфује 51% њих, а 57% деце узраста од шест до тринаест година доступно је преко мреже. Четвртина деце поседује паметни телефон. Преузето из: taz – *die tageszeitung vom 13. August 2014, auf der Basis der KidsVerbraucherAnalyse 2014. Markt-/Mediauntersuchung zur Zielgruppe 6 bis 13 Jahre und 4 bis 5 Jahre, Berichtsband, Egmont Ehapa Media, 2014.*

бијемо приступ примамљивим шареним предметима глобалне забавне културе и долазимо до велике количине апликација које све више утичу на наше понашање – исто тако једноставно као што у нашим купатилима вода потече из славине. Да бисмо се боље оријентисали, воде нас моћне машине које непрестано претражују сличне садржаје на глобалној мрежи да би нам их одмах понудиле у непрегледном облику и квалитету. Истовремено, оне скенирају, филтрирају и меморишу наше корисничке навике и преносе их другим моћним заинтересованим корисницима, који за то плаћају.⁷

„Исто као што смо се навикли, а можда је то чак и овладало нама, да код куће добијемо енергију различите врсте, исто тако једноставно ћемо се навикнути на то да у својој кући дочекујемо варијације и брзе осцилације из којих наша чула, прихватајући их и прерађујући, стварају све што ми знамо. Ја не знам да ли је некада неки филозоф сањао о друштву где ће у све куће бити дистрибуирана чулна стварност.“⁸

Под појмом *réalité sensible* Пол Валери означава спознају стварности кроз субјективну спознају чула. На овој основи постаје јасно да су слике и звуци који се испоручују преко интернета као *дистрибуција чулне стварности* само привид неке стварности коју ми чулима не можемо обухватити – удаљене сенке на зиду Платонове пећине. Сан филозофа Валерија мора да се схвати као критичко предвиђање данашње свеprisутне дистрибуције чулне стварности. У основи Валеријеве визије је, свакако, као и код дистрибуције воде, гаса и електричне струје, једносмерни модел шишаљак–прималац. Еуфорично поздрављање дигиталних канала комуникације и образовања широм света осамдесетих и деведесетих година прошлог века заснивало се на очекивању да у сајбер простору, који је устројен анархистички, сваки корисник не

⁷ Почетком августа 2014. године сазнало се да је непознати хакер дошао у посед 1,2 милијарде корисничких имена и шифри као и 500 милиона мејл адреса које су припадале њима. Мејл адресе су искоришћене за даљу манипулацију са банковним рачунима корисника, за слање рекламних спамова и лажних огласа од стране приватних фирми.

⁸ Paul Valéry: *La conquête de l'ubiquité*. 1928. Објављено у: *Oeuvres Bd. II, Pièces sur l'art*, Paris 1960, стр. 1283-1287. Први пут објављено у: *De la musique avant toute chose*. Paris 1928.

буде само прималац него и пошиљалац информација.⁹ Ово очекивање – које се данас распирује еуфоријом око друштвених мрежа и привидно испуњава – имплицира ипак еманциповано коришћење овога медијума које претпоставља примену конкретних вештина, знања, креативности и пре свега дефинисаног интересовања – ако имамо на уму једноставно слање мејлова и селфија, пословну размену података и сурфовање као занимацију у слободно време.

Свеопшта расположивост информација данас доводи многе визионаре и промотере интернета до лажног обећања да је са једноставним прикупљањем информација на глобалној мрежи повезано и стицање знања. Поред тога, на погрешан пут наводе и једноставни поступци враћања и поновног коришћења уз помоћ поступка копирај-налепи, којима се значење може мењати по жељи и правити конструкције без много размишљања, које већ због своје сликовите форме и чињенице да у тренутку бивају објављене широм света стварају привид велике вредности „знања“.

ДЕТАЉНО УПУТСТВО ЗА ПЕРФЕКТНО МАНИПУЛИСАЊЕ ИСТОРИЈОМ

Визионарски роман Џорџа Орвела 1984 један је од најизузетнијих књижевних примера за циљано постизање заборавља. Он даје детаљно упутство за перфектну манипулацију историјом.¹⁰

„Како је с којом поруком био готов, Винстон је спајао диктографисане исправке са одговарајућим бројем Тајмса и убацивао у пнеуматичну цев.

⁹ Види и: Brechts Radiotheorie: „Nicht die Öffentlichkeit hatte auf den Rundfunk gewartet, sondern der Rundfunk wartete auf die Öffentlichkeit“ Брехт иронично примећује: „Одједном се створила могућност да се свима каже све, али када се размисли, није се имало шта рећи. [...] Човек који има нешто да каже а нема слушаоца лоше је расположен. Још горе је расположен слушац који нема никога да му нешто каже.“ Даље захтева Брехт: „Радио треба да се преобрази из апарата за дистрибуцију у апарат за комуникацију.“ Види: Brecht, B.: Der Rundfunk als Kommunikationsapparat. У: Исти: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, 133.-137. Tsd., Frankfurt a. M. 1967, стр. 127–134.

¹⁰ Неискусним корисницима интернета исто је као бруцошима из седамдесетих година који су, након појаве апарата за фотокопирање у универзитетским библиотекама, мирно носили кући фотокопије чланака који су им били потребни за семестар, а срећни због тога заборављали су да прочитају ове чланке или књиге.

Затим је, покретом скоро потпуно несвесним, гужвао поруке и све белешке које је успут направио, и убацивао их у рупе за памћење да их прогута ватра. Шта се дешавало у невиђеном лавиринту куда су водиле пнеуматичне цеви, није знао подробно; имао је само општу представу. Чим би се све исправке потребне за овај или онај број Тајмса скупиле, тај број би се прештампао, првобитни примерак уништио, а поправљени примерак уносио на његово место у архиви. Том поступку сталне измене биле су подвргнуте не само новине, него и књиге, часописи, брошуре, плакати, леци, филмови, магнетофонске траке, карикатуре, фотографије – све врсте књижевности и документације која би ма на који начин могла имати политичког или идеолошког значаја. Прошлост се ажурирала из дана у дан, скоро из минута у минут. На тај начин се за сва предвиђања Партије могло документима доказати да су била тачна; а није се допуштало да иједна вест, иједна изражена мисао у супротности са моменталним потребама остане на ма који начин записана. Свеукупна историја беше постала палимпсест са кога се, управо онолико пута колико је било потребно, гребало стари текст и уписивао нови. Ни у ком случају не би било могуће после таквог исправљања доказати да је ишта било фалсификовано.”¹¹

Под утиском тираније у нацистичкој Немачкој и Стаљиновог режима, Орвел у 1984 на смишљено провокативан начин призива визију будућности у којој је перфектна државна машинерија преузела апсолутну контролу над свим видовима испољавања живота људи. Техничке претпоставке за извођење ове контроле у 1984 биле су овладавање медијима и трајно надгледање сваког појединца помоћу система камера и контролних монитора. Ова Орвелова визија је увелико надмашена већ данас, тридесет година након фиктивног датума његове државе која све контролише: кроз свеобухватно меморисање свих података о корисницима и садржаја свих дигиталних система комуникације, које је са једне стране законски прописано, а са друге стране се масовно практикује незаконито – фотографија на телефону, видео-надзора, мејлова, финансијских података, података о летовима, података са друштвених мрежа, медицинских података, података о потрошачима, података са трансподера, снимака термографске камере, сателитских снимака и тако даље. Учешће у дигиталним облицима комуникације које се мери

¹¹ Орвел, Цору: 1984, превео Влада Стојиљковић, Београд: Издавачки завод „Југославија“, 1977, стр. 40–41.

милијардама, нарочито преко друштвених мрежа као претпоставком демократије која гарантује партиципацију, претворило се у свеобухватни инструмент тоталног надгледања.¹²

СТАЛНО СЕ ПОНАВЉА: SCRIPT-ERROR. PROPERTY NOT FOUND

CD-ROM „media, architecture, installations“¹³ обрађује целокупно дело уметника Антонија Мунтадаса из његовог стваралачког периода од скоро тридесет година, полазећи од дванаест кључних дела о архитектури и медијима. CD су 1999. објавили Антони Мунтадас и Ан Мари Диге, француска научница која се бави медијима, и он обухвата 150 тема са исто толико текстова, интервјуа и Мунтадасових списа, укључујући прецизне описе дела на три језика, француском, шпанском и енглеском. То је, дакле, нешто најбоље што истраживачи уметности могу пожелети као документацију из ове области. У изради овог дигиталног архива непосредно је учествовало око двадесет особа; пописани су научни чланци сто четири аутора и дела шездесет и једног фотографа, а у литератури су наведени неки од најреномиранијих медијских уметника и научника.

Ко данас, петнаест година касније, жели да користи овај дигитални архив, који је значајан за културно памћење, а који је 1999. године у сваком погледу предсказивао будућност, добиће на свом епл рачунару следећу објаву о грешци: „Не можете отворити програм *Схарп*, пошто више није подржано класично окружење“. Сваки други покушај да се покрене CD-ROM како би се очитали битни подаци које садржи подједнако је беспредметан. Објашњење зашто CD-ROM више не може да се покрене банално је, али и шокантно. Већ од верзије оперативног система Mac OS X 10.4 са китњастом ознаком „Тигар“, који се од средине 2007. године користи на епл рачунарима са интел проце-

¹² Види фусноту бр. 19.

¹³ Duguet, A.-M. / Muntadas, A.: Muntadas: media, architecture, installations. Centre George Pompidou. Paris 1999. У изради су учествовали: Centre de recherche en esthétique du cinéma et de l'audiovisuel à l'Université de Paris 1 (Panthéon Sorbonne); Fundación Arte y Tecnología Madrid; Fundació "la Caixa" Barcelona; Le Métafort d'Aubervilliers; Fonds franco-américain Etant Donnés; Centre d'art contemporain de Delme; ZKM | Zentrum für Kunst und Medientechnologie Karlsruhe.

сорима, није више обезбеђена компатибилност са програмима који се покрећу у такозваном класичном окружењу. А то за све нове кориснике епл рачунара значи да они највећи део програма, података, архива и дигиталних уметничких дела насталих пре 2007. више неће моћи да користе или ће моћи да их користе у веома ограниченом обиму. Рачунаре са старијим оперативним системима произвођачи више не подржавају.

Ко жели да користи CD-ROM са архивом Антонија Мунтадаса помоћу другог оперативног система, као што је нова верзија Windows-а, може га, додуше, отворити, али ће код различитих апликација стално добијати обавештење: „Script error. Property not found“. На једној веб-страници преко које се и данас може купити CD-ROM заинтересованим купцима се коректно указује на проблематику: „Овај CD-ROM је креиран за Mac OS 7.1 и Windows 95 или 98 и није компатибилан са неким савременим компјутерима. Молимо Вас да нас контактирате пре него што поручите“. Али поставља се питање ко има компјутер са оперативним системом Windows 95 или епл са Mac OS 7.1 и колико ће дуго бити ова канцеларија на располагању за питања беспомоћних купаца?¹⁴

СЛОБОДАН ПРИСТУП КУЛТУРНОМ И НАУЧНОМ НАСЛЕЂУ

У свако време и у сваком друштву културни развој је нераскидиво повезан са економским, политичким, друштвеним и техничким условима; сви ови услови утичу на тај развој као што он произилази из њих. Због тога у публикацији о Немачкој дигиталној библиотеци, чији је мото да се омогући „слободан приступ преко интернета културном и научном наслеђу Немачке“¹⁵, треба да се да простор критичким посматрањима

¹⁴ Хоће ли нам се свима десити то исто са електронским помагалима у нашој свакодневици кад они у потпуности буду укључени у „интернет ствари“ по вољи индустрије? Већ одавно имамо паметне четкице за зубе, фрижидере, уређаје за грејање, кухињске ормане, полице за вино, аутомобиле и сл., који детаљно региструју наше приватно понашање и пријављују га у реалном времену произвођачима, одређеним пружаоцима услуга и испоручиоцима да би се на основу тога понашања производила роба и зарађивало.

¹⁵ Преузето из саопштења за штампу поводом првог представљања пуне верзије Немачке дигиталне библиотеке 31. марта 2014. у сали Вендел Уметничке галерије Државних музеја у Берлину.

која превазилазе општи хоризонт литерарних, конзерваторских и архивистичких процена, као и оних које се тичу политике израде збирки. Само ако се истражи узајамна условљеност економије и културе, могу се објаснити они феномени који се при површном посматрању превише олако могу приписати несавршености појединих технологија или закаивању појединих институција.

Слику нашег друштва већ вековима карактеришу стабилни системи преноса, засновани на дуготрајности. Јан Асман, који се са научног аспекта бави религијом и културом, у својим истраживањима о староегипатској култури убедљиво је доказао да „традиција у нама, [...] текстови који опстају генерацијама, вековима па делимично и миленијумима, слике и ритуали, [...] утичу на нашу свест о времену и историји, као и на нашу слику о нама самима и о свету”.¹⁶ Најважнији у овој констатацији је закључак да је „културно памћење” у свим досадашњим културама оријентисано на дуговечност и поузданост, управо због сталне угрожености од спољашњих утицаја, ратова, пљачке, циљаних разарања, манипулација, природних катастрофа и, наравно, процеса растакања.

Од пре неколико деценија дигитализација дозвољава лакше генерисање, обраду и преношење културних садржаја. Дигитализација и умрежавање широм света надоместили су приступ информацијама, који је у многим земљама и областима ограничен из економских, техничких и политичких разлога, директним, универзалним приступом огромним количинама нефилтрираних и неверификованих информација. Нове технологије пружиле су конкретне могућности за интеркултуралну размену о којој је до сада могло само да се сања и сваком искусном и заинтересованом кориснику ставиле на располагање средства за активно партиципирање у друштвеним процесима широм света.

Имајући у виду чињеницу да генерисањем и коришћењем садржаја на интернету у великој мери доминирају тржишни интереси и да се државне мере контроле и цензуре јасно шире светом, већ одавно није вероватно да ће се испунити еуфорична очекивања, присутна пре свега код млађе генерације, о глобалном друштву које је у основи демократско. Текстови, слике, филмови, музика, уметничка дела, документа сваке вр-

¹⁶ Assmann, J.: *Das kulturelle Gedächtnis*. У: Исти: *Thomas Mann und Ägypten. Mythos und Monotheismus in den Josephsromanen*. München 2006, стр. 70.

сте, па скоро и све изјаве, данас се генеришу и чувају у бинарном коду. Ови дигитално кодирани садржаји нису више непосредно доступни људским чулима, него се могу читати само помоћу машина и пренети у облик који је прихватљив човеку. У погледу на чување културног и научног наслеђа морамо начелно констатовати да је од пре око тридесет година употреба дигиталних медија за обраду, комуникацију и чување довела до тога да се наше друштво налази у трајној зависности од хардвера и софтвера као и од дигиталних комуникационих система, чији су брзи развој, управљање њима и њихова израда подређени само економским циљевима приватних фирми. Јасно је да стратегије стицања добити предузећа оријентисаних на тржиште нису у складу са главним мотом традиционалног преношења културе, а то је дуговечност.

Тржиште као мотор привреде, од чијих стремљења у великој мери зависе културна кретања једног друштва, не успоставља равнотежу између интереса различитих друштвених актера. У смислу принципа конзумеризма који доминира нашим друштвом, произвођачи, актери на тржишту, као и конзументи, натерани су у спиралу потрошње и обнављања која се врти све брже. Политика има великог удела у посредовању и управљању овим процесом, који у потпуности одговара тржишту.¹⁷ У својим истраживањима конзумеризма као главног принципа нашег друштва пољско-британски социолог Зигмунт Бауман долази до закључка: „Одлучујућа промена која културни синдром конзумеризма најјасније разликује од његових продуктивистичких претходника [...] изгледа да је промена вредности која се приписује постојаности, односно пролазности“.¹⁸

¹⁷ Један јединствени и редак пример неопходног убрзања тржишта, које је нужно у ери конзумеризма, десио се 2009. у Немачкој (подстакнут из политичких и еколошких кругова). Била је то такозвана премија за уништење старих возила, чији циљ је био да се стара возила која добро функционишу повуку из саобраћаја и дају у старо гвожђе да би се тако створила вештачка потреба за набавком новог аутомобила. Треба подсетити да је 2009. око два милиона исправних старих возила дато у старо гвожђе. Ова чудна мера уништавања вредности усред глобалне економске кризе била је неопходна, према аргументацији политичара и привредника, како би се подстицањем спирале потрошње подстакла аутомобилска индустрија, а тиме и економски напредак друштва.

¹⁸ Bauman, Z.: *Leben als Konsum*. Hamburger Edition, Institut für Sozialforschung. Hamburg 2009, стр. 112. Бауман пише даље „Међутим, најхитнија потреба, због које је то хитно, јесте потреба за бацањем [...] У 'садашњој' култури, жеља да се време заустави знак је глупости, инерције или неспретности. А то је злочин који треба да буде кажњен“, стр. 51.

Сувишно је да овде даље причамо о томе на који начин закони конзумеризма утичу на тржиште, посебно у области дигиталних индустрија. Индустрија софтвера и хардвера која развија дугорочно безбедан систем учиниће сувишном и саму себе. Свака нова технологија која се развије мора што је могуће брже да буде замењена новијом технологијом која обећава више. Да би се могло опстати на тржишту, не смеју се понудити сигурни системи дугорочног меморисања. Планирано техничко застаревање један је од најважнијих маркетиншких инструмената у ИТ бранши. Због тога до данас није испуњено главно обећање да ће дигитални подаци дугорочно бити заштићени.

Рapidна експанзија капацитета меморије довела је последњих година до тога да се при генерисању и обезбеђивању података културног памћења данас појављују све већи ризици. У принципу, чување дигитализованих садржаја подређено је све краткорочнијем прилагођавању новим техничким системима. У функционалном застаревању дигиталног, које настаје као резултат тога, налази се системска претња по дигитално културно памћење, која до сада важеће критеријуме дугорочности и аутентичности културних добара у сваком моменту чини апсурдним и због тога захтева генерално ново размишљање.

Да би се избалансирао све већи губитак оригиналних носилаца културног памћења и да би се истовремено осигурали подаци који се све више појављују искључиво у дигиталном облику и учинили доступним широм света широким слојевима становништва, у последње две деценије покренути су широм света истраживачки пројекти који се баве дигиталном конзервацијом и дугорочним архивирањем. То даје наду да су дигитализовани подаци на високоразвијеним техничким носиоцима података и у базама података које су децентрализовано смештене широм света на вишеструко обезбеђеним мрежама, које се стално бекапују, сигурнији него аналогни подаци који су угрожени спољним разарањем и пропадањем из различитих разлога. При томе се, у принципу, претпоставља да ће целокупан систем функционисати увек и широм света и да неће бити угрожен сметњама, програмским грешкама и намерним нападима.

Ова нада да ће дигитални садржаји нашег света моћи да се трајно сачувају за будуће генерације у супротности је, свакако, са чињеницом да су дигитализовани подаци у много већој мери подложни најразли-

читијим негативним утицајима који се тешко могу контролисати, много више него књиге и слике, аналогне фотографије и видео-траке. Одавно нам је познато да су нови медији кратког века и да су непоуздани како у материјалном тако и у техничком смислу. Видео-траке које су настале пре свега двадесет година данас су већ угрожене материјалним пропадањем и технички условљеном нечитљивошћу – пошто се више не производе уређаји који би их подржали. Ако се аналогне фотографије чувају изложене светлости, оне избледе за кратко време. Чување дигиталних фотографија (и свих других дигиталних података) на нашим рачунарима и меморијским уређајима зависи у великој мери од тога да ли ће нови хардвер и софтвер који долази на тржиште бити компатибилни са старим верзијама. А на то немају конкретног утицаја ни појединачни корисници нити институције. Највећи део културног наслеђа које је седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века похрањен на магнетне дискете данас се више не може спасти. Већ након пет година може се рачунати са тим да CD-ови и DVD-јеви делимично или у потпуности неће моћи да се читају. Хард-дискети који се данас користе за похрањивање све већих количина података могу у сваком моменту да покажу кварове.

Трошкови за трајно дигитално конзервирање или чак поновну производњу количина података који су до сада меморисани увелико превазилазе финансијска средства којима располажу музеји, збирке, библиотеке и архиви. Одлучујући фактор ризика за дугорочно чување дигиталних података је све бржа промена система, која је повезана са све већом потребом за меморисањем тако да у кратком временском року неопходни уређаји за репродуковање, оперативни системи и апликације више неће бити на располагању. Ослањајући се на искуства из последње три деценије и напред изнете процене, потребно је да се хитно захтевају централизована постројења за меморисање дигиталних система.

Осим тога, стална потреба за одржавањем и управљањем, која постаје све већа због количине и различитости података, захтева максимално поверење у професионалност и апсолутну независност администратора у далекој будућности без обзира на промену режима – то је захтев који не можемо посматрати оптимистично, посебно ако имамо на уму недавне историјске догађе и ако критички посматрамо актуелну ситуацију када је заштита у питању. Скоро свакодневно се у озбиљним ме-

дијима извештава о политички жељеној ревизији историјских догађаја. Као резултат храброг разоткривања Едварда Сноудена показало се да државни контролни органи и приватни интересенти у принципу могу да приступе свим садржајима у рачунарима и средствима комуникације који су повезани на мрежи и да они то и чине. Због тога ми морамо глобално поставити питање које инстанце у којим земљама и под којим режимима ће одлучивати о избору, похрањивању, третману, истраживању и доступности културног и научног наслеђа, које се све више дигитализује. Ко ће имати част да дефинише „истинитост“ података? Ко ће обезбедити да аутентичност и квалитет објеката културног памћења, који се откако су дигитализовани налазе на интернету, буду сачувани од напада и манипулација ако веома моћне државне институције пожеле да их „штите“ под изговором да то раде због безбедности и борбе против тероризма?¹⁹

Добро би било да се у будућности обезбеди слободан приступ објектима културног и научног наслеђа на широкој основи, али да се поступа веома пажљиво са оригиналним подацима и са свешћу о њиховој повредивости. Међутим, нада да ће културно наслеђе бити спасено свеобухватном дигитализацијом потпуно је погрешна. Због тога, поред дигиталних објеката, треба да се посвети највећа могућа пажња реалним аналогним објектима културног памћења и да им се да приоритет како се будуће генерације не би нашле пред стварним и дигиталним рушевинама историје коју они више не могу разумети.

¹⁹ Дискусија коју је од 2003. године расламсао Едвард Сноуден око светске шпијунаже података коју је спроводила америчка тајна служба NSA допринела је да се открије дугогодишња, делом већ позната пракса надгледања грађана коју су перманентно спроводиле управо такозване демократске, технолошки високо развијене земље. Општа промена система у дигиталне технологије имала је велике предности за тајне службе и приватне шпијуне пошто они, захваљујући глобалном умрежавању, могу да приступе свим подацима милијарди корисника. У којој мери тоталитарно функционише дигитално надгледање и контрола показало је признање CIA из јула 2014. да су манипулисали рачунарима управо Одбора за CIA при америчком Конгресу који је био задужен да контролише CIA. Поред осталог, на овај начин могла су да буду избрисана документа о слеђивањима која је спроводила CIA, чијим истраживањем се бавио одбор.

О аутору

Проф. др Бернхард Серексе је историчар уметности, аутор и кустос. Студирао је социологију, психологију, педагогију и историју уметности. Докторирао је на историји уметности на тему катедрале у Отену (Француска). Спроводио је археолошка истраживања и студије рестаурације о римској архитектури у Бургоњи, објављивао је научне радове о историји архитектуре и споменика, уметности и теорији медија. Од 1995. ради као саветник за медије при Европском савету, саветник је међународних институција културе и невладиних организација. У периоду 1994–1997. године био је кустос у Музеју медија у Центру за уметност и технологије медија у Карлсруеу, 1998–2005. руководио је Комуникацијом међу музејима, од 2006. главни је кустос Музеја медија. Предавао је по позиву у Санкт Петербургу, Берну, Базелу, Карлсруеу. Од 2008. до 2012. био је професор уметности и теорије медија на истанбулском универзитету BILGI, од 2010. иницијатор је и руководилац истраживачког пројекта EY Digital Art Conservation. Аутор је бројних књига и тематских изложби, као и предавања на међународном нивоу.

ПРАВИЛА УМРЕЖАВАЊА

Робот за скенирање
Центар за скенирање у Баварској државној библиотеци
Фото: Јирген Кајпер

СТАНДАРДИЗАЦИЈА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ: НИШТА БЕЗ ЧОВЕКА

Феликс Сасаки

СТАНДАРДЕ РАЗВИЈАЈУ ЉУДИ

За дискурс о дигитализацији културног наслеђа од централног значаја је питање стандарда. У овом чланку ћемо говорити пре свега о мотивацији и о томе зашто се практикује стандардизација када је реч о културном наслеђу. Осим тога, биће описани и актуелни изазови и потенцијали за стандардизацију.

Постоје четири врсте мотивације за стандардизацију у области културног наслеђа:

- омогућавање нових анализа дигиталних артефаката;
- обликовање феномена у дигиталним приказима;
- омогућавање трајности и интероперабилности дигитално обрађених културних добара; као и
- заштита културе од изумирања кроз њено дигитално представљање.

У даљем тексту описаћемо мотивацију на примеру личности које играју важну улогу у стандардизацији културног наслеђа. Тако ће централни, општи аспект стандардизације бити јасан: људи развијају стандарде. Потребни су „актери“ како би се стандарди развијали и тела како би се они доносили. Технички квалитет неког стандарда само је један аспект од кога зависи његов успех.

РОБЕРТО БУЗА – ОТАЦ ДИГИТАЛНИХ ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Роберто Буза био је италијански језуитски свештеник. Међи првима је користио рачунар за представљање хуманистичких текстова. Буза се концентрисао на дело Томе Аквинског и са оснивачем IBM-а, Томом Вотсоном, разматрао како се ова дела могу обрадити у дигиталном облику. У једном пројекту који је трајао тридесет година Буза је направио *Index Thomisticus* – дигиталну обраду списка Томе Аквинског.¹

Главни Бузин мотив био је да се створе нове могућности за анализу. Требало је да се лингвистима омогући да у обимним текстовима брзо пронађу примере за граматичке феномене. Стручњаци за књижевност могли су помоћу *Index Thomisticus*-а брзо пронаћи делове текста и вршити анализе у целокупном контексту.

И лингвистима и стручњацима за област књижевности овај *Индекс* је пружио могућности за анализу које без дигиталног приказа не би биле могуће. Стандардизација је при томе од значаја на различитим нивоима, на пример, за дефинисање корпуса знакова да би се писмо могло детаљно меморисати и претраживати или да би се могла маркирати лингвистичка обележја као што су врсте речи користећи стандардни инвентар знакова. Стандарди су у овој улози за стварне кориснике – дакле, истраживаче у области хуманистичких наука – у најбољем случају невидљиви. Они не морају да се баве техничким детаљима а могу да се баве одређеним научним питањима.

Залагање Роберта Бузе поставило је темељ једној новој области у којој се у различитим хуманистичким дисциплинама у обзир узимају дигитални алати – дигиталној хуманистици (*digital humanities*).

¹ Види: *Korpus Thomisticum – Kurze Einführung*, <http://www.corpusthomicum.org/wintrode.html> (прегледано: 26.09.2014).

МАЈКЛ СПЕРБЕРГ-МАКВИН: КОДИРАЊЕ ТЕКСТОВА КАО НАУЧНИ ПРЕДМЕТ

Нису увек у дигиталној хуманистици стандарди невидљиви за научнике. Постоје области у којима је сама стандардизација предмет научног дискурса.

Стручњак за књижевност Мајкл Сперберг-Маквин не само да се бавио дигиталном обрадом текстова – у традицији Роберта Бузе, него се бавио и структурирањем текста. Шта су у једном тексту метаподаци, параграфи, одељци, речи, шта су топографске јединице? За ова питања веома је важан стандард на коме је интензивно сарађивао Мајкл Сперберг-Маквин – Иницијатива за кодирање текста (*Text Encoding Initiative – TEI*).² TEI дефинише XML формат (*eXtensible Markup Language*) да би се текстови снабдели одговарајућим метаподацима, такозваним ознакама. TEI нуди велики број модула релевантних за различите групе хуманистичких наука, као, на пример, за израду дигиталних издања, за писану обраду говорног језика, за нотирање музике и тако даље.

Са једне стране, TEI служи као помоћно средство истраживачима хуманистичких наука, а са друге стране, из кодирања текста настају сопствени ставови. Репрезентативан пример који је посебно Сперберг-Маквин интензивно истраживао јесте ОНСН-*Hypothesis*.³ Према овој хипотези, текст се схвата као уређена хијерархија објеката. Многи сценарији са којима раде научници у хуманистичким наукама објашњавају проблематику ове хипотезе: на пример, критичка издања са коментарима који се преклапају, транскрипција говорног језика која узима у обзир паузе међу говорницима или лингвистичка анализа нехијерархијских односа између граматичких конституената. Разумљиво је зашто је настала ова хипотеза. Стандардизована технологија XML дозвољава дефинисање

² Види: Ide, N. / Sperberg-McQueen, C. M.: The TEI: History, goals, and future. *Computers and the Humanities* 29 (1) (1995), стр. 5–15. Der TEI Standard, die sogenannten TEI Guidelines, sind verfügbar unter <http://www.tei-c.org/> (прегледано: 02.09.2014).

³ Види: DeRose, S. J. / Durand, D. G. / Mylonas, E. / Renear A. H.: What is Text, Really?. *Y: Journal of Computing in Higher Education*, 1.2 (1990), стр. 3–26. Такође: Renear, A. H. / Mylonas E. / Durand, D.G.: *Refining our Notion of What Text Really Is: The Problem of Overlapping Hierarchies*. *Y: Research in Humanities Computing*, Oxford University Press 1996.

хијерархијски уређених јединица, док нехијерархијски односи могу бити изражени само у ограниченом обиму. Из ове проблематике појавила се нова тема за истраживање: приказ јединица које се преклапају у кодирању текста. У смерницама TEI описани су различити предлози решења.⁴

Сперберг-Маквин, TEI и XML не показују само како стандардизовани формати (XML) могу да унапреде неку научну област (хијерархије које се преклапају); Мајкл Сперберг-Маквин и TEI-заједница заузимали су централно место у стандардизацији XML-а, који је 1998. године дефинисао World Wide Web Consortium (W3C). А и у другим областима културног наслеђа, особе и теме стандардизације постале су видљиве и изван граница одређене заједнице.

ЕРИК МИЛЕР: ОДРЖИВОСТ, ИДЕНТИФИКАЦИЈА И ИНТЕРОПЕРАБИЛНОСТ ДИГИТАЛНО ОБРАЂЕНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Библиотечки свет већ дуго познаје дигитализацију, још пре почетка дигиталног доба. Класификација је важно средство за обраду докумената и за њихово проналажење. Мотивација за стандардизацијом овде гласи: интероперабилност, проналажење, одрживост. Обрада базирана на стандардима дозвољава поновну примену обрађених информација и изван саме институције.

Библиотечка обрада је углавном веома детаљна и усмерена је на потребе библиотека. Информациони стручњак Ерик Милер допринео је много да се успостави мост ка заједничкој обради. Он је дуго председавао одбором Иницијатива Даблинског језгра података (*Dublin Core Metadata Initiative*).⁵ Стандардизовани подаци Даблинског језгра (*Dublin Core*) нуде мање детаља него што је то случај са претходном библиотечком

⁴ Види: TEI: 20 Non-hierarchical Structures. Y: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange, Version 2.7.0. Last updated on 16th September 2014, revision 13036. <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/NH.html> (прегледано: 01.09.2014).

⁵ Види: Dublin Core Metadata Initiative, <http://dublincore.org/> (прегледано: 01.09.2014).

обрадом. Даблинско језгро је ипак широко распрострањено и користи се у многим областима и изван библиотечке заједнице.

Ерик Милер је дуго био одговоран за област семантичког веба у конзорцијуму W3C. Назив „семантички веб” потиче из времена када је сложено формално-семантичко моделовање било у центру основних технологија RDF (*Resource Description Framework*).⁶ У међувремену, фокус је усмерен на повезивање ресурса – говори се о повезаним подацима. Главни стандард за ово је URI (*Universal Resource Identifiers* – универзални идентификатор ресурса). Ако не желимо да се изражавамо баш технички, URI је, једноставно речено, веб-адреса. Оно што је карактеристично за њих јесте да сваки објекат може да се опише помоћу једног универзалног идентификатора ресурса (URI) – а то значи не само веб-странице које могу да се читају у претраживачу. И ово није ништа ново са библиотекарског становишта. Књиге имају јединствене идентификаторе као што је, на пример, ISBN (*International Standard Book Number* – међународни стандардни број књиге) да би се могле пронаћи и да би се трајно идентификовале, али и да би се могле повезати са додатним информацијама (аутор књиге, релевантне теме, итд.).

Повезани подаци остварују ову функцију у највећем простору расположивих информација – на глобалној мрежи. URI тамо идентификује и апстрактне објекте – све ресурсе који се желе поставити на глобалну мрежу. Тим Бернерс-Ли је изнео овај став у једној поруци на блогу преко захтева упућеног читаоцу: „[...] додели сам себи URI. Ти то заслужујеш!”⁷

Коришћење глобалне мреже као информационог простора веома је атрактивно за културно наслеђе. Веб живи од ефекта мреже. Ако су дигитални прикази културних артефаката јединствено идентификовани помоћу URI-ија, корисници се могу повезати са њима и поново их користити. Тиме културна добра постају поново доступна а да то институције културе не морају организовати или унапред планирати.

Многи библиотекарски препознали су шансу у повезаним подацима. У „Library Linked Data Community Group” дискутовало се о различитим

⁶ Види: Manola, F. / Miller, E.: RDF Primer, W3C Recommendation. 2004. <http://www.w3.org/TR/2004/REC-rdf-primer-20040210/> (прегледано: 01.09.2014).

⁷ Види: Berners-Lee, T.: Give yourself a URI. timbl's Blog, 25.01.2006. <http://dig.csail.mit.edu/breadcrumbs/node/71> (прегледано 01.09.2014).

опцијама коришћења.⁸ Пројекти као што је Европеана и Немачка дигитална библиотека следе овај тренд или га диктирају. Они припремају информације у великој мери као повезане податке. При томе је важно да се користи стандардизовани речник за опис културних артефаката, као што је случај са Европеаниним моделом података (*Europeana Data Model*).

ДЕБОРА АНДЕРСОН: ЈЕЗИК И ПИСМО КАО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ ПРЕД ДИГИТАЛНИМ ИЗАЗОВИМА

Дебора Андерсон, са Департмана за лингвистику на Берклију, предводи „Script Encoding Initiative“⁹, чији је главни задатак стандардизовано кодирање система писама која нису у тако честој употреби као латинично писмо, али и за кодирање светски раширених азијских писама као што су кинеско, корејско и јапанско. Њен рад у вези са културним наслеђем и стандардизацијом ретко се помиње пошто се културно наслеђе и језик ретко доводе у везу. А ипак, језик је веома релевантан за трајно чување културног наслеђа из многих делова света.

Андерсонова је члан конзорцијума Јуникод и залаже се за то да се одговарајући системи писама обухвате у глобалном корпусу знакова Јуникода. Тај корпус је у међувремену постао доступан на скоро сваком компјутеру, а применљив је и на глобалној мрежи.

Стандардизовани приказ знакова представља основу за дугорочну обраду језика као културног наслеђа. Пример за ово су, рецимо, неуједначености на Википедији.¹⁰ Величина описа на појединим језицима на Википедији значајно се разликује. С обзиром на чињеницу да Википе-

⁸ Види: Vila Suero, D.: Library Linked Data Incubator Group: Use Cases. W3C Incubator Group Report 25 October 2011. <http://www.w3.org/2005/Incubator/llld/XGR-llld-usecase-20111025/> (прегледано: 01.09.2014).

⁹ Види: What is the Script Encoding Initiative? Department of Linguistics, University of California, Berkeley. Letzte Aktualisierung 13.09.2014. <http://www.linguistics.berkeley.edu/sei/index.html> (прегледано: 20.09.2014)

¹⁰ Види: Sharma, A.: Multilingual User Generated Content at Wikipedia scale. Präsentation beim „Multilingual Web“-Workshop, 2014. <http://www.multilingualweb.eu/documents/2014-madrid-workshop/2014-madrid-program> (прегледано: 01.09.2014)

дија представља најсвеобухватнији опис људског знања, ова ситуација је опасна са становишта мање заступљених култура. Можда им чак на дуже стазе прети и дигитално изумирање.¹¹

Ова проблематика је важна пре свега за Европу. Иницијатива META-NET је у „META-NET White Paper-Serie“¹² објаснила њен значај за Европу. Неједнакост међу језицима постоји и овде. Она се односи пре свега на расположивост и квалитет алата као што су, на пример, програми за аутоматско превођење садржаја.

Какву улогу може имати стандардизација да би овде била од помоћи? Стандардизовано повезивање садржаја на појединачним језицима може да олакша превођење, односно, прилагођавање одговарајућој култури. Википедија ради на одговарајућим технологијама преко пројекта Wikidata.¹³ Основа пројекта Wikidata су јединствени идентификатори (URI) за чланке на Википедији. Они постоје за сваку појединачну верзију језика на Википедији, а међусобно се повезују преко Wikidata. Следећи корак је повезивање верзија на појединим језицима на нивоу садржаја, као нпр. између одељака или чак реченица. Ако се ове везе изразе у стандардизованом облику, аутоматски преводиоци би имали могућност да веома квалитетно преводе са мање репрезентативних језика. Ипак, овај сценарио ће моћи да се примењује тек у будућности.

ИЗАЗОВИ И ПРИЛИКЕ ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

У свим овим областима стандарди су учинили пуно за културно наслеђе – у дигиталној обради текстова, њиховом структурирању, трајној присутности културних артефаката и обезбеђивању језика и писма као културног добра. Али постоји још изазова и могућности за даљи развој.

¹¹ Види: Kornai, A.: Language Death in the Digital Age. Präsentation bei META-FORUM 2012. <http://www.meta-net.eu/events/meta-forum-2012/programme> (прегледано: 01.09.2014).

¹² Види: Rehm, G. / Uszkoreit, H.: The META-NET White Paper Series. 2011. <http://www.meta-net.eu/whitepapers/overview> (прегледано: 01.09.2014).

¹³ Види: Wikidata Homepage, <http://www.wikidata.org/> (прегледано: 01.09.2014).

ИНДУСТРИЈСКИ ВОЂЕНА СТАНДАРДИЗАЦИЈА, ОДНОСНО ДУБИНСКО МОДЕЛОВАЊЕ

Стандардизацију форсирају пре свега индустријска предузећа. Често се ту наилази и на Парето ефекат: осамдесет процената стандардизације може да буде остварено у двадесет процената времена, а осталих двадесет процената захтева осамдесет процената времена.

Индустријска предузећа на овај ефекат реагују углавном брзом стандардизацијом. Увођење нових технологија на тржиште важније је него потпуно моделовање, односно стандардизација свих аспеката. Управо због тога бављење веб-технологијама представља изазов за културно наслеђе јер наука и култура са правом захтевају да се њихов предмет стопроцентно спецификује.

СТАНДАРДИЗАЦИЈА СЕМАНТИКЕ – АЛИ КОЈЕ?

Ова затегнутост показује се у стандардизацији основних објеката који се могу разграничити а који су релевантни како за културно наслеђе тако и за глобалну мрежу као целину. Иницијативу „Schema.org”¹⁴ успоставили су глобални понуђачи претраживача како би се дефинисали објекти као што су особа, институција, место, производ, и тако даље. Аутори садржаја на глобалној мрежи могу на овој основи да унесу структуриране информације на веб-сајтове, које претраживачи интерпретирају и високо рангирају у резултатима претраживања.

На основу ефекта 80/20, у „Schema.org”.org детаљно су спецификована само нека својства објеката. Модели података као што је Европанин модел података (EDM)¹⁵ знатно су израженији. Ова несразмера може да се превлада мапирањем дефиниција. То значи да се детаљни описи објеката пресликавају у опште описе. Свакако, приликом овог процеса неизбежан је губитак информација.

¹⁴ Види: Schema.org, <http://schema.org/> (прегледано: 01.09.2014).

¹⁵ Види: <http://pro.europeana.eu/edm-documentation> (прегледано: 01.09.2014).

ШТА СУ САДРЖАЈИ – ГРАНИЦЕ ИЗМЕЂУ ОБЈЕКТА НЕСТАЈУ

Штефан Градман је више пута указивао на то да традиционални културни артефакти могу бити посматрани само споља и као целина¹⁶, посебно у библиотекама. Књига има годину издавања, аутора, издавача. Али шта стоји на страни 13 у другом одељку? Шта мисли један читалац о томе, а шта други о коментарима оног првог? Ова питања објашњавају да и информације из области културног наслеђа све више залазе у садржај, без јасних граница, укључујући и друштвене мреже, на којима се, такође, одвија научни дискурс. За стандардизацију то значи да на располагању морају бити и најмање јединице као што су поглавља, одељци или реченице.

Из ових разлога су технологије за аотирање дигиталних артефаката које омогућавају дубоко реферисање тренутно релевантна тема у пројектима као што је DM2E (*Digitised Manuscripts to Europeana*)¹⁷. Опет је потребно да се ови напори повежу са тежњама из индустрије, а у ту сврху је ове године одржана радионица W3C.¹⁸ Само тако може се обезбедити да културно наслеђе у глобалном вебу буде трајно препознато.

ТРАЈНОСТ ВИШЕ НИЈЕ ПРОБЛЕМ

Трајни идентификатори служе за то да се дигитално или физички расположиви културни артефакти идентификују трајно и на јединствен начин. Њих често додељују установе културе. Као пример, погледајмо страну Википедије „Јохан Волфганг Гете“:

https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Wolfgang_von_Goethe

¹⁶ Види: Gradmann, S.: Building Blocks of the Future Scholarly Web: Beyond and far beyond. Präsentation auf der APE conference 2010 in Berlin.

¹⁷ Види: Projekt-Webseite Digitised Manuscripts to Europeana (DM2E), <http://dm2e.eu/> (прегледано: 01.09.2014).

¹⁸ Види: Footnotes, comments, bookmarks, and marginalia on the Web, A W3C Workshop on Annotations, 2 April 2014, San Francisco, California. <http://www.w3.org/2014/04/annotation/> (прегледано: 01.09.2014).

где су присутни следећи трајни идентификатори:

Normdaten (Person): GND: 118540238 | LCCN: n79003362 | NDL: 00441109 | VIAF: 24602065

Поставља се питање: у којим форматима треба да се појављују ти идентификатори? Ово је дуго било предмет спора између различитих заједница. На вебу су поменути URI-ји као техничка основа за јединствене идентификаторе. Заједнице у области културног наслеђа често користе DOI или друге технологије (URN, ARK и сл.)

О томе се ретко дискутује. Свим заједницама постало је јасно да се не морају одлучити. Варијанте трајних идентификатора, некада као потпуни URI, укључујући DOI, или само као DOI, могу да постоје паралелно. DOI фондација обезбеђује трајност за домене као што <http://dx.doi.org> који служе као префикс за URI са DOI идентификаторима.¹⁹

РЕЗИМЕ

Стандарди и културно наслеђе често су повезани на веома плоносан начин. Често резултат показује да релевантност овог односа превазилази границе културног наслеђа.

Једно питање до сада је остало без одговора: које организације развијају стандарде? Аутор је на основу свог личног искуства ставио у први план W3C. Али постоје многобројни одбори у другим организацијама, као што су IETF, ISO, OASIS, TEI Consortium, UNICODE Consortium итд., који се баве стандардима релевантним за културно наслеђе. Важна је координација између организација да би се избегла преклапања стандарда.

За крајњег корисника стандарда ови аспекти нису баш толико важни. Они желе да знају у коју сврху морају да користе које технологије. Ако се неки стандард раширио у одговарајућој мери, онда он често делује

¹⁹ Примери за ово могу се наћи на: Factsheet: DOI® System and Internet Identifier Specifications. Aktualisiert am 08.07.2013, <http://www.doi.org/factsheets/DOIIdentifierSpecs.html> (прегледано: 01.09.2014).

скривено. Он се користи а да се то и не опази – добар пример за то је XML. Остаје да се надамо да ће консензус о релевантним стандардима за културно наслеђе бити постигнут. Онда би многи стандарди могли да делују невидљиво као у поређењу Јурија Рубинског²⁰ „у тунелима Дизниленда”.

О ауџору

Проф. др Феликс Сасаки је виши истраживач у Центру за истраживање вештачке интелигенције у Немачкој и члан конзорцијума W3C (*World Wide Web Consortium*), као и један од руководилаца немачко-аустријског бироа конзорцијума W3C, који се налази у саставу Центра за истраживање вештачке интелигенције. Од 1993. до 1999. студирао је јапански и лингвистику у Берлину, Нагоји (Јапан) и у Токију. Од 1999. радио је на Департману за компјутерску лингвистику и технологију текста на Универзитету у Билефелду, где је докторирао 2004. на тему „Интегрисање лингвистичких, вишејезичних података на бази XML-а и RDF-а”. Феликс Сасаки има дугогодишње искуство у различитим областима стандардизације, као што је интернационализација, сервиси на глобалној мрежи и мултимедијски метаподаци. Тежиште његовог рада представља примена веб-технологија за приказивање и обраду вишејезичних информација.

²⁰ Види: Rubinsky, Y.: *Electronic Texts The Day After Tomorrow*. SoftQuad Inc., <http://xml.coverpages.org/rubinskyTomorrow.html> (прегледано: 01.09.2014).

Идентификација водених знакова
Центар за скенирање у Баварској државној библиотеци
Фото: Јирген Кајпер

ОД ESE ДО EDM И ДАЉЕ: НА КОЈИ НАЧИН ЕВРОПЕАНА ОМОГУЂАВА ПРИСТУП ОБЈЕКТИМА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА¹

Евенил Дреге, Штефен Хенике, Јулија Иванова,
Марлис Оленски, Штефани Риле, Виолета Трукуља

УВОД

Европеану, европску дигиталну библиотеку,² успоставила је 2005. године Европска комисија. Визија која је стајала иза тога била је да се успостави дигитална библиотека која ће понудити једноставан, директан и вишејезични приступ европском културном наслеђу. Прва онлајн верзија Европеане појавила се у новембру 2008. – од тада, понуда се стално побољшава и проширује.

Европеанин модел података (*Europeana Data Model* – EDM) конципиран је како би се различити богати метаподаци о објектима културног наслеђа – *Cultural Heritage Objects* (CHO) могли пресликати на један јединствени модел података. Европеану већина корисника види као портал³ који нуди приступ до преко тридесет милиона објеката из библиотека, архива и музеја који потичу из 36 различитих земаља (стање из новембра 2013).⁴ Развојем Европеаниног модела података, Европеана може

¹ Овај чланак је настао на основу чланка „From ESE to EDM and Beyond: How Europeana Provides Access to its Cultural Heritage Objects”, који је објављен у зборнику са треће конференције Немачког друштва за информационе науке и информациону прасу. Види: Hennicke, S. / Dröge, E. / Trkulja, V. / Iwanowa, J.: From ESE to EDM and Beyond: How Europeana Provides Access to its Cultural Heritage Objects. У: Ockenfeld, M. (Hrsg.): Informationsqualität und Wissensgenerierung, 3. DGI-Konferenz 2014. http://www.dgi-info.de/imges/PDF/dgi-konferenzband-2014_a4_web.pdf (прегледано 24.09.2014).

² Види приступну страну Европеане: <http://europeana.eu> (прегледано: 24.09.2014).

³ Concordia, C. / Gradmann, S. / Siebinga, S.: Not just another portal, not just another digital library: A portrait of Europeana as an application program interface. У: IFLA Journal 36 (1) (2010), стр. 61–69.

⁴ Content, Europeana Professional Webseite, <http://www.pro.europeana.eu/web/guest/content> (прегледано: 24.09.2014).

бити и нешто више од портала. У основи Европеаниног модела података налазе се отворени повезани подаци (*Linked Open Data* – LOD). То у великој мери олакшава проналажење и коришћење садржаја у Европеани и чини метаподатке доступним.⁵ Опис повезаних података дао је Тим Бернерс-Ли, проналазач глобалне мреже и један од оснивача семантичког веба и Иницијативе повезаних података (*Linked Data Initiative*) у Принципима повезаних података (*Linked Data Prinzipien*).⁶ Карактеристично за повезане (отворене) податке је, према томе, да су они доступни на глобалној мрежи, да могу да их користе људи и машине, да могу да се повежу са другим подацима и да могу да се пронађу преко јединствених идентификатора.⁷ Отворени повезани подаци идеално су описани у предговору RDF-а (*Resource Description Framework* – Оквир података описа).⁸ Ова врста моделовања не само да представља основу за функционално семантичко претраживање на веб-страници Европеане, него омогућава и коришћење и даљу обраду RDF-података и изван ње. Резултат тога је да подаци урађени у EDM-у могу да функционишу и на другим местима а не само на порталу Европеане.

У овом чланку даје се преглед актуелних дешавања у Европеани (поглавље 1), говори се о начину функционисања EDM-а у односу на претходни модел ESE (*Europeana Semantic Elements* – Европеанина схема метаподатака) (поглавље 2), о уводу у RDF и његовим додатним могућностима (поглавље 3), о EDM-у као онтологији (поглавље 4), како се EDM може спецификовати на примерима профила примене у Немачкој дигиталној библиотеци, Дигиталној јавној библиотеци Америке као и на примеру пројекта DM2E (поглавље 5), како се може обогатити преко линкова са другим изворима и како су припремљени отворени повезани подаци Европеане у оквиру пилот-пројекта LOD (поглавље 6).

⁵ Isaac, A. / Haslhofer, B.: Europeana Linked Open Data – data.europeana.eu. Y: Semantic Web 4 (3) (2013), стр. 291–297.

⁶ Berners-Lee, T.: Linked Data. 2009. W3C Webseite, letzte Aktualisierung: 18.06.2009. <http://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html> (прегледано: 29.09.2013).

⁷ Berners-Lee, T. / Fielding, R. T. / Masinter, L.: Uniform Resource Identifier (URI): Generic Syntax. 2005. <http://tools.ietf.org/html/rfc3986> (прегледано: 29.09.2014).

⁸ Schreiber, G. / Raimond, Y.: RDF 1.1 Primer. W3C Working Group Note 25 February 2014. W3C Webseite. <http://www.w3.org/TR/2014/NOTE-rdf11-primer-20140225/> (прегледано: 29.09.2013).

1. КВАЛИТЕТ И ИНТЕРОПЕРАБИЛНОСТ МЕТАПОДАТАКА У ЕВРОПЕАНИ

Тренутно је у континуирану изградњу Европеане укључено тридесет пројеката – неки кроз развој нових техника, други кроз испоруку садржаја.⁹ Поред пројеката, „радна снага“ се бави аспектима даљег развоја Европеане и решава отворена питања и идеје за њено побољшање.¹⁰

Пример за то је Радна група за приказивање хијерархијских објеката у Европеани (*Taskforce on hierarchical objects*), која је свој рад завршила у марту 2013. EDM није у довољној мери узео у обзир моделовање саставних делова код објеката са различитим нивоима, као што је случај са књигама које се састоје из више делова, поглавља и страница; часописе који имају више издања, чланака и страница; исказе о хијерархијским нивоима у контекстуалним класама као што су агенти или места. Посебно је релевантна ова врста моделовања код хијерархијских објеката који долазе из архива. Да би се ови метаподаци са претходног објекта могли пресликати у EDM, морају се омогућити додатна својства или се морају увести ограничења на постојећа својства. У Завршном извештају¹¹ Радна група препоручује, поред осталог, да се својства за хијерархије код објеката могу понављати како би се могле узети у обзир различите хијерархијске структуре (као, на пример, стране или поглавља у књизи) или како би се могли направити искази о хијерархијама и за изворе на глобалној мрежи и контекстуалне изворе.

Највећи изазов који стоји пред Европеаном – поред приказивања хијерархијских објеката – представља интеграција различитих стандарда за метаподатке који се користе а који потичу из различитих извора да би се могли сакупити синтаксички и семантички различити подаци о објектима културног наслеђа. Шеме метаподатака које тренутно постоје у овој

⁹ За преглед види: <http://pro.europeana.eu/web/guest/projects> (прегледано: 24.09.2014).

¹⁰ Види на: <http://pro.europeana.eu/web/guest/network/task-forces> (прегледано: 24.09.2014).

¹¹ Bardi, A. / Kupietzky, A. / Isaac, A. / Matei, D. / Weber, D. / Arnold, K. / Martinez Conde, M. L. / Fingerhut, M. / Clayphan, R. / Bailly, R. / Rühle, S. / Charles, V. / Agenjo, X.: Recommendations for the representation of hierarchical objects in Europeana. Europeana Professional Website. 2013. <http://pro.europeana.eu/documents/468623/4a6eb2ec-4cc6-48b1-8824-92a1e564a279> (прегледано: 24.09.2014).

области су, на пример, речници базирани на глобалној мрежи као што је Даблинско језгро¹², каталожке шеме у библиотекама као што су MARC или MODS, архивски стандард EAD (Encoded Archival Description)¹³ и шеме за хармонизацију података као што су CIDOC-CRM и FRBR.¹⁴

Метаподаци имају кључну функцију у ефикасном управљању изворима у оквиру информационих система, при чему је интероперабилност метаподатака претпоставка за јединствени приступ изворима у аутономним и хетерогеним информационим системима.¹⁵ Европеана је то предупредила на самом почетку тако што је направила прву шему ESE. Испоставило се да је ова шема једноставно и грубо решење и да има недостатке, којима ћемо се касније бавити. То је довело до развоја новог модела – EDM-а. Овај модел се заснива на принципима повезаних података, што представља нови пут који доста обећава у отклањању проблема интероперабилности код приказивања објеката културног наслеђа.¹⁶ Предности EDM-а у односу на ESE постају очигледне кад се упореде ове две могућности приказивања података.

2. ЗАМЕНА МОДЕЛА ESE МОДЕЛОМ EDM

Еuropeана користи ESE шему од новембра 2008.¹⁷ Шема приказује најмањи заједнички именитељ између различитих стандарда за метапо-

¹² Dublin Core (DC) Namensraum. Purl Webseite, <http://purl.org/dc/elements/1.1/>. Dublin Core Metadata Element Set, Version 1.1., објављено 14.6.2012. <http://dublincore.org/documents/dces/> (прегледано: 24.09.2013).

¹³ Види: <http://www.loc.gov/ead/> (прегледано: 24.09.2014).

¹⁴ Нувönen, Е.: Publishing and Using Cultural Heritage Linked Data on the Semantic Web. Synthesis Lectures on the Semantic Web. Theory and Technology (Bd. 3). Palo Alto 2012.

¹⁵ Haslhofer, B. / Klas, W.: A survey of techniques for achieving metadata interoperability. Y: ACM Computing Surveys, 42 (2) (2010), стр. 1–37; Duval, E. / Hodgins, W. / Sutton, S. / Weibel, S. L.: Metadata Principles and Practicalities. Y: D-Lib Magazine, 8 (4) (2002). <http://www.dlib.org/dlib/april02/weibel/04weibel.html> (прегледано: 24.09.2014).

¹⁶ Нувönen, Е.: Publishing and Using Cultural Heritage Linked Data on the Semantic Web. Synthesis Lectures on the Semantic Web. Theory and Technology (Bd. 3). Palo Alto 2012, стр. 6.

¹⁷ Europeana Professional Webseite: Europeana Semantic Elements Specification and Guidelines. 2013. <http://pro.europeana.eu/documents/900548/2ee7beb-b9d8-4532-a089-8e8d6df38ce7> (прегледано: 24.09.2014).

датке који се користе за опис објеката послатих у Европеану. Исак и Хаслхофер описују ESE на следећи начин „(ESE) XML шема у основи је равна структура записа која користи скуп елемената Даблинског језгра са неким проширењима у Европеани”.¹⁸

Овај модел тежи интероперабилности хетерогених података помоћу спајања и редуковања различитих стандарда за метаподатке у један једноставни модел података. Пример број 1 приказује метаподатке у ESE шеми за опис слике *Мона Лиза* Леонарда да Винчија.

```
<record>
  <dc:creator>Leonardo da Vinci (Maler)</dc:creator>
  <dc:title>La Joconde - Gioconda & Mona Lisa</dc:title>
  <europeana:dataProvider>Bildarchiv Foto Marburg</
  europeana:dataProvider>
</record>
```

Пример 1: исечак из скупа метаподатака у шеми ESE

Основна идеја ESE модела је коришћење једног заједничког стандарда за метаподатке који је тако поједностављен и генерички да се сви испоручени метаподаци могу пресликати помоћу њега. Проблем код ове врсте моделовања је у томе што није могуће интегрисање додатних семантичких поља података како би се проширио ниво грануларности скупа метаподатака. Захваљујући унапред дефинисаној фиксној листи могућих елемената за опис метаподатака, ESE модел је веома нефлексибилан. Нема могућности да се додају допунски елементи, да се спецификују постојећи елементи или да се формално опишу сложене хијерархијске структуре као, на пример, код монографија. У ESE шеми се сви садржаји које испоручиоци шаљу меморишу као литерали, дакле, као низови текста или бројева.

Након што је Европеана стартовала 2008. године са прототипима заснованим на ESE моделу, као још један проблем показало се то што један објекат може да опише више испоручилаца. Није било могуће да се помоћу ESE шеме разликују дупликати различитих испоручилаца по-

¹⁸ Isaac, A. / Haslhofer, B.: Europeana Linked Open Data – data.europeana.eu. Y: Semantic Web 4 (3) (2013), S. 291–297, стр. 293.

датака за један те исти објекат културног наслеђа. Осим тога, десило се да многи метаподаци без проширења шеме нису могли да буду јасно сврстани уз физички објекат или његову дигиталну копију. Евалуација првог прототипа показала је јасно да се ови проблеми не могу решити са актуелним моделом података.

EDM се може посматрати као логична и неопходна надоградња ESE шеме. Редукција и поједностављење хетерогених стандарда за податке који су карактерисали ESE шему ревидирани су у EDM моделу. Нови модел података направљен је као флексибилан и семантички проширен модел. Он је отворен и дозвољава и специјализовање помоћу субрелација, као и опис хијерархијских структура. Осим тога, у овом моделу података могу да се дефинишу нпр. релације од дигиталног објекта на његове саставне делове или на објекте који су му претходили или долазе после њега. То се ради помоћу својстава као што су *dcterms:isPartOf* и *edm:isNextInSequence*. Осим тога, у EDM шеми могуће је моделовати и литерале и изворе као вредности метаподатака и меморисати више исказа о једном објекту.¹⁹ То је у EDM-у омогућено помоћу RDF-оквира, који се налази у његовој основи, а који је развио W3C конзорцијум²⁰ (види: поглавље 4). Један од главних разлога за развој RDF-оквира био је да се омогући интеракција између програма, да се на иновативан начин међусобно комбинују подаци из различитих извора са циљем да се генеришу нове информације.²¹ То је уведено помоћу EDM модела као заједничког формата података за приказивање метаподатака о објектима културног наслеђа. Тиме је створена могућност за нове начине претраживања умрежених података.

Осим тога, EDM омогућава и опис контекста и пресликавање веома детаљних података о неком објекту у Европеани. Такође, EDM пружа довољно средстава и за моделовање комплексних објеката. Још једна предност овога модела је могућност обогаћивања података на нивоу објекта. Сваки објекат обрађен у EDM шеми поседује јединствени извор, који се преко екстерног или интерног повезивања може контекстуализовати.

¹⁹ Изворима ћемо се детаљно бавити у следећем одељку.

²⁰ Cyganiak, R. / Wood, D. / Lanthaler, M.: RDF 1.1 Concepts and Abstract Syntax. 2014. W3C Website. <http://www.w3.org/TR/rdf11-concepts/> (прегледано: 03.04.2014).

²¹ Klyne, G. / Carroll, J. J.: Resource Description Framework (RDF): Concepts and Abstract Syntax. 2004. W3C Website. <http://www.w3.org/TR/2004/REC-rdf-concepts-20040210/> (прегледано: 25.11.2013).

Применом EDM модела у основи је измењена прерада испоручених метаподатака. Овај модел садржи неопходну експресивност и флексибилност да би се семантичко значење метаподатака учинило употребљивим. Често неки скуп метаподатака садржи податке о производњи и ауторским правима како за физички објекат тако и за дигиталну верзију која постоји на глобалној мрежи.²² Ови различити подаци могу да се одвоје у EDM-у и да се јединствено уредe помоћу проксија (види: поглавље 4). Осим тога, EDM дефинише читав низ даљих класа и својстава, који се користе за опис и умрежавање података (поглавље 6), чиме се корисницима опет нуде побољшане функције претраживања.²³

У јуну 2013. први подаци моделовани помоћу EDM шеме испоручени су у Европеану. Од тада се сукцесивно конвертују подаци урађени у шеми ESE у шему EDM. Испоручиоци података могу и даље да испоручују податке у ESE шеми.

3. РАЗВОЈ НОВОГ МОДЕЛА ЗАСНОВАНОГ НА RDF-У

Прва одлука у вези са развојем новог модела података био је избор језика за приказивање. Стандард RDF, који је развио конзорцијум W3C, постављен је као језик за дефинисање новог EDM модела података. RDF омогућава моделовање података у облику тројки. Пример број 2 приказује податке моделоване у RDF моделу са информацијама о једном објекту културног наслеђа (СНО).

```
ex:MonaLisaPainting ex:wasPaintedBy ex:LeonardoDaVinci.  
ex:MonaLisaPainting ex:hasLocation ex:Louvre.
```

Пример 2: скуп података о слици *Мона Лиза* у облику тројки; „ex:” је скраћеница за пример подручја имена извора

²² Europeana Professional Website: Europeana Data Model Primer. 2013. <http://pro.europeana.eu:9580/documents/900548/770bdb58-c60e-4beb-a687-874639312ba5> (прегледано: 03.04.2014).

²³ Gradmann, S.: Knowledge = Information in Context: on the Importance of Semantic Contextualisation in Europeana (Europeana White Paper No. 1). 2010. Europeana Professional Website (прегледано: 03.04.2014).

Синтакса RDF исказа упоредива је са синтаксом једноставне реченице субјекат–глагол–објекат. RDF тројке састоје се од субјекта, предиката и објекта. Искази природног језика типа „Мона Лизу је насликао Леонардо да Винчи“ и „Мона Лиза се налази у Лувру“ еквиваленти су реченицама приказаним у RDF-у у примеру број 2. За разлику од распореда XML података, који личе на стабло, у основи RDF-а налази се логично структурирање као усмерени граф.

Субјекти и предикати једне тројке морају стално да се ослањају на изворе. Извори у RDF-у идентификују се посредством јединствених идентификатора (URI). Ови идентификатори су интегрални саставни део концепта повезаних података, а описали су их Бернерс-Ли, Филдинг и Масинтер као једноставно и грубо средство за идентификацију појединих делова тројки²⁴. Даље, идентификатори се дефинишу помоћу стандардизоване и хијерархијски уређене синтаксе са правцем спецификације слева надесно. HTTP идентификатори су познат пример и користе се у RDF-у. HTTP идентификатор у RDF-у идентификује извор на јединствен начин, а састоји се од подручја имена и идентификационог броја извора.

Положај објекта једне тројке може да се потврди или помоћу извора или литерала. У RDF-у извори могу бити и реални објекат и апстрактни концепт. Коришћење извора као метаподатака дозвољава нове исказе о сваком од ових извора, независно од тога да ли се ради о веб-страници, физичком објекту или апстрактном концепту. О извору „ex:LeonardoDaVinci“ могу се унети нови искази, као што показује пример број 3.

ex:MonalisaPainting ex:wasPaintedBy ex:LeonardoDaVinci.
ex:LeonardoDaVinci ex:livedDuring ex:Renaissance.

Пример 3: додатни искази о извору ex:LeonardoDaVinci у RDF-у

У Европеани се HTTP идентификатори за извор обрађен у EDM моделу формирају на следећи начин:

²⁴ Berners-Lee, T. / Fielding, R. T. / Masinter, L.: Uniform Resource Identifier (URI): Generic Syntax. Technical Report 3986, Internet Engineering Task Force, RFC 3986. 2005. <http://tools.ietf.org/html/rfc3986> (прегледано: 03.04.2014).

<http://data.europeana.eu/data/item/08501/E83B976C1E5BDFDB78F600B5206AD1FE300F141E>

Сви EDM извори претраживи су преко подручја имена Европеане (<http://data.europeana.eu/data/>)²⁵, уз присуство локалних идентификатора као нпр. [item/08501/E83B976C1E5BDFDB78F600B5206AD1FE300F141E](http://data.europeana.eu/data/item/08501/E83B976C1E5BDFDB78F600B5206AD1FE300F141E). Ако се ово двоје споји, добије се идентификатор за извор „La Joconde - Gioconda & Mona Lisa”. Идентификатори су повезани према принципима повезаних података Бернерс-Лија²⁶ и приликом „HTTP GET” упита преко сервера испоручују или машински читљиве веб-презентације у HTML-у или машински читљиве RDF податке.²⁷

С обзиром на функционалност, одлучујући аспект је да ову врсту информација не могу да користе само људи, него и машине. Моделовање података базираних на RDF-у нуди већу флексибилност код публиковања отворених и подељених података као и вишеструко коришћење података на мрежи. Умрежавање и вишеструко коришћење подељених и структурираних RDF података на мрежи постаје видљиво у оквиру такозваног Облака повезаних отворених података – Linked Open Data Cloud²⁸ (поглавље 6).

4. EDM КАО ОНТОЛОГИЈА

Онтологије као системи организовања знања у окружењу отворених повезаних података заснивају се на графенској структури RDF-а. Веома распрострањена дефиниција описује онтологије као „спецификацију

²⁵ У EDM-у су елементи описа (класе и својства, за детаље погледај поглавље 5) и мета-података приказани помоћу два различита подручја имена. Горенаведено подручје имена <http://data.europeana.eu/data/> користи се за стварне метаподатке. Подручје имена класа и својстава је <http://www.europeana.eu/schemas/edm/>.

²⁶ Berners-Lee, T.: Linked Data. 2009. W3C Website. <http://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html> (прегледано: 09.04.2013).

²⁷ Додатни примери и детаљна техничка документација могу се наћи на страници: „Europeana Professional”. Website: <http://pro.europeana.eu/tech-details> (прегледано: 03.04.2014).

²⁸ Jentzsch, A. / Cyganiak, R. / Bizer, C.: State of the LOD Cloud. 2011. <http://lod-cloud.net/state/> (прегледано: 08.04.2014).

концептуализације”.²⁹ Другим речима, онтологија спецификује одређене погледе на научне домене и описује који ентитети тамо постоје и како се они понашају једни према другима. Онтологије се у језгру састоје од класа и релација или својстава (*properties*). Класе се могу разумети као категорије ентитета, док својства описују могуће односе између ових ентитета. Класе и својства заједно чине шему онтологије. Ентитети који су повезани са једном класом називају се инстанце (индивидуе) ове класе. Различите логичке конструкције и правила, као и документовање значења класа и својстава, такође су важни елементи онтологије.

Помоћу ових средстава могу се осликати комплексне структуре у оквиру научних домена – или, у случају онтологија вишег нивоа (*upper ontologies*), и више научних домена. Онтологије су, при томе, увек специфичан поглед на научне домене. Због тога различите онтологије могу на различите начине да опишу исте научне домене. EDM је један такав специфичан поглед на научни домен културног наслеђа, који нуди низ класа и својстава за опис објеката, што ће детаљније бити објашњено у даљем тексту.

У основи модела података EDM налази се RDF док за дефинисање класа и својстава у EDM-у служи RDFS (Resource Description Framework Schema)³⁰ и елементи из OWL (Web Ontology Language)³¹. Оба онтолошка језика заснивају се на RDF-у, а разликују се по јачини израза. Док RDFS дозвољава да се дефинишу једноставне хијерархије са класама и својствима, као и нека ограничења у употреби ових елемената, помоћу OWL-а се могу произвести и прилично комплексне логичке конструкције и аксиоми. При томе се EDM ипак у великој мери ограничава на RDFS.

Као онтологију за културно наслеђе EDM, на пример, нуди класу *edm:ProvidedCHO* за објекат културног наслеђа који се описује. Слика *Мона Лиза* Леонарда да Винчија била би једна инстанца ове кла-

²⁹ Gruber, T. R.: Toward principles for the design of ontologies used for knowledge sharing. Y: Int. J. Human-Computer Studies 43 (5-6) (1995), стр. 907–928, стр. 908.

³⁰ Brickley, D. / Guha, R. V.: RDF Schema 1.1. 2014. W3C Website. <http://www.w3.org/TR/rdf-schema/> (прегледано: 09.04.2014).

³¹ Hitzler, P. / Krötzsch, M. / Parsia, B. / Patel-Schneider, P. F. / Rudolph, S.: OWL 2 Web Ontology Language. Primer (Second Edition). 2012. W3C Website. <http://www.w3.org/TR/2012/REC-owl2-primer-20121211/> (прегледано: 25.11.2013). Die aktuelle OWL Version des EDM auf Europeana Labs: <http://europeanalabs.eu/browser/europeana/trunk/corelib/corelib-solr-definitions/src/main/resources/eu/rdf/edm.owl> (прегледано: 25.11.2013).

се. За особу која се зове Леондардо да Винчи у EDM-у постоји класа *edm:Agent*, која приказује особе, али и институције. Као једна од могућих релација између једне инстанце класе *edm:ProvidedCHO* и инстанце класе *edm:Agent* EDM коначно дефинише својство *dcterms:creator*. Ово својство, као што се може видети у скраћеницама за означавање имена (*dcterms*), потиче из неке друге онтологије. То је у овом случају Даблинско језгро (*Dublin Core*).³²

Важан аспект приликом израде онтологија је поновна употреба већ постојећих класа и својстава. То се омогућава помоћу URI механизма, који је описан у претходном поглављу. Поновном употребом светски раширених и већ етаблираних класа и својстава повећава се интероперабилност сопствених података. Даблинско језгро, као веома уопштена и једноставна онтологија за библиографски опис извора на глобалној мрежи, овде је пример поновне употребе онтологија у EDM-у. EDM користи елементе из осталих установљених онтологија као што је OAI-ORE³³, Даблинско језгро, SKOS³⁴, FOAF³⁵. Тиме се EDM као онтологија састоји од низа сопствених, наново дефинисаних, али и преузетих класа и својстава.

У даљем тексту бавићемо се детаљније неким важним класама и својствима EDM-а.

Класе и својства у EDM-у

Једна од најважнијих разлика у односу на ESE шему је употреба класа у EDM-у. Класе у EDM-у користе се, пре свега, са два главна циља. Три основне класе EDM-а – *edm:ProvidedCHO*, *ore:Aggregation* и *edm:WebResource* – са једне стране служе да би се направила јасна разлика између описаног објекта, агрегираних метаподатака за објекте културног наслеђа (укључујући информације о испоручиоцу података), као и дигиталног приказа објекта културног наслеђа. Са друге стране,

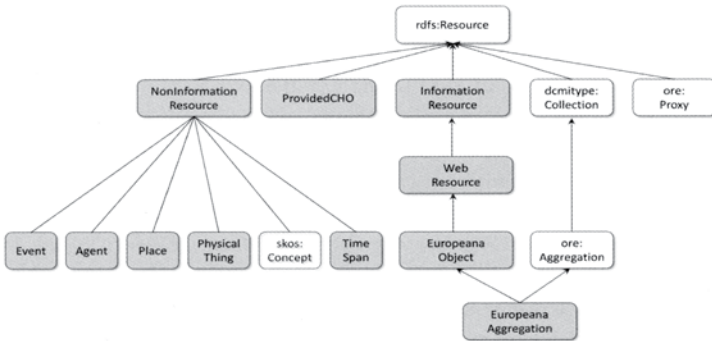
³² DCT (Dublin Core Terms) Namensraum, <http://purl.org/dc/terms/> (прегледано: 09.04.2014).

³³ OAI-ORE (OAI Object Reuse and Exchange) Namensraum, <http://www.openarchives.org/ore/terms/> (прегледано: 04.12.2013).

³⁴ SKOS (Simple Knowledge Organization System) Namensraum, <http://www.w3.org/2004/02/skos/core#> (прегледано: 04.12.2013).

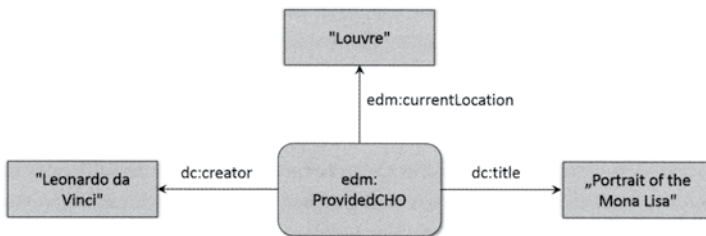
³⁵ FOAF (Friend of a Friend ontology) Namensraum, <http://xmlns.com/foaf/0.1/> (прегледано: 04.12.2013).

низ класа служи томе да би се ентитети, који су повезани са објектом културног наслеђа, експлицитно моделирали: *edm:Agent* за особе или институције, *edm:Place* за место, *edm:TimeSpan* за време, *skos:Concept* за концепте из контролисаних речника као и *edm:Event* за догађаје.

Слика 1: Хијерархија класа у EDM-у³⁶

Као што је већ поменуто, класа *edm:ProvidedCHO* представља описани објекат и стога представља најважнију класу у моделу. У претходном примеру, слика *Мона Лиза* је описани објекат. Због тога су све дескриптивне информације о слици закачене за класу *edm:ProvidedCHO*, као што је аутор (са својством *dcterms:creator*), наслов (са својством *dc:title*) или тренутно место чувања (са својством *edm:currentLocation*) (види слику 2).

Слика 2: Пример за класу *edm:ProvidedCHO*: објекат културног наслеђа под насловом „Portrait of the Mona Lisa”, чији је аутор Леонардо да Винчи, а садашње место где се она физички чува је Лувр

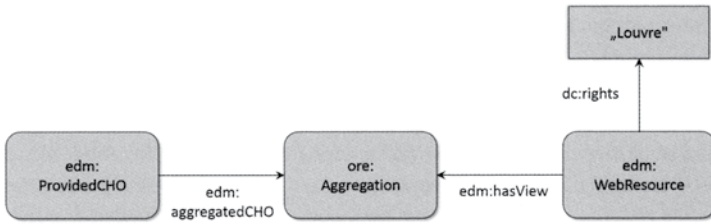
³⁶ Europeana Professional Website: Europeana Data Model Primer. 2013. <http://pro.europeana.eu/documents/900548/770bdb58-c60e-4beb-a687-874639312ba5> (прегледано: 03.04.2014).

Особеност EDM-а је експлицитно приказивање скупа метаподатака о описаном објекту. Ако испоручилац података Европеани испоручи опис објекта у облику скупа метаподатака, не производи се само један извор за описани објекат, него и извор за скуп метаподатака. Класа овог извора је *ore:Aggregation*.³⁷ Ако је више објекта описано у једном скупу метаподатака, онда се за сваки описани објекат производи извор као инстанца класе *ore:Aggregation*. Класа *ore:Aggregation* је са класом *edm:ProvidedCHO* повезана преко својства *edm:aggregatedCHO*.

Класа *ore:Aggregation* генерише, односно, повезује све информације које могу да се идентификују у једном скупу метаподатака о једном физичком објекту: описани објекат, скуп метаподатака, као и различите врсте дигиталних приказа и погледа на објекат. Класа *ore:Aggregation* садржи различите информације о скупу метаподатака, као нпр. ко је аутор метаподатака, време када су урађени, информације о правима на метаподатке, упућивање на слике описаног објекта, али и информације о томе како се подаци генеришу и шаљу Европеани. Управо у контексту као што је Европеана, где се генерише много различитих скупова метаподатака, важна је доказивост порекла, а то је у овом случају информација ко је и када испоручио које метаподатке.

Са класом *ore:Aggregation* повезана је и класа *edm:WebResource*. Извор на мрежи може бити сваки облик дигиталног приказивања или прегледа објекта на глобалној мрежи. У следећем примеру то могу бити сличице о слици *Мона Лиза*, HTML страница о слици на веб-страници Лувра или видео о слици. Својство *edm:hasView* повезује *edm:WebResource* са *ore:Aggregation*. Слично као у случају *edm:providedCHO*, и *ore:Aggregation* могу бити повезани и извори на интернету са сопственим експлицитним исказима, као што су, на пример, информације о томе ко има право на тај извор на интернету (види слику 3).

³⁷ Префикс „ore” се користи за OAI-ORE подручје имена.

Слика 3: Пример релација класа у EDM-у: Лувр има права на извор на мрежи о Мона Лизи

Различити погледи на исти објекат културног наслеђа

Класа *ore:Proxy* је посебна карактеристика EDM и доста доприноси флексибилности модела. Прокси се користи да би се схватило порекло дескриптивних метаподатака из различитих извора о истом објекту. То је важно у случајевима када различити испоручиоци метаподатака шаљу податке Европеани о истом објекту, као, на пример, у случају *Мона Лизе*.³⁸ У таквим случајевима у Европеани се производи прокси за сваки скуп метаподатака а онда се сви дескриптивни метаподаци о објекту преносе на одговарајући прокси. Овим потезом омогућава се да се два различита описа истог објекта држе одвојено, пошто сваки опис једног испоручиоца има свој сопствени прокси. Због тога су могући и противречни искази о неком објекту. EDM овде следи „open.world assumption“, која је у основи RDF-а и OWL-а, и наглашава: „свако може направити податке о сваком ресурсу“.³⁹

5. ИНТЕРОПЕРАБИЛНОСТ МЕТАПОДАТАКА И КОРИШЋЕЊЕ EDM-А

Испоручиоци података, да би своје податке ставили на располагање Европеани, морају успоставити компатибилност између претходних

³⁸ Детаљније објашњено у EDM-у: Primer: Europeana Professional Website: Europeana Data Model Primer. 2013. <http://pro.europeana.eu:9580/documents/900548/770bdb58-c60e-4beb-a687-874639312ba5> (прегледано: 03.04.2014).

³⁹ Klyne, G. / Carroll, J. J.: Resource Description Framework (RDF): Concepts and Abstract Syntax. 2004. <http://www.w3.org/TR/2004/REC-rdf-concepts-20040210/> (прегледано: 25.11.2013).

стандарда за метаподатке и EDM-а. То се, са једне стране, може решити мапирањем тако што ће се за сваки елеменат метаподатака потражити одговарајући елеменат у EDM-у и бити означен као еквивалент са елементом испоручиоца података. Са друге стране, испоручиоци имају могућност да EDM на одређеним местима, где он није довољно грануларан за специфичну употребу, прошире, односно, прецизирају или да EDM уграде у свој сопствени модел података. Ми тако говоримо о проширењу (*EDM extensions*), као и о прецизирању EDM-а (*EDM refinements*). Овде треба указати и на то да је спецификовање EDM, као што то дефинише DM2E, комбинација између проширења и прецизирања пошто DM2E модел проширује елементе EDM-а, дакле, додаје нове елементе, али то увек ради, уколико је могуће, као прецизирање већ постојећег EDM елемента.⁴⁰ На овај начин EDM је коришћен у различитим пројектима сличним Европеани и интегрисан у различите онтологије.

Пошто је EDM замишљен као шема за хармонизацију, где могу да се пресликају сви подаци који постоје у Европеани, овај модел је у генеричком смислу сличан моделу ESE. Помоћу структуре графена EDM-а могу се дефинисати и поменута проширења или прецизирања EDM-а. На пример, својство *dc:creator*, које је део EDM-а, може се прецизирати додавањем одређених подсвојстава *ex:wirter* или *ex:painter*, дакле, тачније дефинисати и описати. Ово омогућава да се Леонардо да Винчи дефинише као сликар *Мона Лизе* и да се не описује само као аутор (*dc:creator*) (види пример 5).

```
ex:MonaLisa
  a ore:Aggregation ;
  edm:aggregatedCHO ex:MonaLisa ;
  edm:provider ex:Louvre .

ex:MonaLisa
  a edm:ProvidedCHO ;
  ex:painter ex:LeonardoDaVinci ;
  dc:title "Portrait of the Mona Lisa"@en .
```

⁴⁰ Изузеци су додатна својства као *dm2e:hasAnnotatableContent*, која се користе за приказивање објеката који се могу аотирати помоћу додатних алата. Таква својства не могу спецификовати постојећа својства пошто њихова функција није обухваћена EDM-ом.

ex:Louvre

a ex:Organization ;

skos:prefLabel "Louvre"@en .

ex:LeonardoDaVinci

a ex:Person ;

skos:prefLabel "Leonardo da Vinci"@en .

Пример 5: пример за спецификовање EDM-а: Да Винчи је прецизиран не само као аутор него тачније као сликар *Мона Лизе*

И *Мона Лиза* се може даље спецификовати: као слика (*ex:painting*), а не само као културни објекат (*edm:ProvidedCHO*). Овај пример објашњава како EDM омогућава интероперабилност метаподатака. EDM нуди једну генеричку основу за моделовање која се по потреби може проширити многим прецизнијим подређеним равнима.

У следећим поглављима кратко ћемо представити три пројекта у којима је EDM коришћен као основа за стварање сопственог модела података или је EDM проширен, прецизиран или спецификован.

Профил примене у Немачкој дигиталној библиотеци

Немачка дигитална библиотека (НДБ)⁴¹ централни је портал за дигиталне објекте из области културе и науке у Немачкој. Она се, стога, може посматрати као Европеана на националном нивоу – за Немачку. Немачка дигитална библиотека тренутно обухвата 5,7 милиона објеката из баштинских установа у Немачкој. Метаподаци о овим објектима, који имају ССО лиценцу, биће у будућности доступни преко портала Европеане. Да би се поједноставило слање података у Европеану, НДБ је развила модел података и профил примене чија је основа EDM, али проширен како би одговарао специфичним потребама Немачке дигиталне библиотеке.

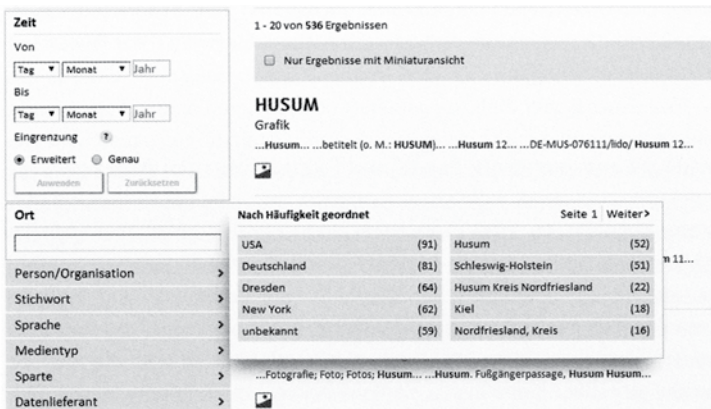
Захтеви Немачке дигиталне библиотеке који се тичу овог модела проистичу из функције коју имају метаподаци урађени у EDM-у за портал. EDM подаци у Немачкој дигиталној библиотеци:

- представљају основу за фасетирање;
- служе за успостављање хијерархијске поделе објеката;

⁴¹ Види: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/> (прегледано: 28.03.2014).

- омогућавају повезивање нормативних података са описом објекта;
- објављени су преко OAI-PMH-интерфејса и интерфејса Open API.

Фасете омогућавају корисницима НДБ да ограниче своју претрагу по-моћу одговарајућих категорија. НДБ тренутно нуди следеће категорије, односно фасете: време, место, особу/организацију, кључну реч, језик, тип медија, област и испоручиоца података (види слику 4).

Слика 4: Пример фасетног претраживања у Немачкој дигиталној библиотеци

Ове фасете настају из редоследа испоручених података за једну одређену класу EDM-а, коју су испоручиоци урадили. Тако се сви уноси који су сврстани у класу *edm:Place* могу наћи у фасети место, без обзира на то да ли се ради о месту издавања, производње или месту које је приказано у објекту.

У следећем кораку НДБ ће ове фасете прецизирати на основу коришћених својстава EDM-а и LIDO-класа,⁴² дајући тако могућност корисницима да разликују да ли, на пример, траже по месту издања, производње или по месту приказаном у објекту. Истовремено, они ће помоћу EDM-класе *edm:Place* имати и могућност да претраживање уопштено ограниче на места.

⁴² Lightweight Information Describing Objects, <http://www.lido-schema.org/> (прегледа-
но: 28.03.2014).

Поред фасета, НДБ користи EDM и да би приказала хијерархијску поделу културних објеката. За приказивање хијерархијских структура у сложеним библиотечким објектима (Compound Library Objects), који постоје у форматима METS/MODS и MARCXML, и за приказивање хијерархија у архивским фондовима који су испоручени у EAD, Немачка дигитална библиотека користи својство Даблинског језгра прописано у EDM-у – *dcterms:isPartOf*. Да би се могао приказати правилан распоред објеката у НДБ, она је дефинисала сопствено својство – *ddb:hierarchyPosition*. А да би објаснила корисницима на ком хијерархијском нивоу се налази објекат, својство *ddb:hierarchyType* описује тип хијерархијског нивоа (могуће вредности овде су, на пример, том, свеска, чланак). Поред елемената који су специфични за НДБ, она нуди и својство *edm:isNextInSequence* дефинисано у EDM-у, да би се обезбедила компатибилност са метаподацима портала Европеане.

Профил примене Дигиталне јавне библиотеке Америке (Digital Public Library of America / DPLA)

У међувремену, EDM-у је пошло за руком да утиче не само на моделовање метаподатака у европским дигиталним библиотекама, него је наишао на интересовање и у америчкој библиотечкој дигиталној заједници. Профил примене у Дигиталној јавној библиотеци Америке заснован је, наиме, на EDM-у, али истовремено испуњава и посебне захтеве DPLA заједнице. Због тога се може означити као прецизирање EDM-а. Актуелна верзија профила примене у Дигиталној јавној библиотеци Америке⁴³ подразумева коришћење различитих класа и својстава из следећих контролисаних речника:

- RDF и RDFS,
- OAI-ORE,
- EDM,
- подручје имена из Даблинског језгра (*dcelements*, *dcterms* и *dcmitype*),
- Basic Geo (WGS84 lat/long) Vocabulary.⁴⁴

⁴³ DPLA Metadata Application Profile, V3, Feb 2013. <http://dp.la/info/wp-content/uploads/2013/04/DPLAMetadataApplicationProfileV3.pdf> (прегледано: 28.03.2014).

⁴⁴ Види: <http://www.w3.org/2003/01/geo/> (прегледано: 28.03.2014).

У основним класама DPLA опет се могу наћи две основне класе EDM: *edm:WebResource* и *ore:Aggregation* као и специфичне класе ове дигиталне библиотеке, као што су *dpla:SourceResource*, које се могу посматрати као поткласе EDM-класе *edm:ProvidedCHO*, због чега су потпуно компатибилне са EDM-ом. Својства која се додају уз реалне објекте а не уз дигиталне приказе додају се на *dpla:SourceResource*. У класи *ore:Aggregation* класа *dpla:originalRecord* дефинисана је као подсвојство класе *ore:aggregates*, која се користи да би се описао оригинални унос.

Модел DM2E

DM2E модел⁴⁵ је специјализовани EDM за рукописна документа, развијен у пројекту DM2E⁴⁶. Он омогућава, на пример, семантички коректно мапирање објеката из Витгенштајновог архива⁴⁷ и Немачког архива⁴⁸ текстова који до сада нису били заступљени у Европеани. Модел DM2E проширује и спецификује EDM, да би се рукописи могли приказивати чисти и у сопственом семантичком контексту. Основни елементи EDM-а при томе нису промењени, али су проширени за класу као што је, на пример, *bibo:Book*⁴⁹, *bibo:Journal* или *dm2e:Manuscript*. Придодате класе су, уколико је то било могуће, извучене из других вокабулара, тако да тиме следе основне смернице поновне примене EDM-а.

DM2E модел спецификује посебно EDM елементе који пружају прецизније информације о односу између аутора и његовог објекта културног наслеђа (види: *pro:author* у примеру 6) или елементе који се посебно односе на рукописе (на пример, својство *dm2e:incipit* описује почетне речи рукописа). Следећи пример (бр. 6) показује како је EDM спецификован у оквиру DM2E да би се описао један Витгенштајнов рукопис.

⁴⁵ Dröge, E. / Iwanowa, J. / Hennicke, S. / Eckert, K.: DM2E Model V1.1 Specification. EuropeanaProfessionalWebsite. 2014. <http://pro.europeana.eu/documents/1044284/0/DM2E+Model+V+1.1+Specification> (прегледано: 25.03.2014).

⁴⁶ Види: <http://dm2e.eu> (прегледано: 26.11.2013).

⁴⁷ Види: <http://www.wittgensteinsource.org> (прегледано: 26.11.2013).

⁴⁸ Види: <http://www.deutsches-textarchiv.de> (прегледано: 26.11.2013).

⁴⁹ Bibo Spezifikation, 2009. <http://bibliontology.com/specification> (прегледано: 28.11.2013).

Актуелни модел може да буде позван преко подручја имена⁵⁰. Прецизније спецификације, као и препоруке за мапирање, могу се наћи на DM2E-Wiki.⁵¹ Већ постоје неке збирке података које су мапирани помоћу модела DM2E. Ова мапирања користе се за то да се модел додатно прецизира и да се на крају евалуира. DM2E подаци ће на крају пројекта бити на располагању у RDF-у под лиценцом *Creative Commons* CCO 1.0 и моћи ће да се користе преко приступне тачке SPARQL⁵².

Анализа мапирања у оквиру DM2E пројекта ће показати да ли се модел још мора развијати или одговара захтевима испоручилаца података и корисника. У принципу, овај модел је у стању да опише рукописе које су партнери припремили у оквиру пројекта DM2E. У неким аспектима овај модел је веома детаљан (као што је случај код својства за водене знаке или инципите) док други аспекти рукописа других институција које израђују метаподатке за рукописе и који не захтевају ништа од овог модела још треба да буду спецификовани. Формати који се за сада још не мапирају, као што је архивски стандард EAD, морају да се узму у обзир у даљем раду на моделу.

```
dm2edata:aggregation/uib/wittgenstein/Ms-114
a ore:Aggregation ;
edm:aggregatedCHO dm2edata:item/uib/wittgenstein/Ms-114
dm2edata:item/uib/wittgenstein/Ms-114
a edm:ProvidedCHO ;
dc:type dm2e:Manuscript ;
edm:type "TEXT" ;
dc:title "Philosophische Grammatik"@de ;
bibo:isbn "978-3-86680-192-9" .

pro:author dm2edata:agent/uib/authority_gnd/118634313
a foaf:Person ;
skos:prefLabel "Ludwig Wittgenstein"@de ;
owl:sameAs <http://d-nb.info/gnd/118634313> .
```

Пример 6: пример за једно спецификовање EDM-а: подаци о Витгенштајну у моделу DM2E

⁵⁰ DM2E Namensraum, 2014, <http://onto.dm2e.eu/schemas/dm2e/> (прегледано: 25.03.2014).

⁵¹ Види: http://wiki.dm2e.eu/Main_Page (прегледано: 04.03.2014).

⁵² SPARQL Endpoint, http://semanticweb.org/wiki/SPARQL_endpoint (прегледано: 25.03.2014).

6. ПОВЕЗИВАЊЕ СА ДРУГИМ РЕСУРСИМА

Једна од најважнијих предности у коришћењу EDM-а састоји се у томе што RDF, који се налази у његовој основи, омогућава стварање семантичких веза. Најбољи пример такве семантичке везе је Облак повезаних отворених података (Linked Open Data Cloud / LOD Cloud)⁵³. На њему се налазе стотине извора података у слободном приступу, који почивају на билионима RDF тројки. Сваки од ових извора се може повезати са другим извором. Примери за изворе података у облаку повезаних отворених података су речници о особама као нпр. VIAF⁵⁴, о местима као нпр. Geonames⁵⁵ или информацијама из DBpedia⁵⁶, приказу Википедије у RDF-у.

Пример приказан у овом чланку, слика *Мона Лиза*, може се једноставно повезати са изворима у LOD Cloud-у. На пример, може се урадити упућивање на запис о Леонарду да Винчију у VIAF-у, пошто се тамо налазе додатне информације о Да Винчију које нису биле садржане у претходном скупу података, као што су, на пример, датум рођења и места где је радио. Ови извори о Да Винчију у VIAF-у опет могу да се повежу са изворима из других речника. Скупови метаподатака у Европеани тренутно нису међусобно повезани, што ће се сигурно променити у будућности – на пример, кроз пројекте као што је DM2E, који раде на контекстуализацији података. Таква контекстуализација може се спровести нпр. уз помоћ алата SILK,⁵⁷ који је у стању да успостави везе између извора и различитих LOD Cloud-а и да их аутоматски обогати. У DM2E се подаци о особи, месту и теми (предмету) аутоматски повезују са другим LOD изворима.

Подаци садржани у Европеани нису тренутно разврстани преко одвојених URI-ја. Овај LOD принцип није могао да буде примењен за све по-

⁵³ Cyganiak, R. / Jentzsch, A.: Linking Open Data cloud diagram. 2011. <http://lod-cloud.net/> (прегледано: 03.04.2014).

⁵⁴ OCLC: Virtual International Authority File (VIAF) Data Source. 2012. <http://viaf.org/viaf/data> (прегледано: 03.04.2014).

⁵⁵ GeoNames Ontology, 2012, <http://www.geonames.org/ontology/documentation.html> (прегледано: 03.04.2014).

⁵⁶ Види: <http://wiki.dbpedia.org/About> (прегледано: 03.04.2014).

⁵⁷ Volz, J. / Bizer, C. / Gaedke, M. / Kobilarov, G.: Silk-A Link Discovery Framework for the Web of Data. In: Proceedings of the Linked Data on the Web Workshop (LDOW2009). CEUR Workshop Proceedings. Madrid 2009. <http://ceur-ws.org/Vol-538/> (прегледано: 04.04.2014).

датке, али је један део EDM података учињен доступним преко LOD пилот пројекта.⁵⁸ Овај део садржи 2,4 милиона објеката од осам испоручилаца, а доступан је од фебруара 2012.⁵⁹ Пилот-пројекат треба да покаже да подаци урађени у EDM-у који су засновани на RDF-у могу да буду објављени као отворени повезани подаци. Припрема свих података урађених у EDM-у за даљу обраду у екстерној примени не обавља се преко отворених повезаних података него преко API-ја заснованог на JSON-у⁶⁰. За овај интерфејс потребан је кључ, који се може тражити код Европеане. Подаци се једноставно могу користити и даље, али више нису засновани на RDF-у и самим тим губе предности које нуди RDF (као што је, на пример, већ поменута контекстуализација). То је могуће само са подацима из пилот-пројекта LOD.

7. ЗАКЉУЧАК

Моделовање засновано на принципу повезаних података доприноси томе да EDM буде флексибилан модел који се може проширивати и са којим се хетерогени подаци различите врсте могу интегрисати и приказивати. Он омогућава повезивање и прилагођавање веома сложених (усмерених на објекте и на догађаје) и описних стандарда за метаподатке као што су TEI, METS/MODS, EAD, LIDO и CIDOC CRM.

Многобројне друге институције, а поред осталих и овде представљене Немачка дигитална библиотека и Дигитална јавна библиотека Америке, граде се на искуствима Европеане и праве сопствене профиле примене који се заснивају на EDM-у. Иако ови профили примене тренутно још не могу бити у потпуности приказани у Европеани, они показују да је EDM као шема за хармонизацију погодан за целокупан сектор културе пошто омогућава библиотекама, архивима, галеријама и музејима да прилагоде нове моделе података својим изворима.

⁵⁸ LOD-Pilot von Europeana, data.europeana.eu, <http://europeana.ontotext.com/>. Daten können über den SPARQL-Endpoint abgerufen werden (прегледано: 03.04.2014).

⁵⁹ Isaac, A. / Haslhofer, B.: Europeana Linked Open Data – data.europeana.eu. Y: Semantic Web 4 (3) (2013), стр. 291–297.

⁶⁰ Europeana Professional, Europeana API, <http://pro.europeana.eu/api> (прегледано: 03.04.2014).

Стварање нових функција које ће бити омогућене кроз EDM омогућава корисницима да претражују на нови начин као: „дај ми све слике које приказују једну одређену особу“ или „дај ми све слике које се налазе у Паризу и сортирај их према музејима“. Тренутно се такви упити не могу спроводити у Европеани, али је увођењем EDM-а свакако направљен корак у добром правцу пошто ће корисницима Европеане у будућности бити понуђене побољшане могућности претраживања.

Многобројни пројекти у окружењу Европеане такође врше прилагођавања EDM-а, која се, као и DM2E модел, могу користити накнадно и траже нове семантичке функције у претраживању које могу да се отворе помоћу података моделованих у EDM-у. Пројекат Europeana v2.0 ради, на пример, на побољшању, проширењу и једноставнијем проналажењу садржаја, као и на успостављању функционалности и са тиме повезаним побољшањем коришћења.⁶¹ Кроз ова и слична побољшања Европеана и EDM ће се континуирано побољшавати.

Технологије семантичког веба и принципи отворених повезаних података омогућавају објављивање, а тиме и поновно коришћење структурираних података од стране трећег лица које их развија као и од стране крајњих корисника. Са развојем EDM-а који се заснива на овим технологијама и принципима, као и објављивањем његових LOD пилот-пројеката, Европеана је створила основу да се подаци и објекти сектора културе доведу у један семантички контекст који превазилази институције.⁶²

О ауторима

Евелин Дреге (рођена 1985. у Есену) студирала је информатику и технологију језика на Универзитету „Хајнрих Хајне“ у Диселдорфу. У свом мастер раду бавила се употребом друштвеног семантичког веба. Од

⁶¹ Gradmann, S. / Iwanowa, J. / Dröge, E. / Hennicke, S. / Trkulja, V. / Olensky, M. / Stein, C. / Struck, A. / Baierer, K.: Modellierung und Ontologien im Wissensmanagement. Erfahrungen aus drei Projekten im Umfeld von Europeana und des DFG-Exzellenzclusters Bild Wissen Gestaltung an der Humboldt-Universität zu Berlin. Y: Information. Wissenschaft & Praxis 64 (2-3) (2013), стр. 149–165.

⁶² Isaac, A. / Clayphan, R. / Haslhofer, B.: Europeana: Moving to Linked Open Data. Information Standards Quarterly, Bd. 24 (2-3) (2012), стр. 34–40.

марта 2012. ради као научни сарадник у Институту за библиотекарство и информатику на Универзитету „Хумболт“ у Берлину. Ту је у пројекту „Digitised Manuscripts to Europeana“ (DM2E) надлежна за израду модела DM2E, специјализовање Европеаниног модела података (EDM) и за мапирање у моделу. У својој дисертацији бави се евалуацијом аутоматизованих поступака у мапирању онтологија.

Штефен Хенике (рођен 1979) студирао је историју, политику и медије на Универзитету у Потстаду, Сасекс универзитету и Слободном универзитету у Берлину. Од 2007. до 2009. године развијао је софтвер за архиве, библиотеке и музеје. Од 2009. до 2011. радио је као научни сарадник у Институту за библиотекарство и информационе науке Хумболт универзитета у Берлину на пројекту ЕУ „EuropeanaConnect“ – развој и евалуација Европеаниног модела података (EDM). Од 2012. ради на пројекту ЕУ „Digitised Manuscripts to Europeana“ (DM2E). У дисертацији се бави питањем како се потребе корисника могу прсликати из упита на природном језику у архиве.

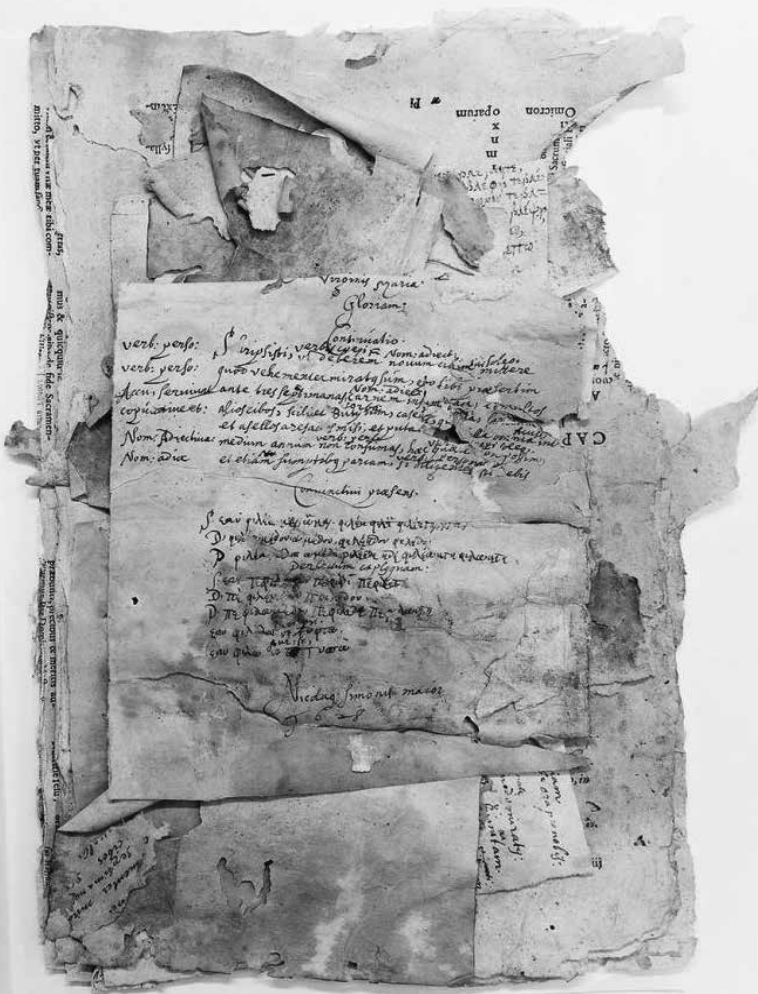
Јулија Иванова (рођена 1976. у Бугарској) студирала је обраду историјских и културолошких информација, германистику и славистику на Универзитету у Келну. Тежиште свог истраживања поставила је већ у свом магистарском раду на тему моделовања података помоћу усмерених графена. Као научни сарадник на више истраживачких пројеката – „Prometheus – das verteilte digitale Bidlarchiv“, „OA-Netzwerk“ и „Digitised Manuscripts to Europeana“ (DM2E) – специјализовала се за истраживачко поље развоја онтологије, семантичког веба и повезаних података. Ангажована је као научни сарадник на Универзитету „Хумболт“ у Берлину, а ради на развоју модела DM2E и анализи података и XSLT-мапирању.

Марлис Оленски (рођена у Бечу 1981) студирала је на Високој школи за информациона занимања у Ајзенштату у Аустрији. У периоду 2009–2014. била је научни сарадник на Универзитету „Хумболт“ у Берлину и Институту за библиотекарство и информационе науке, радила је на пројекту Европеана у области семантичке претраге, обогаћивања метаподатака и на моделу EDM. Године 2011. била је председник организационог одбора међународне Конференције о теорији и пракси дигиталних библиотека у Берлину. Од средине 2013. године налази се

на студијском боравку на Националном универзитету Тајвана. У својој дисертацији истраживала је квалитет података у библиометријским базама података (дисертација завршена крајем 2014. године).

Др Виолета Тркуља (рођена 1974) студирала је старију и новију немачку филологију и информационе науке на Универзитету „Хајнрих Хајне“ у Диселдорфу. У периоду 2002–2008. била је научни сарадник у Одељењу за информационе науке Универзитета „Хајнрих Хајне“ у Диселдорфу. Докторирала је на тему „Дигитално клупко“ на примеру Босне и Херцеговине. Од априла 2010. ради на Универзитету „Хумболт“ у Берлину, најпре на подношењу захтева за Иницијативу за извршност (Exzellenzinitiative), а од марта 2012. у Институту за библиотекарство и информационе науке. Ту координира пројекат DM2E, који је финансирала ЕУ. Бави се, поред осталог, и специјализовањем Европеаниног модела података (EDM).

Штефани Риле (рођена 1966. у Прецу) магистрирала је на тему источноевропске историје, славистике и германистике, а дипломирала је на библиотекарству. Ради у Државној и универзитетској библиотеци Доње Саксоније у Гетингену. Од 2010. године ангажована је у групи Метаподаци и конверзија података за слање METS/MOODS података у Централни регистар дигитализованих књига (zvdd) и у Немачку дигиталну библиотеку. Штефани Риле је од 2008. године члан различитих радних група Даблинског језгра, а од 2010. копредседавајућа у DINI AG KIM. Од 2011. бави се, поред осталог, и развојем EDM профила примене и мапирањем EDM-а – најпре у оквиру библиотеке Европеана, а потом и у оквиру Немачке дигиталне библиотеке.

Фрагменти
Библиотека техничких информација Хановер
Фото: Јирген Кајпер

ДОСТАВЉАЊЕ ОНЛАЈН ПУБЛИКАЦИЈА ОД СТРАНЕ ОСОБЕ КОЈА ЦИТИРА. ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ПОСТОЈАНОСТИ ОНЛАЈН ИЗВОРА У НАУЦИ

Јан Шалабек

„Свака настава и свако учење долазе од сазнања које је раније постојало”.¹ Аристотел је још у свом *Органону* описао оно што је Википедија у дефиницији науке компактно сажела у конзистентну онтологију централног појма. „Наука (стварање знања) проширење је знања кроз истраживање (кроз трагање за новим сазнањима), његово преношење кроз учење, друштвени, историјски и институционални оквир, у коме се тај процес организовано одвија, као и свеукупно знање стечено на тај начин. Истраживање је методско тражење нових сазнања као и њихово систематизовано документовање и објављивање у облику научних радова. Учење је преношење основа научног истраживања и пружање прегледа знања из једне научне области (такозвано актуелно стање истраживања)”.²

Без обзира на велики број сазнајних и научних теорија, наука истрајава у тражењу нових сазнања.³ При томе важи: „наука јесте и остаје оно што једни од других препишу. И упркос томе она је неспорно стално напредовала”.⁴ Распољивост цитираних извора од суштинске је важности за сваку науку. Потребна је институционална гаранција да ће цитирана дела и у будућности бити доступна. Овај задатак не може бити наметнут научницима због опасности од манипулације, али и због недовољног капацитета. То је инфраструктурни задатак за сваку државу која жели да подржава науку и истраживање.

¹ Aristoteles: Organon. Zweite Analytiken oder Lehre vom Erkennen. Dort erstes Buch, erstes Kapitel, erster Satz.

² Види: Wikipedia: „Wissenschaft“, <http://de.wikipedia.org/wiki/Wissenschaft> (прегледано: 30.09.2014).

³ Савезни уставни суд говори чак о „истинама“, BVerfGE 47, 327 (367).

⁴ Roth, E.: Großes Tierleben. München 1949.

Безбедним се може сматрати само расположивост макар оних публикација које подлежу прописима о обавезном примерку према Закону о Немачкој националној библиотеци или одређеним покрајинским прописима – макар у оној мери у којој они на које се овај закон односи испуњавају своју обавезу. Овде се понекад право судара са стварности. Ипак, овај пропис се односи само на носиоце ауторских права чије је седиште у Немачкој.⁵ Дела која су објављена у иностранству (са становишта домаћег купца: која се набављају у иностранству) нису обухваћена. На покрајинском нивоу област примене је још више редукована. Одговарајући законски прописи, на пример, у Хамбургу или у покрајини Рајнланд-Пфалц важе за дела која су објављена у тој покрајини.⁶ Тиме за науку настају позамашне празнине пошто је очигледно да за многе изворе не постоји обавезни примерак.

Важан допринос дају универзитетске и факултетске библиотеке, које за своје научно поље негују озбиљне фондове. Оне умањују посебно оне празнине које настају због тога што се закон односи само на носиоце ауторских права чије је седиште у Немачкој.

ИЗВОРИ СА ИНТЕРНЕТА

Не постоји озбиљна сумња у енормни потенцијал који интернет има за науку. Немогуће је да се без њега замисли научна свакодневица. Управо једноставна расположивост извора и сазнања доприноси разлици у квалитету научних радова. Енормно је олакшано претраживање извора у библиотекама, које често захтева пуно времена. Рад изван дисциплинарне литературе и специјалних библиотека значајно је поједностављен захваљујући интернету, а можда је тек на тај начин учињен могућим.

Ипак, наука тешко прихвата изворе на интернету. Често се захтева да се искључиво или макар претежно цитирају штампани извори. Томе у корист говори један важан аргумент: постојаност, трајна расположивост извора на интернету није обезбеђена институционално у истој

⁵ Види: § 15 DNBC.

⁶ Види: § 1 Pflichtexemplarsgesetz Hamburg bzw. § 14 Abs. 1 Satz 1 Landesmediengesetz Rheinland-Pfalz.

мери као што је то случај код штампаних извора, с тим да до сада није удовољено захтеву да буду расположиви сви извори који се налазе ван мреже.⁷ И заиста, за онлајн изворе може да се обезбеди много већа постојаност него што је то случај са изворима ван мреже, као што ћемо још показати.

Велики број линкова на глобалној мрежи није довољно постојан. Њихова расположивост мери се по томе да ли ће неки садржај и даље бити доступан на одређеном линку. То значи да одговарајући веб-сервер мора и даље да нуди овај садржај у непромењеном облику. Садржај не сме да буде замењен или промењен на неки други начин.

Свакако, онлајн извори подлежу једном феномену који се у мрежном жаргону понекад назива „мртав линк“. Линкови се „кваре“, њихови садржаји се мењају или више нису доступни на наведеном месту. Институционална гаранција расположивости не постоји. А управо то је потребно науци.

Многе веб-странице нису дизајниране за то да увек испоручују исте садржаје на истом линку. Најочигледнији пример су приступне странице за онлајн понуде. Овде актуелне информације често потискују старе. Да би се овај проблем предупредио, многе стране нуде такозване пермалинкове за одређене садржаје који треба да воде ка стално истом садржају. Ипак, проблем овим није решен, пошто је постојаност повезана са одржавањем рада сервера. Манипулације услед рада администратора не могу увек да се докажу.⁸ Ако онај ко је поставио садржај жели да га накнадно коригује, он то може да уради потпуно неопажено. При томе

⁷ При томе се наводи да за онлајн изворе није увек гарантовано коришћење поступака који ће обезбедити квалитет, а посебно поступка званог стручно рецензирање (*peer review*). Овај аспект неће бити разматран у овом раду. Без обзира на критику овога поступка и чињеницу да се и на интернету у међувремену већ користе слични поступци, постоји потреба да се омогући цитирање онлајн извора посебно тамо где се извори на интернету могу узети као емпиријска основа, дакле, где су у питању чињенице.

⁸ Да се такве промене дешавају чак и са пресудама Америчког врховног суда, показује студија Ричарда Ј. Л., чија прелиминарна верзија је доступна. Види: Richard, J. L.: The (Non)Finality of Supreme Court Opinions. <http://www.law.harvard.edu/faculty/rlazarus/docs/articles/LazarusRichardTheNonFinalityOfSupremeCourtOpinionsFullVersion21May14.pdf> (прегледано: 23.09.2014). Овом приликом су промене јасно потврђене и доказиве. У сваком случају, овај пример јасно показује да се такве измене дешавају. Може се закључити да те измене код других извора не могу увек да се приметне или не могу често да се приметне.

онај који је цитирао садржај мора стално да пази на то да упути на пермалинк, што, узимајући у обзир оно што је претходно речено, макар у науци може бити узалудно. Да би неки извор могао да се користи за научни рад, потребна је институционална гаранција његове постојаности, а то пермалинк не може да пружи. Распољивост не сме да зависи од поузданости онога ко је поставио садржај, као што је случај са пермалинковима.

АРХИВСКА РЕШЕЊА

Постоји читав низ покушаја у архивима да се овај проблем реши. Немачки законодавац је у Закону о Немачкој националној библиотеци обавезу архивирања изричито проширио на садржаје на јавним мрежама (члан 2, тачка 1 у вези са чланом 3, III Закона о Немачкој националној библиотеци), ослањајући се на обавезу достављања обавезног примерка за носиоце ауторских права са седиштем у Немачкој (члан 14, III Закона о Немачкој националној библиотеци).

Прописи о обавезном примерку можда су савладиви за велика издања, а за мање публикације ови прописи нису реални с обзиром на праксу издавања. Према важећем праву, скоро сваки школски часопис подлеже обавезном примерку, као и свака онлајн публикација на немачком језику. Достављање обавезног примерка за мање публикације или блогове на глобалној мрежи представља процес који се тешко може реализовати и који вероватно није реалан.⁹

Поред осталих, један покушај учинио је 1996. године амерички предузетник Брустер Кејл, који је основао Интернет архив, са циљем да сачува културне артефакте са интернета да би се избегао „дигитални мрачни

⁹ На пример, за најраширенији софтвер за блогове – Wordpress – не постоји одговарајући прикључак који би аутоматизовао достављање обавезног примерка. Изгледа да се у великој заједници оних што развијају вордпрес није нашао нико ко би се осећао позваним да то развије. Ако се реално посматра, треба поћи од тога да велики број блогова не испуњава обавезу достављања обавезног примерка. Немачка национална библиотека има могућност да недостављање казни глобом до 10.000 евра, што није занемарљиво за мале блогове (§ 19 DNBC). Њихово консеквентно праћење измиче и то не само због недостатка кадрова у Немачкој националној библиотеци, него и зато што је то тешко изводљиво.

средњи век”¹⁰. Вејбек машина Интернет архива у редовним размацама пречешљава велике делове глобалне мреже, архивира тамо пронађене садржаје и чини их расположивим у оквиру сопствене понуде.

Фонд Интернет архива је 2012. године обухватао око 10 петабајта¹¹ података, а у мају 2014. укупно 400 милијарди појединачних веб-страница.¹² Ипак, велики део глобалне мреже није садржан у Вејбек машини. Поред искључивања страница од стране претраживача сајта проблеме су представљале и веб-странице са динамичним садржајима. Динамичан је онај садржај који се у зависности од оквирих услова може мењати приликом сваког позивања. Због тога један линк не упућује на исти садржај или не упућује увек на исти садржај.

Поступци помоћу којих се интернет садржаји проактивно архивирају означавају се као веб-пописивање (*crawling*, дословно „пузање”, у значење „пасти (траву)”, ако се говори о самом поступку, или „харвестовање” (жетва), ако се говори о резултату). Поред Интернет архива, претраживачи користе веб-пописиваче и за израду индекса претраге. Полазећи од корпуса постојећих линкова, претражују се могућности да се садржаји који се налазе на њима повежу са другим линковима, чији се садржаји опет претражују, индексирају или архивирају.

Харвестовање као извор за националне архиве озбиљно се разматра и у Немачкој од 2006.¹³ У Француској националној библиотеци о томе се дискутује од 2001. године, а у међувремену се користи као поступак у релативно великој мери.¹⁴ Овде се ради о прилагођеној верзији система

¹⁰ “[...] we live in what Danny Hillis has referred to as our ‘digital dark age’.” Internet Archive About Page: Why the Archive is Building an “Internet Library”, <https://archive.org/about/> (прегледано: 23.09.2014).

¹¹ “10,000,000,000,000,000 bytes archived!”, Internet Archive Blog am 26.10.2012, <http://blog.archive.org/2012/10/26/1000000000000000-bytes-archived/> (прегледано: 23.09.2014). За ред величине илустративан је видео Педра Пименте, <http://vimeo.com/21435466> (прегледано: 23.09.2014).

¹² “Wayback Machine Hits 400,000,000,000!”, Internet Archive Blog am 09.05.2014, <https://blog.archive.org/2014/05/09/wayback-machine-hits-400000000000/> (прегледано: 23.09.2014).

¹³ Etwa bei Neuroth et al.: nestor Handbuch – Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung. Göttingen 2006, S. 42ff. http://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/artikel/nestor_handbuch_artikel_146.pdf (прегледано: 23.09.2014).

¹⁴ Lupovici, C.: Web-Crawling: Die Praxis der Bibliothèque nationale de France. 71. IFLA Konferenz, Oslo im August 2005, S. 2. http://202.206.214.254:8089/GYZJ/NEPAPER/papers/074g_trans-Lupovici.pdf (прегледано: 23.09.2014).

Вејбек машине.¹⁵ И Немачка национална библиотека користи харвестовање, али се за сада ограничава само на одабране домене – као што су државне установе и установе културе – а изостављени су остали извори.¹⁶

Харвестовање, ипак, показује значајне слабости. Главни проблеми су:

- већ поменуто поступање са динамичним садржајима;
- ограничен фокус;¹⁷
- посебан проблем је недостатак институционалне гаранције да ће одређени садржај заиста бити архивиран.

За област науке, посебно овај последњи став представља главни критеријум. Ако један научник не може да се поузда да ће неки извор бити дугорочно доступан, онда тај извор није адекватан за цитирање јер он не може да се ослони на доказе преузете из тог извора, или може, али уз велики ризик.

АРХИВИРАЊЕ НА ЗАХТЕВ КАО ПОКУШАЈ РЕШЕЊА

Пут који обећава решење за науку открила је иницијатива америчких универзитетских библиотека. Под називом Perma.cc они нуде услугу која у процес архивирања укључује и онога који цитира. Perma.cc настала је на иницијативу познатог истраживача интернета Џонатана Зитрејна. Зитрејн је показао у својој студији да је само седамдесет, односно, педесет посто линкова који су коришћени у пресудама Америчког врховног суда и у три правна научна часописа Универзитета Харвард било доступно у тренутку истраживања.¹⁸ У свом чланку он је одмах дао

¹⁵ Wendland, B.: Webarchivierung an der Französischen Nationalbibliothek. Vortrag auf dem nestor Praktikertag 2014. <http://files.dnb.de/nestor/veranstaltungen/Praktikertag2014/Wendland-BnF-Webarchivierung.pdf> (прегледано: 23.09.2014).

¹⁶ Deutsche Nationalbibliothek (Hrsg.): Netzpublikationen. http://www.dnb.de/DE/Netzpublikationen/netzpublikationen_node.html (прегледано: 30.09.2014).

¹⁷ Као код жетве приликом харвестовања веба увек неколико „биљки”, односно, интернет страна, остаје неархивирано. У најгорем случају настају велика „слепа места”. Веб-пописивање који се спроводи у архивима увек зависи од одржавања полазних линкова и због тога заостаје у напредовању.

¹⁸ Zittrain, J. / Albert, K. / Lessig, L.: Perma: Scoping and Addressing the Problem of Link and Reference Rot in Legal Citations. Harvard Law Review Forum 127 (2014), стр. 176–176.

предлог решења: систем архивирања Perma.cc, који је развила Лабораторија за иновације Универзитета Харвард.

Слично као и систем Webcite,¹⁹ који је 1997. године развио немачко-канадски научник Гунтер Ајзенбах, Perma.cc прихвата онлајн документа према потреби (на захтев) у свој архив. Преко једног једноставног клика на страницу која треба да се архивира реципијент изводи поступак архивирања. И Perma.cc и Webcite користе технику обележивача. Обележивач је посебна ознака у читању која се, као и друге онлајн ознаке, може једноставно поставити у претраживачу – као на горњој ивици на листи ознака. За разлику од статичких ознака, ове се ослањају на способности браузера да да упутства у облику програмског језика Javascript. Једним кликом на обележивач постављен на листи знакова страна која треба да се архивира шаље се на сервер за архивирање (дакле, страница коју корисник управо гледа). На следећој веб-страници се затим показује линк на коме је документ доступан – у случају Perma.cc, након поновног потврђивања.

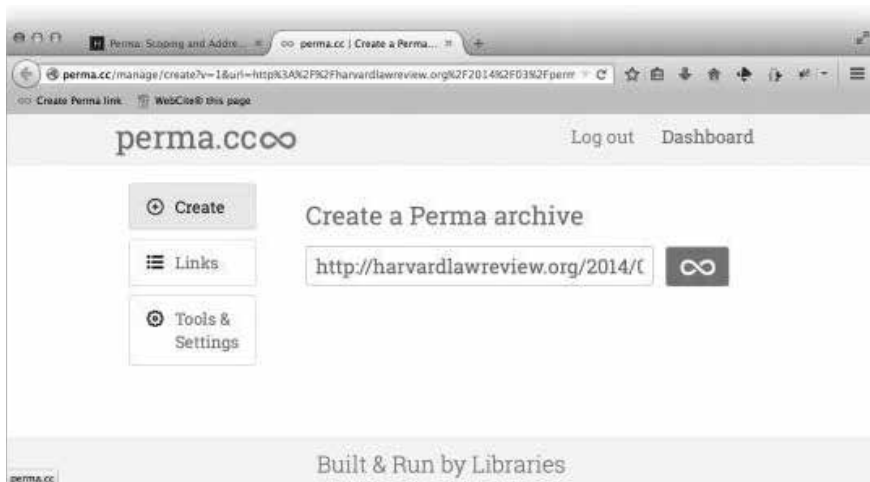
Слика 1: Позивање једне интернет странице, за архивирање кликнути на обележивач

¹⁹ Види: <http://www.webcitation.org> (прегледано: 30.09.2014).

Слика 2: Страница за потврђивање и архивирање за Webcite

Слика 3: Страница за потврђивање и архивирање за Perma.cc

За разлику од Website, Perma.cc спроводи још један мануелни процес (назван *vesting*, овде у смислу преноса или обезбеђивања). У оквиру овог процеса испитује се да ли линкови треба да буду трајно преузети у архив.

Perma.cc и Website процедурално иду истим путем тако што нуде неку комбинацију харвестовања и достављања при чему је у процес укључен и онај ко цитира. Ово је за област научног цитирања погодно пошто управо онај ко цитира има лични интерес да тај садржај буде доступан. Осим тога, то се кроз изабрани поступак може добро интегрисати у праксу научног рада. Ово би могао бити узор да се крене новим путем у Немачкој.

ПРАВНИ ИЗАЗОВИ

О увођењу сервиса на захтев у Немачкој мора добро да се размисли. То је у правном смислу, а с обзиром на техничко коришћење, проблематично. Имплементација или прикључивање америчкој иницијативи са Харварда и другима у оквиру Perma.cc не би било потпуно у складу са

тренутним правним прописима у Немачкој. Технички гледано, Perma.cc је добро развијена, али је потребно прилагођавање. Поред узимања у обзир националног права приликом техничке имплементације, требало би да се предузму још неке мере оптимизације. У даљем тексту покушаћемо да одговоримо на нека питања.

Понуда Perma.cc наслања се на либералне прописе америчког ауторског права, који, захваљујући одредбама поштене употребе (*fair use*), пружају додатни простор за архивирање.²⁰ Према немачком праву, поставља се питање да ли је архивирање на захтев онога ко цитира у складу са ауторским правом.²¹

Ако се узме у обзир да архивирање спроводи Немачка национална библиотека, онда би требало размислити о томе да се ослонац тражи у прописима о обавезном примерку Закона о Немачкој националној библиотеци. Могуће је, на пример, заступати мишљења да тамо где постоји обавеза достављања обавезног примерка, ту мора бити нужно садржано и право на архивирање – а под одређеним околностима и независно од тога да ли је испуњена обавеза достављања обавезног примерка. Обавеза достављања обавезног примерка могла би истовремено да се тумачи као посебно законско изузеће у Закону о ауторском праву. Ово питање до сада, изгледа, није довољно истраживано нити га је тумачио суд. Ако би се прихватило ово мишљење, онда би било дозвољено харвестовање публикација које подлежу обавезном примерку.

У сваком случају, публикације објављене у иностранству не подлежу обавези достављања. Ово на први поглед доводи до апсурдне ситуације да архивирање онлајн извора из иностранства није дозвољено. Носиоци ауторских права над овим изворима уживају свеобухватнију правну заштиту него што је то случај са онима чији носиоци ауторских права имају седиште у Немачкој. Тиме у многим случајевима долази до ди-

²⁰ Види: Flyntz, M. E.: Ever Onward: Expanding the Use of Perma.cc. Mai 2014, der sogar die Archivierung und Verbreitung von Fragmenten zahlungspflichtiger Onlineangebote mittels des Dienstes für Fair Use hält. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2438981 (прегледано: 23.09.2014).

²¹ На тему вишеструких правних проблема види: Euler, E.: Digitale Langzeitarchivierung und Distributed Storage in LuKII, Gutachten, ohne Ortsangabe, September 2011. <http://edoc.hu-berlin.de/oa/reports/reXWA7YlvSnAk/PDF/23gwyIDsJJV6.pdf> (прегледано: 23.09.2014).

скриминације оних који су у земљи, што није била намера законодавца. Тако повећана заштита није могућа ни на основу међународних обавеза, јер се примењује принцип заштите који је прописан у земљи, према коме за иностране изворе важи исти принцип заштите као за изворе у земљи, али не и виши степен заштите. Можда је могуће да се из домаћих прописа који се ослањају на различите међународне и билатералне уговоре може непосредно закључити да се овде описано изузеће може без проблема применити и на публикације штампане у иностранству. У супротном случају, нужна је изричита законска одредба како би се извори архивирали на јединствени начин.²²

Правна и техничка прилагођавања свакако су потребна тамо где се ради о накнадном коришћењу архивског материјала. Ширење архивирања од стране самог архива, као што се практикује код Perma.cc и Webcite, не би било тренутно дозвољено у Немачкој. Уколико су оригинална верзија и архивирана верзија исте, није потребно такво проширење. Систем архивирања би могао након поређења извора да проследи сваки упит на оригиналну понуду, без права на стављање у промет дела.

Уколико неки извор више није доступан на првобитном линку, могућа су различита парцијална решења. У том случају, присутност на глобалној мрежи могла би се истражити помоћу веб-пописивача. Уколико би се у овом процесу извор пронашао на новом линку, корисник може бити прослеђен на тај линк – а по потреби се може и упутити на нову страницу. Неко опсежније претраживање извора чак није ни потребно.

У свим другим случајевима неопходно је циљано истраживање да ли се архив у датом случају може сматрати јавно недоступним, дакле, као „црни“ архив, или га чак треба избрисати из фонда. Ова последња варијанта сигурно је незадовољавајућа за некога ко је цитирао овај извор.

Овде је потребна анализа извора. На неким местима требало би да се размотри прилагођавање, а посебно разлози зашто неки извор више није доступан. Уколико је присуство на глобалној мрежи само од себе nestало, а са потенцијалним власницима није могућ договор, може се наћи ослонац у законским принципима за дела сирочад. Уколико неки

²² То би био пропис који би допринео објашњењу и јачању правне сигурности и стога се чини пожељним.

извор више није доступан због повреде права трећег лица, не би имало смисла да се настави са повредом права даљим ширењем у оквиру јавне доступности.²³ У сваком случају могуће је да се и овде – у зависности од врсте повреде права – ближе дефинише ограничено право приступа, што би било примерено, на пример, у научне сврхе.

О ауџору

Јан Шалабек студирао је право у Марбургу и Берлину са изборним предметом Европа и право народа. Праксу је обавио, поред осталог, и у Министарству спољних послова (Реферат за међународну ИКТ политику и у немачкој амбасади у Казахстану). Адвокатску праксу одрадио је у једној канцеларији специјализованој за право у области информацио-них технологије, где се посебно бавио правним питањем отворених лиценци. Након другог државног испита, у јесен 2006. године почео је да ради у државној служби покрајине Шлезвиг-Холштајн. У тамошњем независном Покрајинском центру за заштиту информација сарађивао је у различитим европским истраживачким удружењима по питању права и технологије за заштиту података. Паралелно са образовањем и послом, Јан Шалабек већ много година ради као саветник, објављује радове и држи предавања. Дисертација за коју је добио стипендију из Фонда за таленте ВМБФ тренутно је у фази одобравања на Универзитету у Каселу. Од јесени 2013. помаже адвокатима канцларије iRights.Law, те планира да напусти државну службу и да се придружи канцеларији.

²³ Овде треба узети у обзир и захтеве по питању заштите података. Види: Hillegeist, T.: Rechtliche Probleme der elektronischen Langzeitarchivierung wissenschaftlicher Primärdaten. Dissertation. Göttingen 2012, стр. 141ff.

**ПРАВНИ ОКВИРИ
ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ
КУЛТУРНИХ ДОБАРА**

Робот за скенирање
Центар за скенирање у Баварској државној библиотеци
Фото: Јирген Кајпер

ЗНАЊЕ БЕЗ БУДУЋНОСТИ? ПРАВНИ ОКВИРИ ЗА ДУГОРОЧНО ДИГИТАЛНО АРХИВИРАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈА НА МРЕЖИ¹

Ерик В. Штајнхауер

1. УВОД: ИНФОРМАЦИОНО ДРУШТВО

Ми живимо у информационом друштву и друштву знања. Ако се погледа детаљно, ова два поменута појма су нејасна и спорна.² Јасно је, ипак, само да је информационом друштву и друштву знања заједничко то што су детерминисани дигиталном комуникацијом. Ту интернет има важну улогу. Нећемо претерати ако кажемо да је интернет главни простор спознаје и комуникације у данашње време. Умрежавање садржаја повећава моћ интернета и доприноси фасцинацији интернетом. Ово је веома очигледно на друштвеним мрежама, где се садржаји из различитих извора доводе у међусобну везу и деле. Комуникација се односи на ове садржаје и зависи од њих.

2. ПАМЋЕЊЕ

Под овим се подразумева нешто као дигитално памћење. Ово памћење функционише невероватно добро. Захваљујући мобилном интернету можемо у свако доба и на сваком месту приступити бескрајном фонду

¹ Овај чланак представља актуелизовану верзију чланка објављеног у: Klimpel, P. / Keiper, J. (Hrsg.); Was bleibt? Nachhaltigkeit der Kultur in der digitalen Welt. Berlin 2013, стр. 61–80.

² Види: Leidhold, W.: Wissensgesellschaft. Y: Korte, K.-R. / Weidenfeld, W. (Hrsg.): Deutschland-Trendbuch, Opladen 2001, стр. 441 f.; Rösch, H.: Informationsgesellschaft. Y: Umlauf, K. / Gradmann, S. (Hrsg.): Lexikon der Bibliotheks- und Informationswissenschaft, Bd. 1. Stuttgart 2011, стр. 430 f.; Spinner, H. F.: Informationsgesellschaft. Y: Schäfers, B. / Zapf, W. (Hrsg.): Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands. Opladen 1998, стр. 313.

информација. Степен информисаности, који тиме достижемо, још није надмашен. Али интернет је, а пре свега ова врста интензивне комуникације, још веома млад – и ту почињу проблеми. Кад говоримо о „памћењу” мисли се на комуникативно или функционално памћење. У њему се чувају и памте садржаји из садашњости која се уживо доживљава.³

У студијама сећања (*memory studies*), важном саставном делу културологије,⁴ ово памћење се, пре свега, доводи у везу са усменим предањем, које се преноси кроз причање и извештавање. Комуникативно памћење досеже толико далеко докле досеже сећање живих људи, дакле, максимално стотину година. Све што превазилази тај временски оквир или је митско, или је заборављено, или је садржано у културном памћењу као ускладиштеном памћењу.⁵

Ово културно памћење изражено је у релативно трајним сведочанствима културе, а пре свега у штампаним медијима, на првом месту у књигама и другим штапапним материјалима.

Ми смо нужно упућени на ово ускладиштено памћење ако су у питању садржаји који се простиру изван временског искуственог хоризонта живих људи.⁶ Због тога велики значај интернета у друштву знања и информација може временом да постане озбиљан проблем ако се све више садржаја користи и меморише искључиво у дигиталном облику. Дигитални садржаји имају, наиме, ту непријатну особину да нису непосредно доступни за чулну спознају. Њих неки софтвер мора да интерпретира и учини читљивим. Уколико желимо да овај процес функционише дуго, онда је потребно да се побринемо за стабилност формата или је неопходно да их претваримо у нове формате. Али ни то није довољно. Дигитални садржаји су још веома крхки пошто или немају физички облик и брзо циркулишу на мрежи, или бивају сачувани на носаче информација који према садашњем стању технике нису постојани у тој мери да могу

³ Види: Levy, D.: *Das kulturelle Gedächtnis*. У: Gudehus, C. / Eichenberg, A. / Welzer, H. (Hrsg.): *Gedächtnis und Erinnerung*. Stuttgart 2010, стр. 93f.

⁴ Види: Erll, A.: *Cultural Memory Studies*: Erll, A. / Nünning, A. (Hrsg.): *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin u. a. 2010, стр. 1–15.

⁵ Види: Assmann, J.: *Communicative and Cultural Memory*. У: Erll, A. / Nünning, A. (Hrsg.): *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin u. a. 2010, стр. 109–118.

⁶ Види: Assmann, A.: *Archive und Bibliotheken*. У: Gudehus, C. / Eichenberg, A. / Welzer, H. (Hrsg.): *Gedächtnis und Erinnerung*. Stuttgart 2010, стр. 165.

да се одрже генерацијама као што може папир.⁷ Дигитални садржаји се због тога у редовним временским размацама морају пребацити на нове носаче информација.

Промена формата и носача информација технички су комплексни процеси. Они се налазе у првом плану када је у питању дугорочно дигитално архивирање.⁸ Али технички аспекти су само једна страна дигиталног памћења.

3. АУТОРСКО ПРАВО

Друга страна, коју ћемо сада ближе сагледати, јесте правна.⁹ Уколико су, наиме, дотични дигитални садржаји резултати личног интелектуалног рада, што је углавном случај, они као дела у смилу члана 2 Закона о ауторском праву подлежу ауторском праву, а за њихово умножавање потребно је да се следе одређене правне претпоставке. Пошто копи-

⁷ Види: Serexhe, B.: Neue Medien – kurzes Gedächtnis? Anmerkungen zum Systemwechsel des kulturellen Gedächtnisses. Y: Robertson-v. Trotha, C. / Hauser, R. (Hrsg.): Neues Erbe – Aspekte, Perspektiven und Konsequenzen der digitalen Überlieferung. Karlsruhe 2011, стр. 78f.

⁸ Види: Iordanidis, M.: Digitale Langzeitarchivierung – Risikoebenen und Lösungsstrategien im nachhaltigen Umgang mit digitalen Ressourcen. Y: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die digitale Bibliothek und ihr Recht: Kulturwissenschaftliche Aspekte, technische Hintergründe und rechtliche Herausforderungen des digitalen kulturellen Speichergedächtnisses. Münster 2014, стр. 141–160; Neuroth, H. / Oßwald, A. / Scheffel, R. / Strathmann, S. / Jehn, M. (Hrsg.): nestor Handbuch. Boizenburg 2009; Umlauf, K.: Digitale Langzeitarchivierung. Y: Umlauf, K. / Gradmann, S. (Hrsg.): Lexikon der Bibliotheks- und Informationswissenschaft, Bd. 1. Stuttgart 2011, стр. 218.

⁹ Види и: Euler, E.: Digitale Langzeitarchivierung und Distributed Storage in LuKII: Gutachten zu den Rechtsfragen, die sich im Langzeitarchivierungsprojekt LUKII (LOCKSS und kopal Infrastruktur und Interoperabilität) stellen. 2011. http://www.iuwis.de/sites/default/files/LUKII_Rechtsgutachten.pdf (прегледано: 04.08.2014); исти: Web-Harvesting vs. Urheberrecht – Was Bibliotheken und Archive dürfen und was nicht. Y: CR – Computer und Recht (1) (2008), стр. 64–68; види: Zur Langzeitarchivierung digital aufgezeichneter Werke und ihrer urheberrechtlichen Einordnung und Beurteilung. Y: AfP – Zeitschrift für Medien- und Kommunikationsrecht (5) (2008), стр. 474–482; Goebel, J. / Scheller, J.: Digitale Langzeitarchivierung und Recht. Bad Homburg 2004; Heckmann, J. / Weber, M. P.: Elektronische Netzpublikationen im Lichte des Gesetzes über die Deutsche Nationalbibliothek (DNBG), Y: AfP (3) (2008), стр. 269–276; Steinhauer, E.: Pflichtablieferung von Netzpublikationen: Urheberrechtliche Probleme im Zusammenhang mit der Ablieferungspflicht von Netzpublikationen an die Deutsche Nationalbibliothek. Y: Kommunikation & Recht (12) (2009), стр. 161–166.

рање као неизоставан корак ка дугорочном архивирању, као и евентуална промена формата, представљају умножавање, онда не сме да се потцени релевантност Закона о ауторском праву и за ове процесе. И овде се, грубо речено, поставља следеће питање:

Свако умножавање дела заштићеног ауторским правом задира у право на искоришћавање које има аутор према члану 16 Закона о ауторском праву, односно, у одговарајућа права коришћења носилаца ауторских права. Када аутор, односно, носилац ауторских права дозволи умножавање које је потребно за дугорочно архивирање – било то у облику права на коришћење или у неком другом облику – нема проблема. Умножавање је правно ваљано.

Али ако не дође до договора око легитимности умножавања, мере дугорочног архивирања могу да се предузму само на основу изузећа у Закону о ауторском праву.

Члан 44а Закона о ауторском праву одмах може да буде искључен као могуће изузеће пошто је њиме дозвољена израда копија само за тренутну употребу али не и за дугорочно чување,¹⁰ ма како да за решење проблема дугорочног архивирања, који је у основи технички, може да буде примамљива формулација из Закона да је дозвољено умножавање као „део техничког поступка“.

3.1 Дугорочно дигитално архивирање према члану 53 Закона о ауторском праву

У суштини преостаје, дакле, само лавиринтски члан 53 Закона о ауторском праву да би се оправдало умножавање у оквиру дугорочног дигиталног архивирања.

Према члану 53, став 1, дозвољена је дигитална приватна копија уколико она није сачињена са очигледном противправном намером. Према члану 53, став 2, тачка 1, број 1 Закона о ауторском праву дозвољена су, такође, одговарајућа умножавања за употребу у сопствене научне сврхе, при чему је овде потребно да се ближе објасни зашто је за употребу у

¹⁰ Види: Dreier, T. Y: Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Urheberrechtswahnehmungsgesetz, Kunsturhebergesetz, Kommentar. 4. Auflage. München 2013, § 44a, Rn. 4f.

сопствене научне сврхе потребно дугорочно архивирање које ће трајати генерацијама и тиме надживети онога на кога се односило ово изузеће. Мртви тешко да могу да рекламирају употребу у сопствене научне сврхе. Чак и ако се ово односи на употребу неке институције, што се тумачи као „употреба у сопствене научне сврхе”,¹¹ поставља се питање да ли је копирање које чини основу за ту употребу уопште обухваћено изузећем или да ли сама копија мора да служи непосредној употреби. Ако се има на уму уско тумачење изузећа, што се редовно практикује, ово питање није уопште ситничаво него је, нажалост, веома оправдано.¹²

Интересантнија је дозвола према члану 53, став 2, тачка 1, број 2 Закона, која дозвољава умножавање у сврху израде сопственог архива, пошто је изградња архива управо то што ми желимо кад говоримо о дугорочном дигиталном архивирању. Само, овде је проблем у детаљима. Прво, основа за архивску копију треба да буде „сопствено дело”. О проблему у којој мери дела која немају физички облик, а која у међувремену чине највећи део дигиталних садржаја, припадају ономе на кога се односе изузећа и у којој мера ова дела људског ума која су неухватљива могу бити „комади”, не желим даље да расправљам пошто се на архивску копију односе нека непријатна изузећа садржана у члану 53, став 2, тачка 2 Закона о ауторском праву, а која су за наше разматрање знатно интересантнија.

Тако према тачкама 1 и 2 става 2 – и овде управо имамо прилику да се чудимо вештачким ограничењима у члану 53 Закона о ауторском праву – дакле, према тачкама 1 и 2 умножавање или његово коришћење дозвољено је само у аналогном облику, што нема смисла за дугорочно дигитално архивирање. Свакако, ово ограничење не важи за архиве који раде у јавном интересу и који немају економске или комерцијалне интересе. Овим установама је дозвољена дигитална копија ради укључивања у сопствени архив.¹³

¹¹ Види: Dreier, T. Y: Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz, Kunsturhebergesetz, Kommentar. 4. Auflage. München 2013, § 53, Rn. 23.

¹² О потреби суженог тумачења изузећа види: Dreier, T. Y: Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz, Kunsturhebergesetz, Kommentar. 4. Auflage. München 2013, § 44a, Rn. 7.

¹³ Види појединости у: Dreier, T. In: Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz, Kunsturhebergesetz, Kommentar. 4. Auflage. München 2013, § 53, Rn. 28.

Задржимо се кратко овде. Дугорочно дигитално архивирање изгледа да није било у фокусу законодавца, али је дозвољено установама које раде у јавном интересу. Само тако могуће је разумети архивска изузећа из члана 53, став 2, тачка 1, број 2, а тиме и закључити да библиотеке и архиви, дакле, јавне баштинске установе, нису спречене Законом о ауторском праву да спроводе мере за дугорочно дигитално архивирање.

Ипак, ово тумачење је мало површно. Када је реч о дугорочном дигиталном архивирању, ради се о изградњи дигиталног ускладиштеног памћења, које по својој трајности треба да одговара штампаним књигама као најважнијем медијуму наслеђеног културног памћења. И ако не обраћамо пажњу на болно питање формата, постојаност носача информација не дозвољава да се одређена дела чувају у једној јединој архивској копији док траје ауторско право за њих. Да би се обезбедило поуздано похрањивање, неопходна је редовна миграција на нови носач података. Архивска изузећа дозвољавају само умножавања у сврху укључивања у архив, а копије у самом архиву нису у фокусу прописа. Дискутабилно је да ли овде може да помогне тумачење одредби које садрже изузећа.¹⁴

Ако се, наиме, већ у члану 44а Закона о ауторском праву за умножавање без сопствене економске користи – и сам законодавац говори чак о томе! – сматра неопходним да се донесе сопствено изузеће, онда не би требало имати већих илузија око могућности проширеног тумачења изузећа. Најновији судски поступци против високих школа због чланова 52а и 52б Закона о ауторском праву показују како комично судови могу да тумаче изузећа, што увек не иде у прилог науци, која тежи да буде дигитална.¹⁵

Ако се то има у виду, није добро да се саветује да се на пешчаном темељу архивских изузећа гради скупа инфраструктура за дугорочно дигитално архивирање. Нејасна правна ситуација по том питању озбиљан је ризик за инвестиције и планирање.

¹⁴ Детаљно о томе: Euler, E.: Das kulturelle Gedächtnis im Zeitalter digitaler und vernetzter Medien und sein Recht. Bad Honnef 2011, стр. 163–172.

¹⁵ Види: Hartmann, T.: Kommentar zu BGH Urteil v. 28.11.2013, Az. I ZR 76/12 „Meilensteine der Psychologie“, у: Wettbewerb in Recht und Praxis – WRP 707 (6) (2014), стр. 707–708; Steinhauer, E.: Bemerkungen zum „Kröner-Urteil“ des OLG Stuttgart. V: Recht, Bibliothek, Dokumentation 42 (2012), стр. 103–129; исти: Die Reichweite der Unterrichtsschranke in der Hochschullehre: Zur Klage des Krönerverlages gegen die FernUniversität in Hagen. Y: K&R 311 (05) (2011), стр. 311–315; исти: Der Standort des elektronischen Leseplatzes und seine Nutzung in den Räumen der Bibliothek. Y: ZGE – Zeitschrift für Geistiges Eigentum 2 (2010), стр. 55–74.

Ипак, право није нејасно у свим тачкама. Законодавац се јасно и прецизно изражава у члану 53, став 5 Закона. Према том члану, није дозвољена израда архивске копије база података; дозвољена је само у сопствене научне сврхе и за потребе наставе уз ограничења. За дигиталне садржаје на интернету, за које није неубичајено да се појављују у облику база података, ово је прилично јасан али не и добар став. Ово не баш позитивно тумачење праћено је чланом 87ц, став 1 Закона, који, такође, не познаје архивску копију за једноставне базе података, али познаје приватну копију, као и умножавање у научне или наставне сврхе – у складу са чланом 53, став 5 Закона.

Као рафинирани врхунац јасних ставова законодавца не смеју се заборавити ни техничке мере заштите. Уколико је реч о дигиталним садржајима који се појављују на мрежи, са правне стране не постоји могућност да се укину техничке мере за умножавање (члан 95б, став 3 Закона)¹⁶. Легално дугорочно дигитално архивирање само на основу изузећа у Закону о ауторском праву потпуно је искључено.¹⁷

Толико о могућностима да се ауторско право отвори према дугорочном архивирању дигиталних садржаја. Али ове могућности нису довољне. Изван уговорних одредби са ауторима, односно, носиоцима ауторских права није могуће правно ваљано дугорочно дигитално архивирање у оквиру садашњих одредби о ауторским правима.

Неће моћи да се занемари решење из изузећа пошто се баш мрежни садржаји често постављају удружено и без јасног објашњења правних питања. У овим случајевима често није могуће пронаћи саговорника за поштовање свих права која су потребна за дугорочно архивирање.¹⁸ Због великог броја дигиталних садржаја чини се да није разумно да се поред ионако великог техничког утрошка за дугорочно архивирање поставља и питање бирократских трошкова за разјашњење правних питања.

¹⁶ Види критички осврт: Dreier, T., у: Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz, Kunsturhebergesetz, Kommentar. 4. Auflage. München 2013, § 95b, Rn. 17.

¹⁷ Види: Dreier, T.: Urheberrecht und das Gedächtnis der Informationsgesellschaft – Chancen und Risiken. У: Robertson-v. Trotha, C. / Hauser, R. (Hrsg.): Neues Erbe – Aspekte, Perspektiven und Konsequenzen der digitalen Überlieferung. Karlsruhe 2011, стр. 278.

¹⁸ Нове одредбе о сирочади из члана 61ff Закона о ауторском праву неће бити од помоћи пошто оне не важе за публикације које су изворно објављене у онлајн облику.

3.2 Прикупљање и коришћење

Кад говоримо о проблемима са ауторским правом приликом изградње ускладиштеног памћења за дигиталне садржаје, онда се не можемо зауставити код питања дугорочног архивирања. Меморија постоји да би била напуњена и коришћена. Библиотекари овде својим једноставним језиком говоре о прикупљању и коришћењу.¹⁹

3.2.1 Прикупљање

Дигитални садржаји се не прикупљају тако једноставно као књиге, чак ни онда када су на физичким носачима информација, као што је, на пример CD, што је ретко случај. Дигитални садржаји се прикупљају тако што се копирају на сопствене меморијске уређаје, дакле, умножавају се. Таква умножавања су легална ако се обављају на основу уговора о уступању права. Ипак, само је један мали део материјала који је релевантан за дигитално памћење доступан на овај начин, зато што га комерцијални дистрибутери износе на тржиште или се тај садржај поставља на интернет на основу различитих лиценци за отворене изворе.²⁰ Управо извори на интернету који су слободни често не подлежу никаквим правима. Шта радити?

Поглед се кратко може задржати на изузећима у ауторском праву. Без обзира на приватну употребу или употребу у сопствене научне сврхе, ове две могућности не долазе у обзир за класичне баштинске установе као што су архиви и библиотеке, те зато није могуће прикупљање дигиталних садржаја са интернета на основу изузећа у Закону о ауторском праву. Већ поменута архивска изузећа овде се искључују пошто је резултат коришћења изузећа претпоставка њихове примене, а то значи, наиме, да је сопствено дело једини дозвољени примерак за копирање.

И поред ове веома лоше ситуације са ауторским правом, законодавац је у Закону о Немачкој националној библиотеци из 2006. године овој библиотеци доделио задатак да сачува и дигиталне садржаје као културно добро за будуће генерације, дакле, да омогући дигитално културно

¹⁹ Види: Gantert, K. / Hacker, R.: *Bibliothekarisches Grundwissen*. 8. Auflage. München 2008, стр. 11.

²⁰ О слободним лиценцама види: Bartlakowski, K. / Talke, A. / Steinhauer, E.: *Bibliotheksurheberrecht*. Bad Honnef 2010, стр. 173–176.

памћење.²¹ Законодавац у погледу материјала на које се закон односи замишља да Немачка национална библиотека у редовним размацима прави одређене сигурносне копије комплетног интернета на немачком језику помоћу харвестовања вебa.²² Међутим, то није баш легално,²³ будући да Закон о ауторском праву не садржи одговарајућа изузећа.²⁴ Чак ни Закон о Немачкој националној библиотеци не уређује овај садржај иако је обавеза прикупљања Немачке националне библиотеке њиме експлицитно проширена на медије који немају физички облик, а тиме и на дигиталне садржаје на мрежи. Иначе, овај закон је веома конзервативан. Настављајући традиционални узор Закона о обавезном примерку, Закон о Немачкој националној библиотеци прописује да се морају достављати не само књиге и носачи информација него и публикације на мрежи. Сличне „напредне“ одредбе садрже и прописи о обавезном примерку покрајина Баден-Виртемберг²⁵, Хамбург²⁶, Тирингија²⁷ и Заксен-Анхалт.²⁸

²¹ Fundstelle: BGBl. I 2006, стр. 1338.

²² Види: BR-Drs. 396/05, S. 18 (27. Mai 2005): „Велики број појединачних дигиталних објеката који настају на тај начин не могу се циљано сакупљати из економских разлога. У ту сврху треба да се користе аутоматске методе претраге и меморисања интернет страница (харвестовање). Тим поступком се аутоматски сакупљају садржаји из одређених области (на пример, све веб-странице са доменом 'de').“

²³ Види: Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz, Kunsturhebergesetz, Kommentar. 4. Auflage. München 2013, vor § 44a, Rn. 3.

²⁴ Ово очигледно превиђа Ленски (у: Lenski, S.-C.: Öffentliches Kulturrecht. Tübingen 2013, стр. 273) и интуитивно опажа, потпуно правилно, да библиотеке саме могу да сакупљају садржаје који су слободно доступни без проблема. Али између саме законске надлежности и правне дозволе, нажалост, не постоји разлика. Види и: Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz, Kunsturhebergesetz, Kommentar. 4. Auflage. München 2013, § 53, Rn. 27.

²⁵ Члан 1а Закона о достављању обавезног примерка Баденској покрајинској библиотеци у Карлсруеу и Виртембершкој покрајинској библиотеци у Штутгарту: „За дигиталне публикације важе одговарајуће одредбе Закона. Дигиталне публикације су дела која немају физички облик, која су представљена на јавним мрежама“.

²⁶ Члан 1, став 2 Закона о достављању обавезног примерка: „За дигиталне публикације важе одговарајуће одредбе овог Закона“.

²⁷ Члан 12, став 3, тачка 1 Закона о штампи у Тирингији: „За дигиталне публикације важи став 1“.

²⁸ Члан 11, став 6, тачка 1 Закона о штампи у покрајини Заксен-Анхалт: „За дигиталне публикације важи став 1, уз услов да обавезу достављања има онај ко одговарајући диск дистрибуира или је овлашћен да дотичне дигиталне публикације учини јавно доступним, а чије је седиште, фирма или место становања у покрајини Заксен-Анхалт (као што је издавач или штампар или неки други произвођач у смислу става 1)“.

Уосталом, веома је занимљиво питање да ли се приликом достављања дигиталних садржаја може прихватити дефинитивно протумачено право коришћења за већ поменуте мере дугорочног архивирања. Неки ставови у литератури то потврђују, вероватно из сажаљења, да одговарајући правни прописи не би били потпуно бесмислени.²⁹

Под утиском ове дискусије у најновијим прописима о обавезном примерку у Хесену, Северној Рајни – Вестфалији и у Слободној Покрајини Саксонији директно је постављено питање права коришћења публикација на мрежи. Према члану 4а, став 3, тачка 2 Закона о библиотекама у Хесену, дела на различитим медијима која се сакупљају, а у која сада спадају и публикације на мрежи, морају да се користе „без правних [...] ограничења“, што библиотеци даје одговарајућа права коришћења која се уступају достављањем публикације. Уколико неки обвезник не испуни своју обавезу достављања публикација, онда према члану 4а, став 3, тачка 7 Закона о библиотекама у Хесену наступа законско право коришћења које има карактер спровођења управног права.³⁰ Законодавац у покрајини Северна Рајна – Вестфалија експлицитно се у члану 4, став 5, тачка 1 новог Закона о обавезном примерку бави темом права коришћења публикација на мрежи. „Достављањем дела на електронском носиоцу информација или неког дела које нема физички облик библиотека добија право да похрањује дело, да га умножава и да га мења, или да некеме да налог да то уради уколико је потребно да се то дело укључи у збирку, обради и припреми за коришћење као и да би се обезбедило његово очување и употребљивост.“ Право да библиотека сама прикупља публикације у случају да изостане достављање у Северној Рајни – Вестфалији није експлицитно предвиђено, за разлику од Хесена.

У Саксонији, а према члану 11, став 9 Закона о штампи у Саксонији, Саксонска покрајинска библиотека – Државна и универзитетска библиотека Дрезден добија право да тај материјал који је добила обавезним примерком „похрањује, умножава и мења [...] уколико је то потребно да би укључила публикацију у свој фонд, да би је обрадила и припре-

²⁹ Види: Heckmann, J. / Weber, M. P.: Elektronische Netzpublikationen im Lichte des Gesetzes über die Deutsche Nationalbibliothek (DNBG). In: AfP – Zeitschrift für Medien- und Kommunikationsrecht (3) (2008), стр. 269–276.

³⁰ „Слободно доступна дела која немају физички облик а која подлежу обавези достављања, библиотека након истека претходно наведеног рока може да уврсти у своје фондове и да их користи у оквиру својих законских надлежности.“

мила за коришћење као и да би обезбедila њен трајни опстанак и употребљивост”.³¹ Осим тога, Државна и универзитетска библиотека Дрезден, према члану 11, став 10 Закона о штампи у Саксонији, има право да обавезни примерак „у својим просторијама учини доступним” уколико „се предузму адекватне мере против недозвољеног умножавања, измене и прераде”. Упитно је да ли библиотека сама може да прикупља садржаје који нису достављени, иако је она према члану 11, став 11 Закона о штампи у Саксонији овлашћена да након неуспешне опомене не-испоручену публикацију набави на други начин. Према члану 11, став 3 Закона о штампи то изричито важи и за дигитални обавезни примерак.

Тренутно се у покрајини Рајнланд-Пфалц размишља о доношењу новог закона о библиотекама.³² По узору на Хесен, овај закон треба да прошири одредбе о обавезном примерку на публикације на мрежи, што се до сада налазило у покрајинском закону о медијима. У члану 3, став 7 и 8 планираног Закона о библиотекама предвиђена су изричита права коришћења за дугорочно архивирање и коришћење у просторијама библиотеке која добија обавезни примерак.

Задржимо се овде накратко. Библиотеке које добијају обавезни примерак имају право да, уколико постоји законска основа, институционално сакупљају дигиталне садржаје, ако су и уколико су они достављени. Поред тога, и приватна лица и научници имају право да формирају мале збирке.

3.2.2. Коришћење

Поред дугорочног архивирања и сакупљања и коришћење је трећи важан стуб ускладиштеног дигиталног културног памћења. Тривијално је то што све овде треба да буде регулисано уговором. Када је реч о изузећима, циљ је да се нађе одредба која дозвољава коришћење садржаја који су похрањени у културном дигиталном памћењу. Управо поменуте мале збирке приватних лица и научника одмах се искључују пошто члан

³¹ О новим прописима види: Euler, E. / Steinhauer, E.: Pflichtexemplare im digitalen Zeitalter. Y: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die digitale Bibliothek und ihr Recht: Kulturwissenschaftliche Aspekte, technische Hintergründe und rechtliche Herausforderungen des digitalen kulturellen Speichergedächtnisses. Münster 2014, стр. 128f.

³² Види: Landtag Rheinland-Pfalz, Drucksache 16/3660 vom 18. Juni 2014.

53, став 6 Закона о ауторском праву забрањује отварање ових збирки за трећа лица. За библиотеке и архиве интересантан је, у принципу, члан 52б Закона о ауторском праву. У складу са тим чланом, ускладиштено дигитално културно памћење може да се прегледа као збирка микрооблика на екранима изабране библиотеке која сакупља обавезни примерак и да се направе снимци неких мултимедијалних садржаја, као што је фотографисање екрана или копирање садржаја са екрана. За овај конформан начин коришћења, који је резултат правне одлуке нашег доба, треба само платити одговарајућу надокнаду.³³ При томе се овде може наметнути питање да ли је ова обавеза да се плаћа надокнада примерена за библиотеке које добијају обавезни примерак, а с обзиром на њихову обавезу прикупљања, иако и ове установе инвестирају доста новца у очување дигиталних садржаја за будуће генерације.³⁴

Проблем је само теоријски. Као што смо и констатовали, библиотеке које добијају обавезни примерак не смеју на други начин да прикупљају публикације.³⁵ А оно што им се достави лиценцирано је на адекватан начин, тако да је обавеза склапања уговора према члану 52б Закона о ауторском праву у супротности са тим. Другачије речено, оно мало што библиотеке саме набаве, може да се стави на коришћење јавности, али на стационарним читалачким местима у кући.

³³ Савезни суд је недавно у једној пресуди у вези са чланом 52б Закона о ауторском праву (I ZR 69/11) своје разумевање за послове дигитализације изразио овако: „За научни рад са текстовима је, према данашњем схватању, неизоставно штампање, али не и меморисање важних делова текста“, цитирано према GRUR 5 (2013), стр. 506.

³⁴ Види и: Steinhauer, E.: Pflichtablieferung von Netzpublikationen: Urheberrechtliche Probleme im Zusammenhang mit der Ablieferungspflicht von Netzpublikationen an die Deutsche Nationalbibliothek. Y: K&R (12) (2009), стр. 165; исти: Stellungnahme zu dem Entwurf eines Gesetzes über die Ablieferung von Pflichtexemplaren in Nordrhein-Westfalen (Pflichtexemplargesetz Nordrhein-Westfalen), Drucksache 16/179, Stellungnahme (Nordrhein-Westfalen) 16/231, стр. 8.

³⁵ Само у Хесену је предвиђено овлашћење за прикупљање у случају да онај ко је у обавези не достави обавезни примерак. Ови прописи, који су из државних и културолошких разлога тачни, уставно су прихватљиви с обзиром на недостатак законодавне надлежности покрајина у области ауторског права. Види: Steinhauer, E.: Stellungnahme zu dem Entwurf eines Gesetzes zur Neuregelung des Archivwesens und des Pflichtexemplarrechts (Drucks. 18/6067). y: Ausschussvorlage (Hessen) WKA 18/45, стр. 12–14.

4. ЗАКЉУЧАК ПО ПИТАЊУ АУТОРСКОГ ПРАВА

Овај прилог носи наслов: знање без будућности? Након што смо сагледали дугорочно архивирање са становишта ауторског права, може се рећи да треба да будемо забринути за будућност наших дигиталних садржаја у ускладиштеном културном памћењу.

За разлику од аналогног света штампаних књига, изостале су у дигиталној сфери све релевантне активности ауторског права у вези са изградњом, одржавањем и коришћењем дигиталног памћења. Са једне стране недостаје одговарајући правни став за баштинске установе као што су библиотеке или архиви („власништво над одштампаним папиром“). Обавеза потписивања уговора није решење ако се узме у обзир количина релевантног материјала. Постојећа изузећа у Закону о ауторском праву не представљају одговарајућу основу за дугорочно дигитално архивирање. Овде се пита законодавац.

Приликом доношења Закона о Немачкој националној библиотеци законодавцу је било важно да смернице набавке и чувања прошири и на дигиталне садржаје, али такви прописи су поткопани одговарајућим одредбама Закона о ауторском праву. Већ поменути прописи о обавезном примерку у покрајинама Хесен, Северна Рајна – Вестфалија и Саксонија, у којима се право коришћења изричито захтева, односно узима у обзир, представљају „нужну одбрану“ покрајинског законодавства од нечињења савезног законодавца, што је, додуше, дозвољено,³⁶ али уставно већ сумњиво³⁷. Време је да „право на амнезију“ у области дигитализације, које постоји у многим случајевима када су у питању баштинске установе, коначно буде укинута стручним усклађивањем Закона о ауторском праву.

Како би се предупредили могући супротни гласови који ће подсетити на узак европски оквир у области ауторског права,³⁸ подсетићемо да на

³⁶ Види: Steinhauer, E.: Stellungnahme zu dem Entwurf eines Gesetzes über die Ablieferung von Pflichtexemplaren in Nordrhein-Westfalen (Pflichtexemplargesetz Nordrhein-Westfalen), Drucksache 16/179, Stellungnahme (Nordrhein-Westfalen) 16/231, стр. 10f.

³⁷ Види: посланица Ингола Шмиц/Ingola Schmitz (FDP), у: PIPr. (NRW) 16/20, стр. 1516f.

³⁸ InfoSoc.RL Art. 9: „Смерница се не односи на друге прописе посебно у следећим областима: [...] заштита националног културног добра“.

европском нивоу већ постоји интересантан и за наше питање користан документ. Реч је о „Препоруци Комисије за дигитализацију и онлајн доступност материјала из културе и његову дигиталну заштиту“ од 27. октобра 2011. године (К(2011) 7579 fin.). У том документу Комисија предлаже „изричиту и јединствену утемељеност одредби у њеним правним прописима који дозвољавају вишеструко копирање и конвертовање дигиталних материјала из културе од стране јавних установа у сврху чувања“, као и „стварање потребних прописа за чување обавезног примерка у дигиталном облику“. У неопходне прописе о обавезном примерку Комисија урачунава и харвестовања веба и међусобну размену дигиталних садржаја између библиотека које сакупљају обавезни примерак уколико су оне правно овлашћене за прикупљање.

Да су ове препоруке Комисије већ преточене у важеће смернице Европске уније, показује пример аустријског Закона о медијима. У Аустрији, која исто као и Немачка треба да води рачуна о европским препорукама у области ауторског права, постоје одступања у члану 43б и 43д Закона о медијима у Аустрији,³⁹ што немачки законодавац треба да узме као пример.⁴⁰

5. ДОДАТАК: ДУГОРОЧНО ДИГИТАЛНО АРХИВИРАЊЕ – НЕЈАСАН ТЕРМИН

Резултат формирања колекција уз поштовање Закона о ауторском праву у најмању руку је катастрофалан. То не треба да чуди ако се у пленарној дебати у немачком Бундестагу могу чути реченице као што је ова: „Ауторско право већ данас омогућава дугорочно дигитално архивирање, то је, на пример, дозвољено музејима и архивима. Овде нема потребе да се боримо против било каквих недостатака“.⁴¹ Ако не желимо да одмах

³⁹ Види: Berka, W. / Heindl, L. / Höhne, T. / Noll, A. J.: Mediengesetz – Praxiskommentar. 3., neu bearbeitete Auflage. Wien 2012, стр. 450–455.

⁴⁰ Указаћемо кратко и на британски Legal Deposit Libraries Act 2003, који у поглављу 8 експлицитно даје право да се сакупљају публикације на мрежи, а у поглављу 7 даје и друга овлашћења библиотекама које сакупљају обавезни примерак, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/28/contents> (прегледано: 04.08.2014).

⁴¹ Посланик Рајнер Дојчман / Reiner Deutschmann (FDP), у: PIPr. 17/155, S. 18595.

упаднемо у јефтине политичке размирице, треба прецизније сагледати шта се тачно под тим подразумева. Овде се, наине, не ради о питању заштите фонда дигиталних садржаја, него о заштити фонда дигитализованих аналогних садржаја. Под дугорочним дигиталним архивирањем овде се, дакле, не подразумева дугорочно архивирање дигиталних садржаја, него садржаја добијених поступком дигитализације. Што се тиче ауторског права, у овом случају ради се о праву на дигитализацију. Или да другачије поставимо питање: смем ли дигитализовати ауторски заштићена дела да бих заштитио аналогне оригинале? Одговор на ово питање чак није толико негативан и то је тачно речено у претходно цитираној изјави. Тако је, на основу архивског изузећа из члана 53, став 2, тачка 1, број 2 Закона о ауторском праву, баштинским установама дозвољено да дигитализују цео свој фонд и да га, у складу са чланом 52б Закона о ауторском праву, у том облику учине доступним за коришћење.⁴² Осим тога, нови прописи о делима сирочадима дозвољавају не само њихово дигитализовање него и њихову јавну доступност на интернету.⁴³ Међутим, остаје проблематично питање да ли једном направљена дигитална копија сме трајно да се чува. Према члану 53, став 2, тачка 1, број 2 проблематична су умножавања у архиву која су за то неопходна, о чему је већ било речи. За дигитализована дела непознатог аутора дозвола за умножавање која је предвидијена законом дозвољава мере које су неопходне за дугорочно архивирање. То је јасно дозвољено чланом 6, став 1, тачка б Смернице 2012/28/EУ о одређеним дозвољеним облицима коришћења дела чији је аутор непознат,⁴⁴ према којем је умножавање изричито дозвољено у сврху „чувања“. У том смислу треба да се тумачи и нови члан 61 Закона о ауторском праву. Ако је, дакле, реч о политици дугорочног дигиталног архивирања, треба потпуно јасно разликовати који садржај је у питању.⁴⁵ Ако је у питању дигитализација фонда, онда

⁴² Види: Lutz, A.: Zugang zu wissenschaftlichen Informationen in der digitalen Welt. Tübingen 2012, стр. 108j.

⁴³ О овом новом пропису види: de la Durantaye, K.: Die Nutzung verwaister und vergriffener Werke – Stellungnahme zu dem Gesetzentwurf der Bundesregierung. Y: ZUM – Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (6) (2013), стр. 437–445; Spindler, G.: Ein Durchbruch für die Retrodigitalisierung? Y: ZUM (5) (2013), стр. 349–357.

⁴⁴ Fundstelle: Abl. EU L 299/5.

⁴⁵ Пример је захтев који је упутио СПД „Kulturelles Erbe 2.0 – Digitalisierung von Kulturgütern beschleunigen“ (BT-Drs. 17/6296), којим се од Савезне владе захтева, „да се реши питање ауторских права за копирање у сврху дугорочног архивирања као и доступности и коришћења одговарајућих дела и објеката у баштинским установама“. Публикације на мрежи нису биле предмет захтева.

су правне основе потпуно одрживе. Ако је реч о прикупљању, чувању и коришћењу публикација са мреже, онда је скоро све проблематично, а правно ваљано дугорочно дигитално архивирање је немогуће, као и одржива изградња и коришћење дигиталног културног памћења.⁴⁶

6. ОСТАЛИ ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ

Ауторско право представља, дакле, један од највећих изазова у области дигиталног културног наслеђа. Па чак и ако бисмо добили задовољавајуће решење за баштинске установе у некој „измени закона у корист памћења”,⁴⁷ правни проблеми ускладиштеног дигиталног културног памћења још увек тиме не би били решени. Као пример навешћу три области које се показују као проблематичне приликом одрживе изградње дигиталног културног памћења.

6.1 Мрежа за прикупљање садржаја

Ако се погледа управо цитирани документ Комисије, за дигитално културно памћење надлежне су искључиво одређене институције, пре све-

⁴⁶ Види: Euler, E. / Steinhauer, E.: Pflichtexemplare im digitalen Zeitalter – Ist alles geregelt oder besteht Nachbesserungsbedarf? У: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die digitale Bibliothek und ihr Recht: Kulturwissenschaftliche Aspekte, technische Hintergründe und rechtliche Herausforderungen des digitalen kulturellen Speichergedächtnisses. Münster 2014, стр. 109–140; Klimpel, P. / Keiper, J. (Hrsg.): Was bleibt? Nachhaltigkeit der Kultur in der digitalen Welt. Berlin 2013.

⁴⁷ Види: Euler, E. / Steinhauer, E. / Bankhardt, C.: Digitale Langzeitarchivierung als Thema für den 3. Korb zum Urheberrechtsgesetz: Urheberrechtliche Probleme der digitalen Langzeitarchivierung, Stellungnahme der AG Recht im Kompetenznetzwerk nestor. У: Bibliotheksdienst 45 (2011), стр. 322–328. Gesetzgeberisches Handeln fordert auch Beger, G.: Langzeitarchivierung und Recht. У: Dreier, T. / Euler, E. (Hrsg.): Kulturelles Gedächtnis im 21. Jahrhundert. Karlsruhe 2005, стр. 83f., види и: посланик Јерзи Монтга (Савез 90 / Зелени), који је „правно осигурање дугорочног дигиталног архивирања” окарактерисао као законодавни пропуст. (У: PIPr. 17/246, S. 31647). Предлози одговарајућих прописа могу се наћи у: de la Durantaye, K.: Allgemeine Bildungs- und Wissenschaftsschranke. Münster 2014, стр. 252–255 et passim. Види и: Webharvesting, Refreshment & Co. – rechtliche Probleme der Langzeitarchivierung und ihre Lösungen. У: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die digitale Bibliothek und ihr Recht: Kulturwissenschaftliche Aspekte, technische Hintergründe und rechtliche Herausforderungen des digitalen kulturellen Speichergedächtnisses. Münster 2014, стр. 161–187.

га библиотеке и архиви. Овај став је проблематичан. Носиоци ускладишеног културног памћења су, поред ових установа, које су неспорно важне, и многи други актери. Овде ћу, на пример, навести приватне колекционаре. Поред великог фонда културних добара у јавним установама постоји можда још веће, а у сваком случају разноврсније благо у приватним збиркама.⁴⁸ Ове две области су повезане. Сетимо се само антикарне продаје књига. А осим тога, библиотеке могу бити порушене. Већи број збирки у том случају омогућава што потпуније очување културних добара. Често су приватни колекционари ти који колекције важне за културно наслеђе уреде на начин који је интересантан јавним установама. Ниједна баштинска установа не би архивирала Едекине рекламне флајере који су остављани у поштанским сандучићима. А шта када неки колекционар понуди неком економском архиву потпуну колекцију таквих рекламних флајера из периода од 1965. до 2000? То би могао бити и пројекат Немачке истраживачке заједнице! А треба се сетити многих приватних архива који садрже материјале о социјалном покрету из седамдесетих и осамдесетих година. Ова сива литература је веома вредан материјал за истраживање, тако да га је све чешће опет могуће наћи у баштинским установама. А сакупљали су га други.

А шта је са облашћу дигитализације? Могу ли ја једну зналачки прикупљену збирку фотографија и текстова са интернета – све легалне копије за употребу у сопствене научне сврхе – тако једноставно уступити некој библиотеци? И шта ће библиотека са тим? Желим само да покренем ово питање. То питање нам је познато из Закона о заштити потрошача и проблема са недостатком дигитализације по систему: „шта ја могу да урадим са својим музичким делима купљеним код iTunes-а?“ Проблем је у томе што у аналогном добу свако ко учествује у културном животу може да да суштински допринос стварању ускладишеног културног памћења и што то у веома много случајева и чини. У сфери дигитализације, са свим њеним неупоредиво већим могућностима, фокус се сужава само на мали број институционалних актера. Из сопствених „колекционарско-филозофских разлога“ сумњам да је то оправдано.

⁴⁸ Види на пример: Hügel, H.-O.: Sammeln. У: Исти (Hrsg.): Handbuch populäre Kultur. Stuttgart 2003, стр. 388.

6.2 Лична права

СТИЖЕМО ДО ЈОШ ЈЕДНОГ ПРОБЛЕМСКОГ ПОЉА. Књига неког малог издавача са југа Немачке, чланак у часопису и објава на телевизији у ударно време емитовања такође су јавне објаве, али имају различите домете. Књигу вероватно нико неће приметити, док штампа и телевизија досежу до многих људи. У сваком случају, књига је стрпљивија и може и након много година пронаћи своје читаоце, док се изјаве у јавним медијима брзо заборављају и потискују новим објавама. Ако се ради о извештајима о непримереном личном понашању, као што су кажњива дела, плагијати или неке мале афере, управо ова заборавност масовних медија је разлог што се због заштите личних права дозвољава извештавање о томе. Савезни уставни суд је у чувеној пресуди Лебах из 1973. године сматрао недозвољеним „да се масовни медији [...] временски неограничено баве личношћу кажњеника и његовом приватном сфером“.⁴⁹ Тада је телевизија била главни медиј.

А шта онда са ером интернета када ми Гугл преко дигитално расположивих медијских архива скандале старе двадесет година сервира као свеже вести? И ово ћу оставити као питање, иако Европски суд у пресуди Гуглу од 13. маја 2014,⁵⁰ у којој наглашава „право на заборав“, веома јасно даје до знања у ком правцу ће се дискусије кретати у будућности. Овим се показује да ће у ускладиштену дигитално културно памћењу питања која се тичу права личности – чак и постхумно – добити потпуно нови значај и да ће у одређеним областима сећања проблем бити једнако велики као кад је у питању ауторско право.⁵¹ Таква питања нису потпуно нова. Седамдесетих и осамдесетих година водила се интензивна дебата око заштите података и архивског права.⁵² И тада се радило о алтернативи између права личности и поузданости историјских извора.

⁴⁹ BVerfGE 35, 202, 233.

⁵⁰ Fundstelle: NJW 2014, стр. 2257–2265.

⁵¹ Види: Diesterhöft, M.: Persönlichkeits- und datenschutzrechtliche Probleme der digitalen Zugangseröffnung zu analogen Inhalten durch Bibliotheken und Archive. У: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die digitale Bibliothek und ihr Recht: Kulturwissenschaftliche Aspekte, technische Hintergründe und rechtliche Herausforderungen des digitalen kulturellen Speichergedächtnisses. Münster 2014, стр. 51–84.

⁵² Види: Steinmüller, E.: Datenschutz im Archivwesen: Einige neue Argumente für ein bereichsspezifisches Archivgesetz. У: Der Archivar 33 (1980), стр. 175–188.

6.3 Императиви заорава

Трећи круг проблема којим желим да се бавим у вези је са претходно поменути: реч је о „императивима заорава“.

„Мрежа меморише превише, а требало би заборавити.“ Овај захтев се често поставља.⁵³ А заправо, аутор би могао да избрише своје дело са интернета. Уколико није уступио права на коришћење, онда то дело неће бити доступно трећим лицима. А шта ако је то дело већ доспело у Немачку националну библиотеку као обавезни примерак? Да ли тада аутор, према члану 42 Закона о ауторском праву, може да захтева брисање? Овде постаје јасно у којој мери је дигитално памћење осетљивије на циљану манипулацију и брисање у поређењу са штампаним. Мноштво непромењивих дела и начело ауторства овде спречавају приступ аутора његовом делу које је једном публиковано и дистрибуирано.

Поред аутора који жели да повуче своје дело, постоји још један проблематичнији императив заорава. Ако се погледа Закон о Немачкој националној библиотеци и политичке изјаве о дигиталном културном наслеђу, веома је иритантно кад се мало детаљније позабавимо праксом повлачења садржаја са веб-страница јавно-правних радијских установа. Ове интернет странице сигурно се могу сматрати сведочанствима времена првог реда, већ и због њиховог великог дитета и озбиљности израде. Без обзира на то, државни уговор о радио-станицама у члану 11д и 11ф за велики део ових садржаја прописује ограничено време трајања.⁵⁴ Након тога рока садржаји се уклањају са мреже.

А онда? Онда ове странице нестану. Немачка национална библиотека се, с обзиром на смернице набавке, не осећа надлежном за то – али то би се могло и другачије посматрати! – а радијски архиви, где се вероватно ови садржаји још увек могу наћи, личе на херметичке силосе јер немају јасан задатак да праве дигитално складиште културног памћења које ће свима бити лако доступно.

⁵³ Види: Mayer-Schönberger, V.: Delete. Die Tugend des Vergessens in digitalen Zeiten. Berlin 2010.

⁵⁴ Види: Dreizehnter Zwischenbericht der Enquete-Kommission „Internet und digitale Gesellschaft“ Kultur, Medien und Öffentlichkeit (BT-Drs. 17/12542), стр. 130f.

7. МНОГА УВОДНА ПИТАЊА СУ НЕРАЗЈАШЊЕНА

Три проблематичне области које смо овде дотакли показују да су у дигиталном памћењу многа питања још отворена. Проблеми не потичу само од тога што дигитални садржаји немају физички облик него и од њихове медијске различитости. Оно што је јасно одвојено у аналогној сфери сада је без разлике само бујица података. На интернету се преплићу публикације, комуникација, информације, забава и бизнис и све то постаје потпуно измешано. У аналогном свету јасно је да прикупљамо књиге, док рекламне флајере најчешће не скупљамо, а телефонске разговоре уопште не прикупљамо. На интернету то више није јасно. Поред адекватних правних прописа за дигитално културно памћење, потребна нам је и медијска и културолошка научна теорија о њему.⁵⁵ Шта ми желимо са овим памћењем? И ако то будемо знали, поставља се питање треба ли да га учинимо доступним само на одређеним нивоима? Оно што је лично након 100 година, оно што је објављено одмах?

И тек кад добијемо одговор на ова питања и кад буде усвојен усаглашени концепт, законодавац може да донесе ваљан правни режим за дигиталне садржаје. Успут ћемо поменути да при томе треба да се размисли и о улози дигиталних садржаја, дакле, дигитализованог аналогног културног наслеђа, пошто се дигитализују огромне количине аналогних културних добра како би се сачувала за будуће генерације, што је парадоксално с обзиром на сву несигурност при чувању дигиталних садржаја.⁵⁶ Али то је друга тема. Сада се њоме нећемо бавити него ћемо завршити излагање.

⁵⁵ Види: Ernst, W.: Zwischen(-)Speichern und Übertragen – eine medienarchäologische Analyse des digitalen Gedächtnisses. Y: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die digitale Bibliothek und ihr Recht: Kulturwissenschaftliche Aspekte, technische Hintergründe und rechtliche Herausforderungen des digitalen kulturellen Speichergedächtnisses. Münster 2014, стр. 85–107.

⁵⁶ Како то виде политичари, види: посланик Ансгар Хеверлинг/Ansgar Heveling (CDU), у: PIPr. 17/246, стр. 31643: „Помоћу дигитализације нашег научног и културног наслеђа ми желимо да обезбедимо да штампа, филмови и звучни записи буду трајно доступни“.

8. ИЗГЛЕДИ

Изгледи за будућност дигиталног културног наслеђа су изразито мрачни, али се на хоризонту појављује нада у облику иницијативе Европске комисије. И дигитална агенда Савезне владе даје повода за умерени оптимизам.⁵⁷ Без обзира на то, остаје задатак да се донесе усаглашен правни режим за сва питања ускладиштеног дигиталног културног памћења. То је велики задатак. Тренутно на том пољу не видим концентрисане напоре.

У блиској будућности посебно ће бити тестирано ауторско право. Ту неће бити само речи о томе да ли су дигитални садржаји права културна добра дорасла старим медијима или су то само медијске конзерве за бацање. Одлучујући значај имаће утицај ауторског права на ускладиштено културно памћење. Ако се у једној генерацији испостави да су, пре свега, ауторско право и право на искоришћавање интелектуалне својине, који су данас веома битни, спречили изградњу одрживе меморије и структуре збирки, то ће изазвати дебату која ће по жестини надмашити садашње дискусије о адекватним правима корисника и науке. Разрушени трагови памћења изазивају најјаче емоције. Сетимо се само запаљене библиотеке у Вајмару или рушења Градског архива у Келну. Онда ћемо ступити на антрополошки терен који ће ауторско право у овом облику који ми познајемо не само пољуљати него тотално урушити. Да ли је овде Архимедова тачка новог поретка ауторског права, коју сви траже? Ко зна?

⁵⁷ У усклађеном нацрту Дигиталне агенде са стањем од 9. јула 2014. пише: „Колективно знање нашег друштва све више се похрањује дигитално. Том знању можемо приступити са сваког места и у свако време. Све већи раст фондова података нуди велике шансе за наше друштво знања, али нас у њиховом чувању ставља пред нове изазове. И јавни дигитални садржаји налазе се у најразличитијим облицима и форматима и прети опасност да они због техничких промена дугорочно неће бити употребљиви и да ће тако бити изгубљени. Ми развијамо општу стратегију и акционе планове са одговарајућим решењима и стандардима [...] за дугорочно чување знања, информација и културних добара у дигиталном облику и стварамо правне оквири који су неопходни за то.“ <https://netzpolitik.org/2014/digitale-agenda-der-bundesregierung-wir-veroeffentlichen-den-mittlerweile-abgestimmten-entwurf/> (nperледано: 02.08.2014).

Сигурно је само да су правна питања у вези са дигиталним културним памћењем разнолика, шарена и интересантна, а уз то научно веома издашна. Треба учинити више, нарочито у културној политици.⁵⁸

О аутору

Ерик. В. Штајнхауер (рођен 1971. у Уни) студирао је право, католичку теологију и филозофију у Минстеру, као и политикологију и педагогију у Хагену. После положеног државног испита за правнике био је библиотечки референт на Универзитету у Фрајбургу. У својој дисертацији бавио се научном слободом католичких теолога. Од 2003. године обављао је различите функције у Универзитетској библиотеци, а од 2009. ради као референт за обраду медија у Универзитетској библиотеци Универзитета за студирање на даљину у Хагену. Аутор је бројних предавања, поред осталог и на Универзитету „Хумболт“ у Берлину и на Универзитету у Вуперталу. Аутор је и многих стручних публикација, учествовао је као стручњак у више поступака за доношење закона који се односе на библиотеке на покрајинском нивоу. У стручној мрежи *nestor* бавио се питањима дугорочног архивирања. У стручном смислу интересује се пре свега за библиотеке као баштинске установе и за правне проблеме који су са тиме повезани, као и за културолошка питања, а пре свега она повезана са изазовом дигитализације.

⁵⁸ За законодавца важе одговарајући закључци Enquete-комисије „Internet und digitale Gesellschaft“, у: Sechster Zwischenbericht der Enquete-Kommission „Internet und digitale Gesellschaft“ Bildung und Forschung (BT-Drs. 17/12029), стр. 45: „Истовремено дугорочно архивирање захтева посебне правне оквире“. Ова реченица може да се посматра као закључак овога чланка.

Хрбат књиге пре рестаурације
Библиотека техничких информација Хановер
Фото: Јирген Кајпер

АУТОРСКО ПРАВО, ПРАКСА И ФИКЦИЈА. ПРАВНА ТУМАЧЕЊА У ОБЛАСТИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У ЕРИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ¹

Паул Климпел

У области примене ревидираног Бернског споразума, а тиме и скоро свуда у свету, ауторско право полази од јасних принципа. Право над производом интелектуалног рада настаје код аутора.² Оно настаје аутоматски и без потребе за икаквим формалностима. Аутор онда може да уступи различита права на коришћење дела. Само онај коме су уступљена одговарајућа права сме да користи неко дело. Без преношења одговарајућих права (или неке изричите законске сагласности) дело не сме да се користи.

ПРАВНЕ НЕСИГУРНОСТИ КОД СТАРИЈИХ ДЕЛА: ПРИПИСИВАЊЕ ПРАВА, ПРИСВАЈАЊЕ ПРАВА

За свако коришћење дела које је заштићено ауторским правом мора да се докаже комплетан ланац преношења одговарајућих права од аутора до корисника. Ово важи и за културно наслеђе, а тиме и за дела чији је циклус искоришћавања по правилу одавно истекао, а која због дугачког рока заштите још увек подлежу ауторском праву. Код старијих дела често, ипак, није јасно ко има која права на њих – нарочито када су у питању права дигиталног коришћења, која у време настанка дела још нису била чак ни позната.

¹ Овај чланак представља актуелизовану и проширену верзију чланка који је урађен на захтев Националне библиотеке Луксембурга у оквиру „2nd Europeana Licensing Workshop Luxembourg“, 13/14. мај 2013. Верзија на енглеском језику објављена је на линку: http://pro.europeana.eu/web/europeana-awareness/outcomes/-/document_library_display/5QtI/view/982551 (прегледано 10.10.2014).

² У неким правним прописима могуће је да ауторско право настаје директно код послодавца. Али и тада стваралачки рад аутора представља полазну основу за стицање права.

Правне несигурности утичу на то да се старија дела не користе у довољној мери иако би то било могуће и пожељно. Ипак, ни у ком случају се не одустаје од коришћења, него се често поступа практично. Да би се дело користило и поред правних несигурности, најчешће се користи фиктивно приписивање права или признање правног присвајања. Док приписивање права почива на консензусу између заинтересованих страна о томе ко ће се сматрати власником ауторских права, истицање права, које дотична особа уопште нема, биће означено као присвајање права. Иако приписивање права и присвајање права са чисто правног становишта уопште немају дејство, у пракси играју велику улогу.

То важи и за дела сирочад, чији аутори су потпуно непознати. Поред приписивања права, у оваквим случајевима често се праве залихе које трају док се дело користи, које се употребљавају у случају да се накнадно појави власник ауторских права са својим потраживањима. Имајући ово на уму, поставља се питање да ли ће одредбе члана 61фф Закона о ауторском праву, које важе у Немачкој од 2014. године, променити нешто из корена. Немачка је тиме као прва држава ЕУ применила Смерницу 2012/28/EU³ о делима сирочадима. Ипак, много тога говори да ће успостављене структуре правног поретка важити и у будућности – заправо неоправдано.

Ипак, приписивање права, које је до сада нашироко прихватано, све више се доводи у питање. Ауторско право је дуго било посебна стручна дисциплина, са којом су само ретки долазили у додир – они који су се професионално бавили представљањем дела. Услед дигитализације и интернета то питање је последњих година постало важније и погађа скоро сваког грађанина. Свакодневно понашање као нпр. коришћење паметних телефона повезано је са релевантним радњама ауторског права. Због све већег значаја у свакодневном животу, нових могућности тумачења и повећане пажње, аутори или њихови наследници сетили су се својих права и потражују их. Са друге стране, фирме се не базирају на приписивање ауторског права, које је до сада прихватано када су у питању нови облици искоришћавања. Сукоби око тога све чешће завр-

³ Richtlinie 2012/28/EU des Europäischen Parlaments und des Rates vom 25. Oktober 2012 über bestimmte zulässige Formen der Nutzung verwaister Werke, 27.10.2012, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0005:0012:DE:PDF> (прегледано: 30.03.2014).

шавају на суду. То повећава правну несигурност и финансијски ризик. Поступање са старијим делима постаје ризичније.

Архиви, музеји и библиотеке посебно су погођени правном несигурношћу старијих дела. Управо ове установе су те које су се побринуле да таква дела уопште буду сачувана. Њихов задатак је у јавном интересу. Због тога се правни оквир мора побољшати да би ове установе и даље могле да обављају свој задатак под промењеним околностима насталим услед дигитализације. Несигурност око правног статуса старијих дела не сме да спречава посао баштинских установа које раде у јавном интересу.

ПРИНЦИПИ АУТОРСКОГ ПРАВА И ЊИХОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Принципи ауторског права који важе у области примене ревидираног Бернског споразума представљају основу за процену ауторско-правног статуса неког дела према чисто правним ставовима.

Настанак и уступање права

Ауторско право настаје стварањем неког дела. Шта се сматра делом дефинисано је детаљно одређеним националним законодавством. То треба да буде производ интелектуалног рада, који треба да има минималан проценат оригиналности. Ови захтеви су од настанка ауторског права у 19. веку постајали све мањи, а тако је и данас.

Права која настају са ауторским правом могу да буду пренета за поједине поступке или облике коришћења или генерално за све облике коришћења, искључиво или неискључиво, преносиво или непреносиво, временски ограничено или неограничено. Постоје, дакле, велике разлике када се преноси ауторско право на коришћење: која права за које коришћење, на који временски период, коме, и тако даље.

У пракси се често са формулацијом „носилац ауторских права је...” не прави разлика у обиму пренетих ауторских права на коришћење. Такозвани *buy-out* уговори (уговори о откупу ауторских права) широко су

распрострањени. Са њима аутор кориснику уступа свеобухватна права – садржински, временски и просторно неограничено. Ово доприноси томе да се ауторска права дата на коришћење посматрају као целина. Управо када су у питању старија дела ово је често погрешан поступак. Одређени облици коришћења не могу бити обухваћени ни онда када се жели свеобухватни пренос свих права. Осим тога, постоје уговори код којих су аутори свесно ограничили пренос права. Према такозваном правилу о тумачењу уговора у складу са његовом сврхом у случају сумње аутор је права коришћења пренео само у оној мери колико је то потребно у сврху коришћења наведеној у уговору. Ограничење преноса права на одређено време и одређену врсту коришћења уобичајено је само онда ако корисници као носиоци права та права преносе на друге кориснике.

Посебно је компликована ситуација код дела која су вишеслојна и на којима је сарађивало више различитих аутора, што је обједињено у једном делу. Типичан пример за то су филмови. И овде важи начело да различити аутори (на пример режисер, камерман или монтажер) кроз свој креативни учинак стичу одређена ауторска права. Покушава се обједињавање свих права, што из правних разлога под одређеним околностима није могуће. Тако је преношење непознатих врста коришћења забрањено у неким правним прописима. Отежавајућа околност је то што правни прописи по овом питању поступају потпуно различито.

Где год је у некој производњи учествовало више аутора, правна ситуација је веома сложена пошто уступање права и континуитет у правном ланцу за сваког носиоца ауторског права морају да буде разјашњени. То значи да се, ако данас треба да се користи неки старији филм, мора објаснити која ауторска права су учесници у његовој изради тада пренели на произвођача филма и да ли је и на кога произвођач филма касније правно валидно пренео ова ауторска права. Што је дужи ланац ауторских права, утолико је већа опасност да одређена права неће бити пренета или неће бити пренета у одговарајућем обиму. Да би се то испитало, морају се анализирати сви некада закључени уговори – у поменутом примеру уговори које је аутор склопио са произвођачем филма и уговори који су уследили након тога о даљем уступању или лиценцирању филма.

Разлика између ауторског права и стварног права

За разлику од стварног власништва, код ауторских права датих на коришћење у принципу није могуће стицање права по систему „добре намере”.⁴ Због тога коришћење остаје недозвољено и онда када је дотична особа у доброј вери платила наводном носиоцу ауторских права за коришћење дела или је добила дозволу. Коришћење дела заштићених ауторским правом са сазнањем да недостаје дозвола разликује се од коришћења у доброј вери, али само по кажњивости. Кажњивост због повреде ауторског права претпоставља да онај ко је повредио право зна за повреду туђих ауторских права или да их олако схвата.

У ауторском праву не постоји могућност додељивања права у случају да је право стечено на сумњив начин. Стварно власништво се у већини правних прописа након одређеног времена може „стећи”.⁵ Главна идеја овог прописа јесте да се после правног додељивања, које је, додуше, трајало дуго и било је погрешно, оно задржи и у будућности. Стицање у доброј вери, као и стицање права власништва након дугог коришћења, имају у стварном праву функцију да се у правно сумњивим трансакцијама у смислу правне сигурности и омогућавања промета предузму јасне правне процедуре и да се уклоне недостаци. Слични прописи не постоје у ауторском праву иако је овде потреба за правном сигурношћу и омогућавању промета нарочито велика.

Без формалности

Према ревидираном Бернском споразуму, ни за настајање нити за преношење ауторских права на коришћење нису потребне никакве формалности.⁶ Одицање од обавезе регистравања као претпоставке за ефикасну правну заштиту дуго је посматрано као велика тековина (европског) система ауторских права. Америка се прикључила овом

⁴ Види: Schack, H.: Urheber- und Urhebervertragsrecht. 6. und neu bearbeitete Auflage. Tübingen 2013. Dort auch zu den Möglichkeiten eines gutgläubigen Erwerbs bei einem verpflichtenden Register.

⁵ Види на пример, у Француској члан 2262, 2265 СС, у Немачкој § 937ff. BGB, у Италији члан 1161 СС и у Луксембургу члан 2279 СС.

⁶ Члан 5, став 2 ревидираног Бернског споразума.

споразуму 1989. године и тиме укинула обавезу регистравања код Конгресне библиотеке, што је до тада била претпоставка за ефикасну заштиту ауторских права.

Док се за нешто што има физички облик, као што је нпр. кућа, у већини правних поредака постављају веома велики формални захтеви, како за власнички поредак тако и за стицање (упис у књигу непокретности, писани уговор, односно уговор оверен код нотара, итд.), за нешто тако неухватљиво као што је дело настало као резултат интелектуалног рада не постављају се уопште формални захтеви. Последица тога су значајне потешкоће у доказивању и правне несигурности.

Често се дешава да преношење права чак уопште није изричито регулисано у писаним уговорима. Постоје усмени договори, који су, такође, важећи, а чији је садржај након дужег времена углавном нејасан – нарочито ако су учесници већ преминули. Други проблематичан случај је ако до преношења ауторских права дође тако што се сачини одговарајућа забелешка на рачуну аутора, односно, власника ауторских права. Пошто се рачуни по правилу чувају само одређено време, многи од ових доказа нису сачувани.

Управо у старијим уговорима често се не прецизира тачно која су права пренета и у ком обиму. У првом плану стајало је могуће коришћење у предстојећем периоду, али да ли су тиме пренета права за будуће облике коришћења и искоришћавања могуће је утврдити тумачењем уговора.

Дугачак рок заштите

Статус дела по питању ауторских права често није јасан, пошто је трајање ауторског права знатно дуже од уобичајених циклуса искоришћавања. Док се неко дело искоришћава, важно је да се зна ко има која права над тим делом и ко под којим условима има финансијског удела у коришћењу. Кад је искоришћавање дела завршено (широко посматрано), информације о правном статусу губе на значају. У том случају нема више економског разлога да се чувају документа о уступању права, што опет отежава објашњење правних питања.

Постоје и спољни разлози због којих правно тумачење може проћи без успеха. Фирме које су стекле ауторска права на коришћење дела могу отићи под стечај или могу бити продате. Том приликом документација о ауторским правима често бива изгубљена. И ратом условљена разарања отежавају документовање правног ланца. Ако се деси да су производна постројења или управне зграде разорене бомбама или уништене у пожару, онда је тиме угрожена и документација о преносу ауторских права.

Правни статус често није могуће разјаснити

Недовољна прецизност, која је присутна управо у старим уговорима, по питању тога шта је заправо од права пренето, у комбинацији са непрецизном језичком употребом, недостатак правила, који погрешно приписивање чине легитимним – као што је у стварном праву добронамерна куповина или стицање – недостатак формалних захтева као и дугачки рокови заштите најважнији су разлози што за многа старија дела постоји поприлична неизвесност по питању статуса њихових ауторских права. Често више није могуће да се уклоне све недоумице и да се прецизно објасни правни статус. Тумачење је утолико теже што је више времена прошло од првог објављивања, што дело дуже није коришћено и што постоји више носилаца ауторског права.

Дела чији ауторско-правни статус није довољно разјашњен и код којих не постоји непрекинути ланац преноса права за сваку врсту коришћења – полазећи од аутора па до каснијих корисника – не смеју да се користе. Коришћење дела без сагласности аутора, ако до њега дође са предумишљајем, по правилу је строго кажњиво.

ПРАКСА: ФИКЦИЈЕ ЗАМЕЊУЈУ ПРАВНИ ЛАНАЦ

Поступање са статусом ауторских права за стара дела у пракси често значајно одступа од строге правне процене и заснива се на фикцијама које замењују коректну правну ситуацију, која је често непозната. Разлози за то су различити.

Потреба за приписивањем права

И поред велике несигурности по питању статуса ауторских права код старијих дела често постоји велико интересовање да се она користе. То не важи само за баштинске установе као што су архиви, музеји и библиотеке, јавно финансиране чуваре културног наслеђа, него и за фирме које су настале са дигиталним технологијама, а које на нови начин искоришћавају дела по принципу: „нове технологије уносе нову вредност у стари садржај”.⁷ Захваљујући дигиталној технологији настале су знатно једноставније и јефтиније могућности производње и дистрибуције. То води до нових облика искоришћавања, управо за дела за чију се дистрибуцију није економски исплатило коришћење ресурса у прошлости.

Да би се могле користити нове могућности комерцијалног искоришћавања, корисници морају да објасне права над историјским материјалима. Али то често више није могуће. Често је више немогуће утврдити ко заиста поседује која права над делом (у којој мери и за које време). То је решавано тако што су права приписивана онима за које постоји највећа вероватноћа да су стварни носиоци права.

Исправност приписивања ауторских права важна је утолико јер, иначе, постоји опасност да ће, ако дође до погрешног приписивања права, касније своја права потраживати стварни носиоци права. Осим овог ризика – који је углавном финансијски – признање носиоца ауторских права доводи до тога да се приговор може поништити, дакле, намерно су игнорисана права трећих лица. Тиме отпада могућност кажњавања која постоји макар теоријски због недозвољеног коришћења дела заштићеног ауторским правом.

И у архивима, музејима и библиотекама постоји интересовање за приписивање права. Мартин Кербер, руководилац Архива Немачке кинотеке и професор на Високој школи за технику и економију Берлин, објашњава: „срећни смо ако су познати носиоци ауторских права за филмове из наших фондова, јер у том случају те филмове можемо да користимо. Да ли права заиста припадају онима који то тврде ми прове-

⁷ Gailey, E. A. y: Hugenholtz, B. et al.: The Recasting of Copyright & Related Rights for the Knowledge Economy. European Commission DG Internal Market Study. Institute for Information Law. Amsterdam 2006.

рамо, али то не можемо детаљно проценити – то посебно важи за нове облике коришћења”.

Конечно, за баштинске установе битно је да могу да раде, а не да ли су приписана права тачна. Упитан о правном тумачењу у институцијама, Џо Пју, инжењер истраживач у Националном архиву (УК), каже: „Организације морају бити прагматичне у погледу права. Ако желимо да се пројекти успешно окончају (а не само да одустанемо од њих и беспомоћно се склупчамо, јер је све превише тешко), онда морамо прихватити да ће, чак и ако смо потпуно скрупулозни, што је могуће, постојати ризик од прекршаја. Никада не знамо све о нашим колекцијама. А то значи да је руковођење таквим пројектима управљање ризиком”.

Управљање ризиком замењује правно тумачење, које је често немогуће или захтева велики ангажман.⁸ То важи и за комерцијалне кориснике исто као и за јавне архиве, музеје и библиотеке. Свакако, комерцијални корисници су храбрији него јавне институције, које су на посебан начин везане за право и закон и које због тога себи не могу баш да приуште правне спорове. Ипак, баштинске установе често су спремне да преузму правни ризик у испуњавању своје јавне мисије – да обезбеде приступ културном наслеђу. Њихова јавна мисија и њихова обавеза да раде у потпуности по прописима доводи их у дилему коју различите институције разрешавају на различите начине.

ОБЛИЦИ ПРИПИСИВАЊА ПРАВА

Ако данас архиви, музеји и библиотеке, али и комерцијални корисници припишу права коришћења одређеним власницима ауторског права, то се дешава из различитих разлога. Са једне стране, они поступају са предумишљајем. Погрешан власник зна да он додељена права уопште нема. Понекад и прималац лиценце зна да права заиста не постоје, али се и поред тога упушта у то. Често поступају добронамерно и једни и други, лажни власници ауторских права и примаоци лиценце.

⁸ Види: Sudendorf, W.: Risikomanagement. У: Klimpel, P. (Hrsg.): Bewegte Bilder – starres Recht? Berlin 2011, стр. 117ff.

Превара

Нарочито очигледан је погрешан правни поредак у случају лажног присвајања. Неке фирме, организације и појединци користе правну не-сигурност код старијих дела да би присвојили дела противно добром знању и да би наплаћивали лиценцу. Овај поступак је понекад успешан и развија се у сопствени пословни модел. Пошто адресати таквих захтева никада не могу бити сигурни да ли наводна права могу да се докажу, многи су спремни да плате да би се избегла опасност од неизвесног правног спора. Ово посебно важи за архиве и музеје, који су на посебан начин упућени на поверљив однос са носиоцима ауторских права, а изгледа и да морају да избегну да се баве ауторским правима.

Распон права је превелики

Мање очигледно је ако нека особа или фирма има одређена права на коришћење и, полазећи од тога, користи права на одређене врсте коришћења које јој нису одобрене или је имала право само на неко одређено време, али га прекорачује. Очигледан пример за то је искоришћавање старих филмова на DVD-ију или видеа на захтев у Немачкој.⁹

Код филмова је правни положај посебно компликован пошто за један филм постоји више носилаца ауторских права – као што су режисер, писац сценарија, камерман или монтажер. Да ли су ови многобројни учесници у ауторском праву на филму заиста пренели своја ауторска права за коришћење и да ли ово преношење обухвата и облике коришћења који раније нису били познати, не може више са сигурношћу да се утврди. Уговори и документација о продукцији често нису сачувани. Ако је у питању неми филм из двадесетих година, тешко да ће икада моћи да се докаже да су сви аутори који су учествовали у његовој изради у потпуности пренели права за дигитално коришћење филмова.

У принципу то важи за све филмове који су произведени пре 1966, пошто је те године уведено „право произвођача филма“ – такозвано про-

⁹ О правном положају филмова види: Klimpel, P.: Unter Verschluss. У: Vocer. 2012. <http://www.vocer.org/unter-verschluss/> (прегледано: 30.09.2014), одакле су преузети наредни пасуси.

дуцентско право. Тиме су у продуцентском праву обједињена права свих учесника у изради филма, што је олакшало комерцијално искоришћавање. Касније је постало јасно да је управо забрана преношења права коришћења у будућности, која важи, такође, од 1966. године, у великој мери отежала дигитално коришћење филмова. Због тога је 2008. овај пропис укинут и чланом 137л Закона о ауторском праву додатно је омогућено ретроактивно груписање права неопходних за дигитализацију. У сваком случају, ово важи само за филмове који су настали после 1966. јер за филмове настале пре тога могу да се пренесу ауторска права на непознате врсте коришћења – таква је логика законодавца.

Немачки савезни суд је у две одлуке поставио веома високе захтеве када су у питању услови под којима за филмове произведене пре 1966. такав пренос права може бити валидан. А то је могуће само онда када се постигне договор и ако је хонорар као врста компензације за будуће коришћење један од резултата договора. Пуко помињање у унапред формулисаним општим условима пословања није довољно у овом случају.

Код филмске продукције скоро увек се ради са унапред дефинисаним условима пословања. Високи формални захтеви за валидним преносом права последично ретко кад су испуњени. Онај ко има права за класично коришћење у биоскопу нема право за друге облике искоришћавања. Ипак, то тврде многе продуцентске куће и филмове произведене пре 1966. године дистрибуирају у дигиталним форматима. Тешко да може да се претпостави да су оне накнадно регулисале сва ауторска права. Чак напротив, филмска економија игнорише правна питања и истинске носиоце ауторских права плаћа само онда када они то захтевају (судским путем).

НЕДОЗВОЉЕНО ПРЕНОШЕЊЕ СТВАРНОГ ВЛАСНИШТВА НА ПРАВО КОРИШЋЕЊА

Управо архиви и музеји често полазе од тога да су са стварним власништвом над заоставштином неког аутора истовремено стекли и права коришћења за дела која се налазе у њој. Они онда поступају у доброј вери кад користе дела (макар у оквиру своје јавне мисије). У старим

уговорима странке нису регулисале ауторска права на коришћење. У неким случајевима, тумачењем би се заиста могло доћи до тога да је неки аутор уступањем своје заоставштине некој баштинској установи хтео да се она тамо и користи. Али то ни у ком случају не сме тако да се процењује. По правилу, баштинске установе треба да чувају макар дела која су важна за културу, али их не могу користити (у комерцијалне сврхе). Права коришћења аутори задржавају и када предају резултате свога рада у архив.

Претпоставке

Често приписивање права почива само на претпоставкама, које имају извесну уверљивост. Уколико није познато коме је уступљено право, претпоставка је да ауторска права имају аутори, односно њихови наследници. Али то не мора бити тачно. Са једне стране, неки стваралац може за живота да уступи права коришћења трећем лицу, а да то није познато. Са друге стране, он тестаментом може да уступи ауторска права некоме другоме, а не својим потомцима или наследницима.

Често се продуцентским фирмама или издавачима приписују права за дела која су они произвели. И поред тога, често су потребни велики напори да би се уопште утврдило која је продуцентска фирма или издавач у питању – ако је фирма у међувремену пресељена или се спојила са неком другом – и ко је њен правни наследник. Па чак и кад би се они пронашли, додељивање права правним наследницима претходне фирме не мора бити исправно, пошто права у међувремену могу бити пренета на друге фирме.

Дела сирочад

Сирочад су дела заштићена ауторским правом чији аутор не може да се идентификује или лоцира. Иако се проблем чини мање упечатљивим због фиктивног приписивања ауторских права, ипак остају многа дела за која нити може да се пронађе стварни власник ауторских права, нити неко погрешно може да их преузме. Према важећем праву, дела која су постала сирочад не могу да се користе, као ни дела код којих је правно тумачење замењено погрешним приписивањем. Ту ће се нешто променити применом члана 61фф Закона о ауторском праву, који ће ступити

на снагу 1. јануара 2014, али само делимично, наиме, само за одређене привилеговане јавне баштинске установе у сврху некомерцијалног коришћења и само онлајн.

Управо комерцијални корисници се ни у ком погледу не држе забране коришћења дела сирочади. Они размишљају само о чисто економском ризику да ли ће касније неки власник ауторских права испоставити своја потраживања. Због тога они предузимају мере опреза стварајући одговарајуће залихе.

За књиге, на пример, уобичајена је пракса да се старија дела објављују тек онда ако не могу да се разјасне сва права. У књиге се уносе формулације као на пример: „И поред пажљивог трагања није било могуће пронаћи све ауторе, односно њихове наследнике. Уколико постоје правни захтеви који нису узети у обзир, треба их поднети издавачу“. Овакве формулације су правно посматрано без последица, али у извесном смислу осигуравају издаваче. Власници права испостављају углавном финансијске захтеве издавачима, али не и друге захтеве као што је забрана продаје или уништавање тиража. Тако макар показује пракса.

И код филмова, чији је правни статус због многобројних учесника у ауторском праву посебно компликован, филмови сирочад или делимична сирочад користе се у комерцијалне сврхе. Немачки продуцент Јоахим фон Фитингхоф направио је портал Видео на захтев „Благо немачког филма“. У једном интервјуу¹⁰ он објашњава да су ту онлајн доступни филмови и за које ауторска права нису разјашњена. За могуће касније захтеве отворени су рачуни на којима се држи новац. Он наводи: „Ми не желимо да се обогатимо на туђем власништву. Али дело које је блокирано – мртво је. Наш морални задатак је да филмове учинимо доступним онлајн иако немамо права. Ако постоји неко ко мисли да има права, нека се јави, ми имамо правну службу, само нека донесе доказ, новац је на рачуну, потребно је само да да број рачуна“.

Овакав поступак често се практикује отворено, иако је према важећим прописима у Немачкој забрањен, па чак и кажњив. Јер, као и свако коришћење без сагласности носиоца ауторских права, забрањено је и ко-

¹⁰ Keiper, J. / Wahl, C.: Interview mit Joachim von Vietinghoff. Y: Memento Movie. 2013. <http://www.memento-movie.de/2013/02/interview-mit-joachim-von-vietinghoff/> (прегледано: 30.09.2014).

ришћење дела сирочади према члану 106 Закона о ауторском праву. И што је још горе: формирање залиха доказ је да се то намерно радило.

И баштинске установе дају дела сирочад на коришћење трећим лицима. Оне се ионако по питању правног статуса налазе у дилеми. Са једне стране, њихов задатак је да културно наслеђе учине доступним и да остане пробуђена свест о националној традицији. Ако оне то не учине, постоји опасност да дела која су важна за културу нестану из колективног памћења. А са друге стране, право забрањује коришћење дела сирочади. Због тога су баштинске установе захвалне кад неко други преузме ризик, па макар се радило о комерцијалним понуђачима. Не обраћа се пажња на чињеницу да са чисто правног аспекта ни баштинске установе никада не смеју у потпуности да уступе одговорност за коришћење својих фондова трећим лицима. Мартин Кербер из Немачке кинотеке објашњава у вези са тим: „Ми у својим фондовима имамо и филмове за које није познато ко су носиоци ауторских права. Таква дела повремено користе трећа лица. На пример, неки емитер приказује неки филм на телевизији, а нас је за то уговором ослободио свих обавеза и сам се обавезао да ће предузети мере опреза у случају да се накнадно појави захтев за ауторским правима“.

На крају, може се констатовати да се ни јавне баштинске установе (које су привилеговане према члану 61 Закона о ауторском праву) ни комерцијални корисници не осврћу много на забрану коришћења дела сирочади која је постојала до сада. Ова пракса се код комерцијалних корисника неће променити, пошто комерцијално коришћење дела сирочади није уређено Смерницом. Али када су у питању јавне баштинске установе, питање је да ли ће оне променити своје понашање и преузети на себе истински терет свеобухватног, документованог, брижљивог тражења, уместо да као и до сада прихватају сумњиве захтеве за надокнадом ауторских права.

Приписивање права кроз правне одредбе

Не само да је пракса у супротности са принципом ауторског права, према коме у сваком случају мора постојати непрекинути правни низ од аутора до корисника, него је и читав низ правних одредби неусклађен са овим принципом а да би се омогућило циркулисање дела.

Тако многе јурисдикције имају правила којима се прописује тумачење или претпоставке, што на крају утиче на крајњу одлуку о стицању ауторских права – као што је, на пример, случај са послодавцима и продуцентима. У англосаксонском праву широко је раширен принцип стварања дела уз надокнаду чија ауторска права на коришћење у потпуности прелазе на наручиоца (*work for hire*). Али и у европској правној традицији постоје правила тумачења која у случају да није другачије договорено предвиђају да се права пренесу на послодавца или продуцента. У неким случајевима, као што је, на пример, до сада био случај у Аустрији, такво стицање права је у складу са законом.

И прописи о такозваном проширеном колективном лиценцирању (*Extensive Collective License*), који су углавном раширени у нордијским земљама Европе, одступају од принципа изричитог преношења права од стране сваког појединачног аутора а у интересу правне сигурности и доступности дела. При томе, ауторска агенција заступа права свих аутора, чак и оних који нису њени чланови. Ова агенција може да закључи одговарајуће уговоре о коришћењу. У сваком случају аутори и даље имају право на одустајање (*opt-out*), а то значи да они могу ускратити права агенцији да склапа уговоре у њихово име и да захтевају од корисника да обуставе коришћење.

Све веће удаљавање права и праксе

Може се резимирати да принципи међународног ауторског права, какви су дефинисани у измењеном Бернском споразуму и у WIPO, и пракса приликом коришћења старијих дела у много случајева нису у сагласности. На ова размимоилажења се у сваком случају не обраћа много пажње, пошто тиме не настаје нека значајна штета нити су угрожени интереси утицајних група. Коначно, пронађена су практична решења у пракси. Користе се фикције и претпоставке, где би стриктна примена права спречила коришћење и искоришћавање дела. Правни прописи који штете и спречавају игноришу се уколико то није повезано са неком користи за друга лица. Пази се на повреду права само у случају да тиме неко заиста може бити оштећен или ако постоји опасност да ће неко профитирати од повреде ауторског права.

Приписивање права дуго је било широко раширено средство како би се омогућило обављање посла и поред правних несигурности. Разлог за то је што су кругови који су учествовали у правном промету по правилу прихватили такво приписивање права. Ипак, овај консензус се нарушава. Све више се појављују стварни носиоци ауторских права или њихови наследници и испостављају своје захтеве. Осим тога, појављују се нови, иновативни корисници који користе дигиталне могућности искоришћавања и тиме долазе у конфликт са традиционалним корисницима. Због тога се често појављују спорови око тога у којој мери се правна коришћења односе на нове облике и врсте коришћења. Непостојање консензуса око приписивања права доводи до тога да се појављује све више спорова пред судом. Приписивање права тиме све више постаје питање доказа.

Уколико се жели коришћење дела сирочади у комерцијалне сврхе или изван интернета, ситуација се није променила. Остаје да видимо како ће се изменити ситуација у архивима, музејима и библиотекама када се буде примењивао члан 61фФ Смернице 2012/28/EУ у немачком ауторском праву. Хоће ли ове институције преузети на себе већу одговорност у тражењу носилаца ауторских права и претворити то у ефикасну рутину? Да ли ће у потрази затражити помоћ трећих лица, као што је то изричито дозвољено у Смерници? Хоће ли преузети ризик да касније морају и да плате? И да ли ће установе које су раније још прихватале правно присвајање да би се дела уопште могла користити, одлучније одступити од тога?

Много тога говори да ће се у будућности уместо појединачних правних одлука доносити општи уговори, који ће почивати на консензусу заинтересованих кругова као што је, на пример, „Изјава о намерама о распродатим делима”.¹¹ Смерница која се односи на дела сирочад изричито дозвољава алтернативна решења као „проширене [...] колективне [...] лиценце, [...] законске [...] претпоставке у односу на заступање или преношење, колективно [...] искоришћавање или [...] сличне [...] одредбе или [...] комбинацију ових елемената, укључујући њихову примену у масовној дигитализацији” (Преамбула 24).¹²

¹¹ Memorandum of Understanding. Key Principles on the digitisation and Making Available of Out-of-Commerce Works, 2011, http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/copyright-info/20110920-mou_en.pdf (прегледано: 30.09.2014).

¹² Види: Richtlinie 2012/28/EU des Europäischen Parlaments und des Rates vom 25. Oktober 2012 über bestimmte zulässige Formen der Nutzung verwaister Werke, 27.10.2012, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0005:0012:DE:PDF> (прегледано: 30.09.2014).

Остаје да видимо да ли ће баштинске установе у будућности на себе заиста преузети обавезу да трагају за носиоцима ауторских права. Вероватно је да ће и у будућности плаћање трошкова лиценце бити једноставнији пут – посебно што то гарантује правну сигурност пошто постоји договор актера који је прихватљив законски чиме се искључује јемство. Ту ће и даље бити одредбе којима се регулишу сирочад и које предвиђају да неко дело може изгубити статус „сирочета“ ако се појави власник ауторских права, а он може да испостави захтев и накнадно. У Немачкој је чланом 13д Закона о спровођењу ауторског и сродних права, паралелно са чланом 61фф Закона о ауторском праву, омогућена дигитализација распродатих штампаних дела.

Ипак, неусаглашеност (која је до сада била углавном прихватана) између права на једној страни и погрешног приписивања ауторског права за културно наслеђе у пракси, у потпуности доводи у питање легитимност права. То посебно важи за ауторско право, које се често морално образлаже вредношћу духовног стваралаштва. Због тога би било неопходно да се то предупреди законски.

Премошћавање јаза између права и праксе

Да би се премостио јаз између права и праксе, постоје разне могућности. Свакако најгора опција је да се у пракси спроводи право без обзира на то како ће то утицати на могућности коришћења историјске грађе и да се строго поштују прописи за коришћење сирочади. Такав приступ је мало вероватан, пошто постоји велики интерес да се користе старија дела, па чак и економски. Од стриктног спровођења права и са тиме повезане блокаде таквог коришћења не профитира нико.

Друга могућност за смањивање јаза између права и праксе било би скраћење рока заштите ауторских права. То се из различитих разлога одавно захтева у науци. Али правне процедуре Европске уније иду у супротном правцу. Тако је рок заштите ауторских права за произвођаче фонограма у ЕУ Смерницом 2011/77/ЕУ повећан на седамдесет година. Није вероватно да ће у скорије време доћи до скраћења рока заштите ауторских права. Дугачак рок заштите је заиста у интересу само за мали број комерцијално успешних дела. И ако би се рокови заштите скратили, ови интереси би се могли осигурати одговарајућим могућностима за продужење рока, с тим да би то претпостављало регистрацију.

Друга могућност била би да се појачају одредбе које дозвољавају претпоставке о ауторском праву и да се добронамерни корисник боље заштити од накнадних захтева. Правни пропис који би се оријентисао на заштиту добронамерног поступања био би у супротности са традицијом европског ауторског права. Пошто је, према овом концепту, свако дело израз личности његовог ствараоца, коришћење засновано на погрешном преносу права увек је и повреда личности. По томе се, на пример, разликује ауторско право од стварног права и тиме се онемогућава да добронамерно коришћење буде дозвољено у потпуности. Свакако, изводљиво је јачање одредби које дозвољавају претпоставке, посебно у односу на обим преноса права, али и у правцу проширеног колективног лиценцирања.

И увођење обавезе регистравања као претпоставке за заштиту ауторских права била би једна од могућности да се обезбеди правна сигурност. Својевремено се одустало од формалности као претпоставке за настанак ауторских права пошто је сматрано неразумним да се ствараоци баве бирократијом и да плаћају трошкове који су повезани са регистрацијом. У умреженом дигиталном свету регистрација се може организовати веома једноставно, тако да свако може то да уради у свако доба и са сваког места. Тиме некадашњи аргумент о обавези регистрације губи на значају.

Правне несигурности приликом поступања са културним наслеђем могу бити отклоњене тиме што ће се за архиве, музеје и библиотеке у закону формулисати генерално изузеће, чиме ће им бити дозвољено да због своје јавне мисије слободно делују. Многобројне појединачне одредбе које су различито формулисане од земље до земље и које у Европи превентивно обезбеђују грађу нису довољне за то. Потребно је да се изузме једна област, чиме ће бити дозвољене све мере повезане са архивирањем, обрадом, изградом метаподатака, анализом и чувањем културног наслеђа – независно од техничких метода које се користе на то.

Баштинске установе испуњавају своју јавну мисију, не само тиме што чувају културно наслеђе него и тиме што омогућавају приступ томе наслеђу. Разјашњење правних питања може да оптерећује архиве, музеје и библиотеке само ако је у питању коришћење које превазилази архивирање, чување и обраду или видљивост на интернету.

Због тога би архивима, музејима и библиотекама требало да буде дозвољено да своје фондове учине видљивим на интернету. Немачко удружење музеја формулисало је овај захтев у јануару 2012. у једном позиционом документу.¹³ Тамо се каже: „Музеји, који се претежно финансирају из јавних средстава или служе у некомерцијалне културне сврхе, у циљу даљег развоја ауторског права добијају могућност да у јавно доступним базама података на интернету поред текстуалних метаподатака прикажу и визуелно културно добро које им је поверено, у облику који је примерен медијуму на којем се приказује, а да за то не морају да плаћају.“

Главна идеја овог захтева је разликовање између уживања у делу (што јесте, и треба да буде, предмет комерцијалног коришћења) и приказивања културног богатства. Најаве, трејлери или инсерти имају важну доказну функцију. Ова основна идеја одавно је призната у другим областима, као на пример за приказивање исечака или слика преко претраживача на интернету.

Потпуно уклањање јаза између права и праксе код старијих дела довело би у питање неке принципе важећег ауторског права. То није вероватно. Могуће је, ипак, да неке од поменутих алтернатива буду прихваћене у блажем облику. Могуће је, на пример, јачање прописа о претпоставкама, израдом проширених колективних лиценци или помоћу још прецизнијих правила тумачења за споразуме о преносу права коришћења. Могуће је такође да се уведу формалности, али не као конститутивна претпоставка за настанак ауторског права, већ да спровођење захтева више зависи од тога да ли су дела пријављена одређеним удружењима. Овакви кораци би могли смањити проблем и, на крају, велика законодавна интервенција више не би била релевантна.

Последице за данашњу праксу

Без обзира на хитно поступање које прописује закон, архиви, музеји и библиотеке морају да се носе са постојећом правном ситуацијом. Идеје као што је присвајање права или приписивање права биће потребне све док у праву не буде постојала јасна одредба о поступању са

¹³ Deutscher Museumsbund: Kulturelles Erbe im Internet sichtbar machen – Museumsobjekte und Urheberrecht. Ein Positionspapier des Vorstandes des Deutschen Museumsbundes und der Fachgruppe Dokumentation. 2012. Види стр. 263. у овој књизи.

културним добрима која ће узети у обзир несигурност правног статуса многих дела као чињеницу.

Договори између учесника подстаћи ће ове идеје, нарочито ако су укључена удружења корисника да заступају ствараоце и носиоце ауторских права. Пошто су сви учесници упознати са правним несигурностима, постоји заједничка жеља за правном сигурношћу, било да је реч о поштовању ауторских права или о културном и некомерцијалном коришћењу културног наслеђа.

Правно трагање и решавање правних питања није главни задатак архива, музеја и библиотека. Важећа правна регулатива то, ипак, намеће, а са тиме су повезани и одговарајући ресурси. Баштинске установе имају задатак да очувају наслеђе људске креативности и да омогуће приступ богатству нашег културног наслеђа.

Нажалост, баштинске установе нису до сада биле растерећене потешкоћа које се тичу правног тумачења – него су чак захтеви који се пред њих постављају све већи. Смерница 2012/28/EУ и њена примена у немачком праву сведочи о овој тенденцији. Према Смерници, неопходан је велики ангажман на брижном тражењу и његово документовање. Ако и поред пажљивог трагања не буде пронађен носилац ауторских права, коришћење дела сирочади за музеје, архиве и библиотеке и даље представља финансијски ризик. Са једне стране, неки носилац ауторских права који се касније појави може прекинути статус дела као сирочета (члан 61б Закона о ауторском праву) и тиме забранити даље коришћење његовог дела, а у чију је дигитализацију претходно инвестирано. Са друге стране, он може тражити финансијску надокнаду за досадашње коришћење (члан 61б, став 2 Закона о ауторском праву). Овај двоструки ризик је превелики за баштинске установе, које треба да користе своја средства за очување и приступ културним добрима.

Решење могу бити уговори између заинтересованих страна, нарочито они који укључују ауторске агенције и проширене колективне лиценце. То би био пут да се превлада појединачно правно објашњење у оквиру важећих правних оквира, а које захтева доста рада и трошкова. Под сада важећим правним оквиром таква решења могу да се нађу појединачно на сваком националном нивоу. Због тога ће доћи до даљег раслојавања ситуације у вези са ауторским правима у Европи.

О ауџору

Др Паул Климпел је адвокат и партнер агенције iRights.Law и руководиоца iRights.Lab Kultur. Студирао је право, филозофију, психологију и социологију у Бону, Минхену и Берлину. Године 2002. дошао је у Задужбину Немачке кинотеке, чији је био извршни директор у периоду од 2006. до 2011. Са ове функције руководио је Мрежом медијатека и ангажовао се на побољшању правног оквира за музеје и архиве, нарочито по питању ауторског права. Од 2007. организује годишње конференције о организационим, техничким и правним променама у баштинским установама насталим услед дигитализације. Од 2011. координира област „Културно наслеђе“ у Internet & Gesellschaft Collaboratory, а иницирао је и Берлински апел за очување дигиталног културног наслеђа.

Преса за књиге
Библиотека техничких информација Хановер
Фото: Јирген Кајпер

ОНЛАЈН ПОЗАЈМИЦА И ВИРТУЕЛНА ШЕТЊА ПО МУЗЕЈИМА. ЉУДСКО ПРАВО НА КУЛТУРНУ ПАРТИЦИПАЦИЈУ У 21. ВЕКУ

Елен Ојлер и Томас Драјер

УВОД – КУЛТУРНА ПАРТИЦИПАЦИЈА КАО ЉУДСКО ПРАВО

Културна партиципација у смислу могућности да човек учествује у културном животу заједнице, ужива у уметности, као и да учествује у научном напретку и његовим тековинама, његово је право према *Универзалној декларацији о људским љавима* Уједињених нација.¹ Ово право човека на партиципацију у културном животу обухвата његово право да доживљава сопствено културно наслеђе, да га изучава и искуси. Према Асману, ово је претпоставка за „развијање свих облика идентитета“, дакле, колективног, као и сопственог идентитета, што се увек дешава у споју културе и друштва.² Оријентација у реалном свету и рефлексција сопственог постојања претпостављају поуздан и аутентичан приступ култури и знању. У човеково право на културну партиципацију спада и могућност да искуси културни живот других. У учествовање у социјалном и културном животу, према *Универзалној декларацији о људским љавима*, спада и партиципација у научном напретку, за који мора бити обезбеђен законски приступ без дискриминације.³ То је и претпоставка за иновације, пошто се, као што је познато, нешто ново гради на нечему већ постојећем.

¹ У *Универзалној декларацији о људским љавима* човек је описан као социјално и културно биће. Због тога се право сваког човека на партиципацију у социјалном и културном животу сматра људским правом. Члан 27, став 1 *Декларације* гласи: „Сваки човек има право да слободно партиципира у културном животу заједнице, да ужива у уметности и да учествује у научном напретку и његовим тековинама“.

² Assmann, J.: *Das kulturelle Gedächtnis*. München 2002, стр. 130ff.

³ Подразумева се да је остварење овог људског права на културну партиципацију могуће само ако су остварена и социјална људска права.

Ни са једним медијумом се културна партиципација не може боље остварити као преко интернета. Интернет омогућава свима да у свако време и са било ког места приступе култури и знању.⁴ Образовни задатак јавних установа у 21. веку је да обезбеде и онлајн приступ култури и знању. Преко интернета се може доћи до оних који ретко или скоро никада не посећују музеје, библиотеке, архиве и друге установе културе. То је тотална демократизација знања.⁵ Истовремено, демократски процеси претпостављају тоталну демократизацију приступа. Само информисани грађанин може учествовати у добровољном образовном процесу. То је посебно значајно за данашњу децу и младе, који су оријентисани на интернет. За њих не постоји оно што није на интернету, или га макар они не сматрају релевантним. Ова отуђеност од штампане књиге и физичких објеката културе можда је за жаљење, али се то мора прихватити као непоправљиви тренд. Пошто је интернет глобални медијум, приступ култури преко интернета даје допринос разумевању међу народима, јер спознаја других може бити огледало за сопствену спознају. Тиме се повећава способност да се прихвати културна различитост и да се хуманизују намети који су дошли са глобализацијом.

Обезбеђивање партиципације у културном животу утиче и на оне који стварају културу и доноси им корист. Сваки стваралац у култури захтева да се његов допринос заштити, нарочито да се заштите његова књижевна, уметничка или научна дела. У људска права на културну партиципацију спада и заштита резултата до којих су појединци дошли помоћу ефикасног закона о патентима или закона о ауторском праву.⁶

⁴ О овој визији и њеном утицају на омогућавање приступа види: Dreier, T.: Digitalisierung und Bibliotheken – Die schwierige Überführung eines Erfolgsmodells in die neue Informationswelt. Y: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die Digitale Bibliothek und ihr Recht – ein Stiefkind der Informationsgesellschaft? Münster 2014, стр. 11ff.

⁵ Види прилог: Parzinger, H.: Die Demokratisierung des Wissens, у овој књизи, стр. 18.

⁶ Члан 27, став 2 *Универзалне декларације о људским правима* гласи: „Сваки човек има право на заштиту интелектуалних и материјалних интереса која му припада као ствараоцу дела из области науке, књижевности или уметности”.

ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЈА

Заштита коју има аутор, односно носилац ауторских права кроз Закон о ауторском праву и контрола коју може да врши над коришћењем свога дела помоћу тог истог закона у колизији су са општим интересом да се обезбеди свеобухватна доступност. Сан о неограниченој и свеобухватној доступности знања и културе је стар, али и поред дигиталних и умрежених медија и веома повећаних капацитета меморије у другој деценији 21. века још увек није остварен. Правна питања стављају баштинске установе које дигитализују своје фондове, или желе да их учине доступним преко интернета, пред препреку коју није лако савладати.⁷ Тренутно се у пракси даје више новца за правне препоруке него за дигитализацију и омогућавање доступности.

Више пута се дискутовало о питању да ли и како баштинске установе, посебно научне установе, могу да испуне свој институционални задатак према праву које важи у 21. веку.⁸ Давани су предлози како би се могао прилагодити правни оквир који важи у Немачкој да би баштинске установе, а посебно библиотеке, боље могле да испуне захтеве науке.⁹ И за класичне задатаке баштинских установа постојао је низ предлога за правну регулативу.¹⁰

До сада још увек није довољно дискутовано о културној катастрофи која настаје због све веће замене физичких културних понуда виртуелним, дигиталним културним понудама.¹¹ Лоренс Лесинг, амерички про-

⁷ Види: Weitzmann, J.H. / Klimpel, P.: Handreichung Rechtliche Rahmenbedingungen für Digitalisierungsprojekte von Gedächtnisinstitutionen. Hrsg. von Digis, Servicestelle Digitalisierung Berlin, 2014.

⁸ Euler, E.: Das kulturelle Gedächtnis im Zeitalter digitaler und vernetzter Medien und sein Recht. Bad Honnef 2011; Dreier, T. / Euler, E. / Fischer, V. / van Raay, A.: Museen, Bibliotheken und Archive in der Europäischen Union – Plädoyer für die Schaffung des notwendigen urheberrechtlichen Freiraums. Y: Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht 56 (2012), стр. 273–281.

⁹ Zuletzt De la Durantaye, K.: Allgemeine Bildungs- und Wissenschaftsschranke. Münster 2014.

¹⁰ Euler, E. / Steinhauer, E.: Digitale Langzeitarchivierung – das Kulturelle und die digitale Amnesie. Y: Arbeitsgemeinschaft wirtschaftliche Verwaltung e.V. (Hrsg.): Webarchivierung. AWV-Informationen Special. Eschborn 2012, стр. 30–33.

¹¹ Када се, на пример, књиге у пуном тексту учине доступним онлајн, односно, када је музика доступна онлајн, онда ове понуде замењују штампана издања, односно, медије који су на CD-ромју.

фесор права на Харвардској правној школи и један од најзначајнијих познавалаца уставног права и експерт за ауторско право, резимирао је ту тему на следећи начин:¹² „Дошли смо до тачке када сваки приступ нашој култури претварамо у један случај правног регулисања – у корист адвоката и лиценци, али сигурно на штету прилично популарних дела. Другим речима, управо смо у ситуацији да направимо катастрофалну грешку када је култура у питању”.

Ова грешка резултира из чињенице да су културне слободе код виртуелних понуда веома ограничене или су потпуно стављене под контролу аутора, односно носиоца ауторских права, за разлику од физичких културних понуда, код којих слободе настају из саме понуде. У реалним просторима приступ култури довео је до стабилне равнотеже између оних начина прихватања и конзумирања културе који нису правно регулисани и оних који су на практичан и смислен начин регулисани ауторским правом. И да поново цитирамо Лоренса Лесинга: „Раније је свет наших реалних простора био свет у који су ретко залазила ауторска права, а кад би се то догодило, онда је њихов однос према циљевима ауторских права био прилично јасан и разумљив”.

Могућности коришћења које су настале захваљујући дигиталним и умреженим медијима повезане су са великим бројем техника за репродукцију и преношење, што доводи до тога да је скоро сваки потез релевантан са становишта ауторског права и да може да се изведе само уз сагласност носилаца ауторских права, који су скоро постали свемоћни. Ова могућност контроле појачала се захваљујући техничким механизмима заштите. Што боље функционишу ти механизми, утолико већу моћ располагања имају власници ауторских права и утолико је већа њихова контрола могућности приступа култури и партиципације у њој.

¹² Lessig, L.: Aus Liebe zur Kultur – Google, das Urheberrecht und unsere Zukunft. V: Copy. Right. Now! Plädoyers für ein zukunftstaugliches Urheberrecht. Berlin 2010, стр. 23ff.

ОНЛАЈН ПОЗАЈМЉИВАЊЕ – ПРЕНОШЕЊЕ УСПЕШНОГ МОДЕЛА У ДИГИТАЛНИ СВЕТ?

Шта се подразумева под тим? То се најбоље може објаснити помоћу два примера. Преко библиотека добија се бесплатан приступ штампаним делима – изузимајући трошкове учлањења.¹³ Ако су библиотеке набавиле неку књигу и уврстиле је у свој фонд, оне могу да је позајмљују и иначе имају сва права у вези са публикацијом у физичком облику коју су набавиле и која им тиме припада, а којом могу да располажу по вољи.¹⁴ Сад, претпоставимо да библиотеке дигитализују то дело и да могу да га позајмљују преко интернета. Али то није случај. Библиотеке ову услугу углавном не могу да пружају због тога што у њиховом буџету намењеном медијима за дигитализацију и са тиме повезаним трошковима за инфраструктуру није предвиђено довољно средстава. Овај недостатак могао би да буде отклоњен ако има политичке воље. Теже је, свакако, то што на путу дигиталних понуда у библиотекама стоје правни разлози. Разлог је то што правно посматрано стварно власништво не подразумева и право на нематеријалне духовне садржаје појединачног примерка дела. А то је кроз право виртуелне репродукције стављено под контролу власника ауторских права. То је прописано међународним правом и европским прописима који националним законодавцима дозвољавају веома ограничен маневарски простор за обликовање националног ауторског права.¹⁵

Пре дигитализације и стављања у онлајн приступ морају се питати за дозволу аутор и сви они који имају удела у ауторском праву (прои-

¹³ За овај сервис, који је за кориснике углавном бесплатан, библиотеке плаћају „библиотечку тантијему“ ауторима или носиоцима ауторског права (члан 27, став 2 Закона о ауторском праву). Преко трошкова коришћења или евентуалне годишње чланарине тантијема се пребацује делимично на кориснике. Годишње чланарине су, у поређењу са куповином, занемарљиве пошто овај износ омогућава приступ огромном фонду. Због увида рећи ћемо да годишња чланарина за коришћење Државне библиотеке у Берлину износи тридесет евра.

¹⁴ Начело о исцрпљивању права репродукције из члана 17, став 2 Закона о ауторском праву. Да би аутор био обештећен на адекватан начин због позајмљивања његових дела, потребно је да се плати библиотечка тантијема (члан 27, став 2 Закона о ауторском праву).

¹⁵ Види: De la Durantaye, K.: *Allgemeine Bildungs- und Wissenschaftsschranke*. Münster 2014, стр. 38–59; v. Lewinski, S.: *International Copyright Law and Policy*. Oxford 2008; Walter, M. / v. Lewinski, S.: *European Copyright Law – A commentary*. Oxford 2010.

звођачи фонограма и филма, уметници који су учествовали, емитери, итд.). Пошто то у појединим случајевима није практично и пошто се право у већини случајева уступи кориснику физичког носача (на пример, издавачу), библиотеке су, како би својим корисницима пружиле дигиталне понуде, принуђене да успоставе сарадњу са онима који имају право искоришћавања или са трећим лицима која их заступају – посебно са ауторским агенцијама.¹⁶

Ово је нужно за онлајн позајмицу, дакле, позајмљивање електронских књига и часописа. Ауторско право садржи, додуше, један изузетак у корист библиотека (такозвано изузеће) од начела апсолутног права расплагања од стране аутора. А то важи само за електронску читаоницу у просторијама библиотеке, а и тамо само уколико не постоје уговорне обавезе, а то значи уколико издавачи или нека трећа лица која имају ауторска права немају то у својој понуди.¹⁷ Управо то је случај код популарних дела, тако да је ово изузеће у пракси примењиво само у ограниченој мери.

Одувек је важило правило да онај ко поседује неку ствар не стиче аутоматски и ауторска права за њено коришћење. Али још никада то није резултирало озбиљним проблемом у приступу. Уз пропис који ограничава приступ развило се ауторско право тек откада је значај приступа преко интернета у 21. веку, дакле, у ери дигиталних и умрежених медија, дошао у први план. Број корисника интернета повећава се сваки дан. Учешће корисника интернета (старијих од десет година) који су сваки или скоро сваки дан били онлајн у Немачкој је 2013. године износило 80 процената.¹⁸

Тиме се намеће питање да ли је можда потребан начелни захтев да се културним добрима приступа преко интернета, што би требало испунити у оквиру бриге за садашњост. Уколико би се такав захтев могао

¹⁶ На пример, преко: divibib GmbH (Сервис за онлајн позајмљивање дигиталних медија).

¹⁷ Види члан 52б Закона о ауторском праву.

¹⁸ Податак Завода за статистику Немачке. При томе, реч је о просечној вредности. Постоје слојеви становништва (старији од 65 година) код којих није тако висок проценат коришћења, види: https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/EinkommenKonsumLebensbedingungen/ITNutzung/Aktuell_ITNutzung.html (прегледао: 06.10.2014).

образложити,¹⁹ у следећем кораку би требало објаснити ко треба да финансира ове понуде.²⁰ Ни у ком случају трошкови не треба да падају на терет аутора или носилаца ауторског права (издавача, произвођача филма или фонограма). Они, у принципу, треба да учествују у добити која се остварује преко њихових дела. Чак и ако се за коришћење не захтевају трошкови, њима треба да се плати адекватна сума, која је у складу са вредности коришћења. Нешто друго важи само онда и уколико је законодавац у оквиру изузећа утврдио не само потребу усаглашавања, него је истовремено одредио да се за одређене врсте коришћења не плаћа надокнада (као што је, на пример, право цитирања). Као посреднички пут, закон познаје модел изузећа, према којима корисник не треба да добије сагласност носиоца ауторских права, али преко ауторских агенција треба да плати одређену суму. Такав пропис постоји у немачком Закону о ауторском праву поводом позајмљивања дела заштићених ауторским правом у аналогном облику²¹, али не и за онлајн позајмљивање таквих дела – као што су електронске књиге – која су власници ауторских права већ испоручили у дигиталном облику.

Иначе, неопходно је уговорно усаглашавање између библиотека и носилаца ауторских права. Такви уговори су до сада препуштани уговорним странама – као на пример скенирање књижних корица или омота некњижне грађе (CD, DVD, онлајн ресурси, итд.) за потребе онлајн каталога библиотека.²² Уговорна решења имају, додуше, предности, пошто услове коришћења и цену не диктира законодавац, него се она договара међу уговорним странама – као што је тренутно случај са онлајн позајмљивањем. Међутим, уговорна решења имају и недостатке. Углавном су потребни мучни и дугорочни преговори, при чему власници ауторских права имају

¹⁹ Само указивање на место где се књига налази и није од неког значаја за приступ њеном садржају, али је углавном неопходно, с тим да то још увек није приступ који омогућава рецепцију дела из културе. Шири облик доступности нуди резиме или апстракт. Што је приступ свеобухватнији, утолико је јасније да аутори за предвиђено коришћење треба да добију надокнаду.

²⁰ О могућим моделима финансирања институционалног приступа који се тако схвата, види: Dreier, T.: Digitalisierung und Bibliotheken – Die schwierige Überführung eines Erfolgsmodells in die neue Informationswelt. In: Hinte, O. / Steinhauer, E. (Hrsg.): Die Digitale Bibliothek und ihr Recht – ein Stiefkind der Informationsgesellschaft? Münster 2014, стр. 17ff.

²¹ Такозвана библиотечка тантијема, види фусноту бр. 13.

²² Уговорне стране су овде Немачко удружење библиотека и агенција Bild-Kunst, које су закључиле општи уговор, који дозвољава пресликавање корица књига и омота некњижне грађе за онлајн каталоге библиотека чланица Немачког удружења библиотека.

предност будући да они могу да одреде која дела и по којој цени желе да дају у слободни приступ, а која не. Осим тога, уговори имају само ограничени рок трајања, након чијег истека треба поново да се преговара.²³

ВИРТУЕЛНА ШЕТЊА МУЗЕЈИМА – СЛОБОДНО ПРЕУЗИМАЊЕ ИЛИ ОМЕТАЊЕ СЛИКЕ НА ИНТЕРНЕТУ?

Ситуација је, такође, тешка за музеје који излажу савремену уметност или друга дела која су још заштићена ауторским правима. Чак и када су ови музеји легитимно набавили изложена дела и кад су она постала њихово власништво, и даље им недостаје дозвола да дигитализују дела која поседују и да их јавно учине доступним. Нематеријално право задржава аутор (односно, носиоци ауторских права), тако да они морају да се питају пре него што се дела учине доступним преко интернета.²⁴ Музеји могу да учине своја дела доступним без питања тек након истека ауторских права и права на заштиту интелектуалне својине²⁵ и уколико права која настају дигитализацијом има институција²⁶. Виртуелни обиласци музеја где могу да се виде дела која су још заштићена ауторским правом захтевају темељно тумачење и претходно прибављање свих права за дело које се приказује.²⁷

²³ Ово је недостатак запаженог и доста хваљеног решења за дигитализацију и бесплатан приступ свим књигама које су објављене пре 2000. године у Норвешкој, које се појављује под називом „Bokhylla” – полица за књиге. Правна основа за ово је Extended Collective Licensing (ECL), инструмент правног тумачења који је до сада био ограничен на скандинавске земље, а који би у Немачкој захтевао измене у Закону о спровођењу Закона о ауторском праву. Види: https://en.wikipedia.org/wiki/Extended_collective_licensing (прегледано: 08.10.2014).

²⁴ Нећемо се бавити проблематиком сирочади, која је само мало ублажена спровођењем Смернице 2012/28/EU кроз члан 61, 61а-ц Закона о ауторском праву од 01.01.2014.

²⁵ Ауторско право није временски неограничено. Оно важи седамдесет година од смрти аутора. Након истека овог рока, дела постају опште слободна, а то значи да може да их користи свако.

²⁶ У пројектима дигитализације посебна пажња треба да се посвети уговорима са пружаоцима услуга у дигитализацији и преносу насталих права.

²⁷ То важи за дигитализацију садржаја који нису изворно дигитални, што представља умножавање према члану 16 Закона о обавезном примерку. За дигитализовани садржај мора се, са једне стране, водити рачуна о праву власника дела према члановима 15 и 19а Закона о ауторском праву, а са друге стране треба пазити на ауторска права која су настала приликом дигитализације, као што су сродна права и фотографска права.

Законско изузеће постоји само за коришћење појединих јавно изложених дела за рекламирање изложбе.²⁸ Према једној пресуди Савезног суда, потребно је да се репродукције у онлајн документацији која прати изложбу избришу кад се изложба заврши. Музејима је стога забрањено да без сагласности носиоца ауторског права праве онлајн архив са оригиналним документима о њиховој изложби.²⁹ Правно тумачење нужно је и онда кад је потребно да се фонд музеја документује и учини доступним онлајн преко сликовних каталога.³⁰ Какав је квалитет дигитализације и слободног приступа и шта је циљ тога, није битно. То чуди утолико више што је, према правном тумачењу Савезног суда, приказивање сличица у списковима резултата претраживања релевантно са аспекта ауторских права, али није потребна сагласност, јер приликом постављања слика на мрежу, осим ако програм robot.txt не објави супротно, пристанак за проналажење и индексирање је у надлежности претраживача.³¹ Са становишта музеја тешко је схватити да се привилегује коришћење засновано на туђим развојним услугама комерцијалних оператера који се финасирају од реклама и који могу да зараде милионе оглашавањем, без плаћања, док музеји плаћају трошкове за дигитализацију слика, а не смеју ни сопствену документацију да поставе на мрежу. Слобода репродуковања слике једног је забрана репродуковања за другог.³²

ПРЕДЛОЗИ РЕШЕЊА

Да би се и у 21. веку обезбедила културна партиципација кроз довољне културне слободе, потребно је да се традиција која је настала на искуству усклади са новим могућностима. Ми се налазимо у прелазној фази

²⁸ Види: члан 58, став 1 Закона о ауторском праву (такозвано право на слику у каталогу).

²⁹ Види: BGH GRUR 2011, стр. 415 – Kunstaussstellung im Online-Archiv, zu § 50 UrhG (Berichterstattung über Tagesereignisse).

³⁰ Изузеће за сликовне каталоге из члана 58, став 2 Закона о ауторском праву привилегује само умножавање и дистрибуцију у физичком облику.

³¹ BGH GRUR 2010, S. 628 – Vorschaubilder und GRUR 2012, S. 602 – Vorschaubilder II.

³² Види: Euler, E: Bildstörung. Zur Notwendigkeit einer urheberrechtlichen Privilegierung für Vorschaubilder und Katalogbilder im Internet. Y: Computer und Recht – CR 29 (9) (2013), стр. 616–620.

и морамо се запитати какву слику човека желимо у будућности, и то не само са економског становишта, него пре свега у културном смислу.

Омогућавање визуелног утиска о збиркама на интернету спада међу главне задатке музеја у дигиталном и умреженом добу.³³ У ту сврху морају да се створе финансијске претпоставке за дигитализацију фондова и њихово онлајн приказивање. А то значи да новац не може да се обезбеди само једнократно за техничку и правну припрему, него је потребно да се обезбеди текући новац за онлајн приказивање. Пошто је финансирање, према прописима о савезном буџету, предвиђено као плаћање по пројекту са предвиђеним крајем, потребно је да се у циљу трајне доступности заштићених слика установи годишњи буџет за установе, тако да оне, имајући у виду постојеће правне оквире, морају добити могућност да испуне свој задатак преко интернета. Само на тај начин јавне службе могу да остваре предност над активностима приватне економије.³⁴ За то је потребна подршка политике. Партнерства са приватним сектором, као у случају Баварске државне библиотеке,³⁵ једнократна су и не могу се пренети на пројекте дигитализације у ширем смислу. То није пут којим се може ићи ако је главни циљ квалитет, а не масовна дигитализација.

Политичка подршка не треба да се своди само на финансијску помоћ, него треба да, у сарадњи са суседним земљама у Европи, утиче на европске мере и да се издејствује да се у Закону о ауторском праву култура постави као императив.³⁶ Главни циљ ауторског права састоји се у подстицању

³³ О примени начела отвореног приступа (*open access*) види Берлинску декларацију о отвореном приступу научним делима из 2003. године, која се односи и на „оне који управљају културним наслеђем“, а која их „охрабрује да поспешују отворени приступ кроз стављање својих ресурса на интернет“. http://openaccess.mpg.de/3515/Berliner_Erklaerung (прегледано: 14.08.2014). Види: Hahn, C.: *Open Access für Museen. Rechtsfragen zur freien Verfügbarkeit von Sammlungen*. Berlin 2013.

³⁴ Види прилог: Хана Вирц: *Култура за све? Између организоване пљачке и демократизације културног наслеђа*, у овој књизи, стр. 233.

³⁵ Баварска државна библиотека је у периоду од 2007. до 2014. године, у оквиру јавно-приватног партнерства са Гуглом, дигитализовала цео свој стари фонд штампаних дела која су ослобођена ауторских права – реч је о око десет милиона књига.

³⁶ Културни императив не пориче функцију подстицања и награђивања за заштиту ауторских права, али наглашава виши циљ промовисања нових дела. На овај начин, слободни простор за продуктивну употребу заштићеног материјала добија више на важности у систему ауторских права. Кључно није пружање великодушне заштите утицајној индустрији или давање далекосежних привилегија радикалној групи ко-

нових стваралачких процеса на основу постојећег материјала, а не што је могућа већа заштита у корист утицајне индустријске гране или уступање права коришћења утицајним корисничким групама. Како се равнотежа између културних слобода и општег добра, која је била успостављена у аналогној сфери са једне стране, и право на заштиту интелектуалног рада појединца и издавача и продуцентата на другој страни, може пренети у дигитални виртуелни простор кроз Закон о ауторском праву?

У научним расправама на ту тему изнети су бројни предлози и решења. Један предлог циља на законско ограничење искључивих права и на проширење права надокнаде.³⁷ Други предлог се залаже за јачање изузећа у корист стваралаца а у вези са интеграцијом у опште флексибилно право коришћења аутора, а према америчким *Fair-use* одредбама.³⁸ Предлагано је и да се укине заштита ауторских права како би се ослободио простор за креативност. У ту исту сврху служи и широко тумачење „слободног коришћења“.³⁹ Пошто се ови предлози крећу у оквирима важећег међународног права, радикалнији предлог, да се заштита након почетног кратког рока учини зависном од регистрације⁴⁰, захтевао би промену међународног правног оквира. Тиме би се уважила чињеница да се само мали проценат ауторски заштићених дела заиста користи у комерцијалне сврхе.⁴¹ Цена тога било би успостављање свеобухватне бирократске структуре за регистрацију.

рисника, већ равнотежа између заштите и слободе која је оптимално усклађена са уметничким циклусом стварања. Види: Senftleben, M.: *The Cultural Imperative in Intellectual Property Law*. Amstelveen 2010.

³⁷ Види: Art. 5 des WITTEM-Code (www.copyrightcode.eu). Види: Dreier, T.: *Das WITTEM-Projekt eines „European Copyright Code“*. У: *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 4 (2011), стр. 831-350, S. 844. Увођењем заштите интелектуалне својине за издаваче новина (члан 87f-h Закона о ауторском праву), законодавац се одлучио за искључиво право.

³⁸ Види: Senftleben, M.: *Fair Use in the Netherlands – a Renaissance?* У: *Tijdschrift voor auteurs-, media- en informatierecht* (2009), стр. 1 ff.; ausführlich zu den verschiedenen Möglichkeiten der Implementierung einer Fair-Use-Bestimmung auf kontinental-europäischem Boden: Förster, A.: *Fair Use – ein Systemvergleich der Schrankengeneralklausel des US-amerikanischen Copyright Act mit dem Schrankenkatalog des deutschen Urheberrechtsgesetzes*. Tübingen 2008.

³⁹ Leistner, M. / Dreier, T.: *Urheberrecht im Internet: die Forschungsherausforderungen*. In: *GRUR* (2013), S. 881-897, стр. 884f.

⁴⁰ Van Gompel, S.: *Formalities in Copyright*. Alphen aan den Rijn/London 2011.

⁴¹ Нека дела за која није било потребе за регистрацијом у року заштите, а која ће након истека рока заштите бити подложна непредвидивом комерцијалном искоришћавању, требало би ретроактивно регистровати.

Са становишта музеја, такве темељне измене важећег Закона о ауторском праву нису нужно потребне. За виртуелну шетњу музејима би било довољно да се изузећа која се односе на документацију из члана 58, став 2 Закона о ауторском праву прошире на онлајн документацију о фонду.⁴² Прилагођавање је потребно због минималне доступности, пошто култура не треба само да се текстуално описује него је потребно да се обезбеди и визуелни утисак.⁴³ Са друге стране, изузећа која се односе на слике у каталогу према члану 58, став 1 Закона о ауторском праву, која су се до сада односила само на штампане каталоге⁴⁴, такође треба да се прошире на онлајн каталоге. Онда она треба да буду повезана са одредбом о надокнади. Док се то не уради, не преостаје ништа друго него да се права стичу у појединачним преговорима, који су често мучни.⁴⁵ Ситуација је нешто лакша уколико су права на слику заштићена код ауторске агенције Bild-Kunst.

Поводом дозволе за онлајн позајмљивање⁴⁶ коју захтева међународно библиотечко удружење Еблида, можда се може размишљати о томе да се одлука „UsedSoft“, коју је донео ЕуГН,⁴⁷ под одређеним условима прошири и на друга дела, иако је првобитно донета за компјутерске

⁴² За то би била потребна промена члана 5 (2) (с) и 5 (3) (н) Смернице 2001/29/ЕУ.

⁴³ Види: Позициони документ Управног одбора Немачког удружења музеја и стручне групе „Документација“ из 2012, у овој књизи, стр. 263.

⁴⁴ Употреба дигиталних слика за рекламирање дозвољена је само ако је то неопходно за промоцију догађаја. Види: § 58 Abs. 1 UrhG.

⁴⁵ Пошто су националном законодавству у многим аспектима руке везане међународним смерницама и европским директивама, законодавна интервенција на европском нивоу је неопходна, а тај процес промене правног оквира дуготрајан, Немачка национална библиотека ушла је у преговоре са агенцијом Bild-Kunst како би се нашло уговорно решење. Она због тога не може ни на који начин дати потребну културну слободу, јер агенција Bild-Kunst не може дати свеобухватна права (она заступа велики број дела ликовне уметности, попут слика, карикатура, и приказа научног и техничког карактера као што су планови, мапе или табеле). Поред тога, уговор се односи само на доступност преко Немачке националне библиотеке и њених партнера.

⁴⁶ Библиотеке су преко удружења EBLIDA упутиле петицију Европској комисији: <http://www.change.org/en-GB/petitions/f%C3%BCr-das-recht-auf-elektronisches-lesen> (прегледано: 04.08.2014).

⁴⁷ EuGH, Rs. C, GRUR 2012, S. 904 UsedSoft, sowie nachfolgend BGH GRUR 2014, S. 264 UsedSoft II.

програме који се преузимају преко интернета.⁴⁸ Исцрпљивање права значило би да електронски скупови података за дела заштићена ауторским правом која су једном набављена као својина могу даље да се пренесе исто као што се штампане књиге могу даље позајмљивати без сагласности аутора. Уколико је исцрпљивање довољно, оно не би могло бити искључено ни у поступку склапања уговора. Немачки судови за сада такво преношење посматрају критички, а у литератури су ставови подељени. Једна друга идеја би могла бити од одлучујућег значаја. Ако понуђачи електронских књига те књиге већ приликом продаје обезбеђују техничким механизмима заштите, који спречавају недозвољено копирање, онда ништа не може спречити позајмљивање ових књига, будући да онда нестаје главни аргумент против позајмљивања дела у дигиталном облику, а као последица тога, једном позајмљени скуп података може да се копира до миле воље без надокнаде. Исцрпљивање права за електронске књиге неће залазити тамо где издавачи књиге нуде на свом серверу. Библиотеке у том случају не набављају ни податке нити ауторска права за коришћење, него само приступ серверу понуђача.⁴⁹ То библиотекама прави уштеду да не морају да праве сопствену инфраструктуру за репозиторијум, али их чини зависним од политике цена издавача и доводи у питање њихову улогу чувара културне баштине. Библиотеке треба да имају прилику да „купе“ дигитална дела и да их дају на коришћење преко инфраструктуре репозиторијума. И једно и друго кошта. Поред дигиталне „доктрине прве продаје“ (*First Sale Doctrine*), потребна је „институционална надоградња“.⁵⁰

⁴⁸ OLG Hamm K&R 2014, S. 534 und MMR 2013, S. 438; OLG Stuttgart MMR 2012, S. 834; LG Berlin ZUM-RD 2014, S. 438; LG Bielefeld GRUR-RR 2013, S. 281 Hörbuch, und aus der Vielzahl von Stimmen in der Literatur nur contra: Stieper M., ZUM 2012, S. 668 (S. 670); Senftleben M., NJW 2012, S. 2924 (S. 2927); pro hingegen: Leistner M., CR 2011, S. 209 (S. 212f.), Ohly A., JZ 2013, S. 42 (S. 44); Ganzhorn M., CR 2014.

⁴⁹ За понуде преко сервера кључна је законска прихvatљивост уговорних забрана објављивања. Види: BGH, Urt. v. 11. Februar 2010, Az.: I ZR 178/08, Half Life 2.

⁵⁰ „Кад говоримо о дигиталном свету сутрашњице, често заборављамо да то све јавне установе морају да финансирају или из основних средстава или из средстава за истраживање. Због тога се залажем за то да размишљамо о институционалној надоградњи и удруженој дигитализацији на националном нивоу.“ Martin Hilgert, Direktor des vorderasiatischen Museums in Berlin, auf der Tagung „Mediale Welten – Wissen, Information und Kommunikation im digitalen Umbruch“ am 1. September 2014 in Berlin.

Било то једноставно или не, нешто се мора десити како би библиотеке и музеји редовно могли да испуњавају своје традиционалне задатке и у ери дигитализације и умрежавања.

О ауторима

Проф. др Томас Драјер, мастер компаративног права, професор је грађанског права и правних питања у информационом друштву; директор је Института за право на информације и привредно право на Институту за технологију у Карлсруеу. Ради хонорарно као професор на Правном факултету Универзитета Фрајбуруг у Брајсгауу. Студирао је право и историју уметности у Бону, Женеви, Минхену и Њујорку. Председник је стручног одбора за ауторско право при Немачком удружењу за комерцијалну правну заштиту и ауторско право, и заменик председника Међународног удружења књижевника и уметника. Драјер је аутор многих чланака о правним аспектима дигитализације, умрежавања, културе памћења, а један је од издавача Коментара закона о ауторским правима (Dreier, T. / Schulze, G.: Urheberrechtsgesetz, Kommentar 4. Aufl. München 2013 und Dreier, T. / Euler, E.: Kulturelles Gedächtnis im 21. Jahrhundert, Karlsruhe 2005).

Др Елен Ојлер, мастер европског и међународног пословног права, заменица директора Немачке дигиталне библиотеке и руководица експертске групе „Kulturelles Erbe Digital“. Студирала је право и филозофију у Халеу, Минстеру, Хановеру, Сијени и Болоњи. Већ 2003. године организовала је међународни симпозијум на тему културног памћења у 21. веку, који је отворио професор Асман. У многобројним публикацијама и предавањима бави се правним оквиром који треба да се направи како би архиви, библиотеке и музеји могли адекватно да испуне своје обавезе и у ери дигитализације и умрежавања (поред осталог, писала је чланке о правним аспектима харвестовања веба, дугорочног дигиталног архивирања и сликовних каталога, као и о дигиталном обавезном примерку).

Дигитализација аудио-грађе
Немачка национална библиотека (Лајпциг)
Фото: Јирген Кајлер

ОД ЛИСНОГ КАТАЛОГА ДО СЕРВЕРА ЗА АРХИВИРАЊЕ. ДИГИТАЛНЕ МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА БИБЛИОТЕКА, МУЗЕЈА И АРХИВА ПРЕМА ВАЖЕЋЕМ АУТОРСКОМ ПРАВУ¹

Тил Кројцер

I УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Дигитални архив. Дигитална библиотека. Дигитални музеј. И јавне установе које раде у општем интересу, а које су надлежне за посредовање у преношењу знања и чување културног наслеђа, радо би ушле у информационо друштво. Без сумње, дигиталне методе меморисања и посредовања утичу револуционарно на систематизовање, чување и коришћење информационих и културних добара. А да ли је то могуће и у којој мери, зависи поред осталог и од правних претпоставки. А ту Закон о ауторском праву поставља уске границе.

У тексту који следи укратко ћемо представити најважније могућности за коришћење дигитализације које је музејима, библиотекама и архивима дозволио важећи Закон о ауторском праву.² Не ради се, дакле, о томе да ли и како такве јавне установе, путем уговора о лиценцирању, могу стећи права која су им потребна да би могле да испуне своје задатке на начин усклађен са духом времена. Управо због тога треба представити изузећа у Закону о ауторском праву која су у овом случају релевантна. Овај рад се ослања на практични приручник „Rechtsfragen bei E-Learning“, који је добио европску награду за е-учење 2008. године и који је доступан под СС лиценцом.³

¹ Овај текст првобитно је објављен у: Klimpel, P. (Hrsg.): *Bewegte Bilder – Starres Recht*. Berlin 2011. Текст је актуелизован за ову публикацију.

² Остале информације о прописима о ауторском праву и посебним прописима (као што је право на цитирање или друге основне слободе коришћења) могу се наћи у приручнику наведеном у следећој фусноти.

³ Види: Kreutzer, T.: *Rechtsfragen bei E-Learning. Überarbeitete Fassung 2009*. http://www.mmkh.de/fileadmin/dokumente/Publikationen/Leitfaden_E-Learning_und_Recht_creativecommons_MMKN.pdf (прегледано: 10.10.2014). У Приручнику су на општеразумљивом језику и на основу великог броја примера објашњена специјална питања ауторског права, права на марку и права личности. Он је, додуше, прилагођен истраживању и учењу, али је прихватљив као полазна и прегледна литература.

II УОПШТЕНО О ИЗУЗЕЋИМА У АУТОРСКОМ ПРАВУ

Ауторско право се у немачком праву признаје као интелектуална својина. Али ни оно, као ни власништво над стварима, није неограничено зајемчено, него чак и овде важи начело „својина обавезује“, записано у члану 14, став 2 Устава. Један од задатака ауторског права је да се интереси свих заинтересованих страна ускладе (такозвана функција баланса). Пошто се, на пример, за научни и културни напредак морају користити дела трећих лица и пошто се њима треба бавити, дозвољено је цитирање под одређеним условима. Право цитирања и многе друге слободе коришћења регулисане су у Закону о ауторском праву у поглављу о „изузећима“. Ове одредбе којима се регулишу изузећа служе како би се постигла равнотежа интереса тако што се они који су према тим изузећима привилеговани ослобађају обавезе да прибављају дозволу за свако коришћење. Неки облици коришћења који су обухваћени овим одредбама подлежу плаћању (при чему се плаћање врши преко ауторских агенција), а према другим изузећима у неким случајевима није обавезно плаћање (на пример, право цитирања).

Од измене Закона о ауторском праву из 2003. године, такозване „прве реформе“, ауторско-правне слободе коришћења важе, али уз једно битно ограничење. Због обавезе да се примењује међународно и европско право немачки законодавац је у том циљу увео такозвану „заштиту техничким мерама“, регулисану чланом 95а Закона о ауторском праву. Према томе члану, више није дозвољено да се заобиђу техничке мере заштите које су примењене на примерке дела као што је DVD, е-књига или датотека доступна онлајн, као што су, на пример, системи за заштиту од копирања и приступа. Ова „заштита од заобилажења техничких мера“ сеже дубоко. Она важи неограничено и онда ако заобилажење техничких мера заштите служи да се омогући легално коришћење – у складу са изузећима.

На пример, то за један филмски архив значи да он не сме да заобиђе заштиту од копирања за неки, на пример, обичан DVD, без даље сагласности носиоца ауторских права како би филм који се налази на њему архивирао на серверима или га конвертовао у отворене формате зарад заштите фонда. Исто тако ни научник који се бави филмом не сме да заобиђе ову заштиту од копирања како би поједине сцене из филма цитирао у некој мултимедијалној расправи. Законодавац се свесно

одлучио против било које врсте „леgitимне самопомоћи“ да би се, пре свега, водило рачуна о интересима филмске и музичке индустрије. Уместо да корисницима дозволи заобилажење, закон предвиђа само обавезу за власнике ауторских права, који стављају мере техничке заштите, да онима који према изузећу на то имају право омогуће средства да би имали одређене корисничке слободе. Ова обавеза (члан 95б, став 1 Закона о ауторском праву) са једне стране важи само за нека изузећа – свакако она која имају већу извршну моћ.⁴ Са друге стране, закон не садржи упутства на који начин носиоци ауторских права треба да испуне ову обавезу (проактивно, тек на индивидуални захтев, итд.). У складу са тим, једва да су познати случајеви у којима је испуњена ова обавеза, тако да пет година након увођења заштите од заобилажења техничких мера још увек није јасно какву практичну корист има извршна моћ неких изузећа за овлашћене кориснике.

Фактички, заштита техничким мерама знатно је отежала остваривање ауторско-правних корисничких слобода. Овај закључак важи утолико више што је извршна моћ свих изузећа за дела која се продају преко интернета потпуно неважећа.⁵

III ПРЕГЛЕД ПОЈЕДИНАЧНИХ ОДРЕДБИ

A. Члан 52б Закона о ауторском праву: Репродукција дела на електронским корисничким местима у јавним библиотекама, музејима и архивима

1. Текст прописа

„Дозвољено је да се објављена дела из фондова јавно доступних библиотека, музеја и архива, која не служе да би се посредно или непосредно стицала економска добит, учине доступним искључиво у просторија-

⁴ Овде спада и архивско изузеће, поред осталих, али не и право цитирања.

⁵ На пример, филмске датотеке са заштитом од копирања које се дистрибуирају путем мрежних сервиса (облик искоришћавања чији се значај нагло повећава) нису обухваћене изузећима. Обавеза носиоца права, као што је, на пример, омогућавање архивске копије таквих примерака дела, не постоји, као ни захтев за објављивањем средстава потребних за то.

ма одређене установе на за то опремљеним електронским читалачким местима у сврху истраживања и приватних студија, уколико то није у супротности са уговорним одредбама. У принципу није дозвољено да се више примерака једног дела учини истовремено доступним на електронским читалачким местима него што их је у фонду библиотеке. За уступање потребно је да се плати одређени износ. Плаћање се може обавити преко ауторских агенција.”

2. Објашњење

Члан 52б Закона о ауторском праву, који је донет у другој ревизији,⁶ дозвољава да се дела која се налазе у фонду неке библиотеке, музеја или архива дају на коришћење на мониторима у просторијама установе у електронској форми (такозвано „консултовање на лицу места” [On-the-spot-Consultation]). У овом случају треба да се плати надокнада преко ауторских агенција. Циљ овог прописа је трострук. Најпре треба да се омогући да се заштите аналогни фондови библиотека тако што ће они бити дигитализовани и коришћени у дигиталном облику.⁷ За дигиталне фондове (као нпр. за е-књиге) пропис је потребан да би се уопште омогућило њихово јавно коришћење у просторијама установе. И, коначно, на овај начин се корисницима који не располажу сопственом техничком инфраструктуром може омогућити приступ дигиталним делима макар у просторијама установе.

Слободе коришћења прописане чланом 52б Закона о ауторском праву не досежу баш далеко. Одредба не дозвољава да се фондови библиотека и архива ставе у онлајн приступ на интернету (на пример, да корисници могу да им приступе од куће). Такође, ни образовне установе (као што су универзитети или школе) не спадају у ове привилеговане институције. Према тексту прописа, изузеће важи само „уколико није у супротности са уговорним одредбама”. Управо дигитална дела као што

⁶ Под „другом ревизијом” сматра се Други закон о регулисању ауторског права у информационом друштву, који је ступио на снагу 01.01.2008.

⁷ Интересантно је да члан 52б Закона о ауторском праву не садржи изричиту дозволу за дигитализацију. За то је потребно ограничење права на умножавање (дигитализација = умножавање), међутим, у правилу недостаје одговарајући пасус. Због тога је нејасно да ли библиотеке имају дозволу да своје „аналогне” фондове дигитализују како би их приказивале на таквим терминалима. Уколико то не би био случај, онда би намера Закона делимично била контрадикторна тако да треба поћи од тога да је недостатак упућивања на дозволу за умножавање превид законодавца (тај додатак је хитно потребан). Ипак, ово није потпуно сигурно, а у правној литератури не постоји јасан став о овој тачки.

су електронске базе података или садржаји доступни онлајн, као што су е-књиге или чланци из база података издавача, дистрибуирају се скоро искључиво уз лицендне одредбе, а тиме и под уговорним обавезама попуњача (слично као компјутерски програм). У свим овим случајевима, који су све релевантнији у дигиталном информационом добу, изузећа се чак уопште не примењују.

Уз то, према члану 52б, став 2 Закона о ауторском праву „на електронским читалачким местима не сме да се уступи више примерака дела него што их библиотека поседује у својим фондовима“. Ако, дакле, нека библиотека поседује само један примерак књиге или ако филмски архив поседује само један DVD, они морају да ограниче коришћење на само један монитор где ће бити доступна дигитална верзија, тако да може да је користи само један корисник. Изузеци од овог „правила о броју примерака у фонду“ предвиђени су према тумачењу Закона како би се узео у обзир „научни и академски значај као што су, на пример, велика оптерећења приликом коришћења одређеног дела“.⁸

Б. Члан 53, став 2, тачка 1 Закона о ауторском праву: умножавање у научне сврхе и у сврхе сопственог архивирања

1. Текст прописа

„(2) Дозвољено је да се направе појединачне копије неког дела или да се дозволи њихова израда:

- 1. за сопствену употребу у научне сврхе, ако је и уколико је предвиђено умножавање у ове сврхе и уколико не служи у економске сврхе,

⁸ У образложењу закона се наводи: „У тим ситуацијама на месту за читање може истовремено бити доступно више примерака него што их поседује одговарајућа институција у својим фондовима. Међутим, изузетни случајеви би требало – уколико је то могуће – да остану временски и бројчано ограничени; не сме се дозволити истовремено коришћење једног примерка из фонда на више од четири електронска места за читање.“

- 2. у циљу формирања сопственог архива уколико је предвиђено умножавање у ове сврхе и уколико се као основ за умножавање користи сопствени примерак дела [...],

Став 2: „Ово важи у случају става 1, тачка 2, само ако је додатно:

- 1. умножавање урађено на папиру или неком сличном носиоцу помоћу неког фото-механичког поступка или другог поступка са сличним дејством, или
- 2. уколико је у питању искључиво аналогно коришћење, или
- 3. уколико архив ради у јавном интересу и ако нема посредни или непосредни економски интерес.

2. Објашњење

Члан 53 Закона о ауторском праву представља главни основ изузећа. У ставу 1 регулисано је „изузеће за копирање у приватне сврхе“, о којем се много дискутовало, а које дозвољава да се направе копије дела заштићених ауторским правом у приватне сврхе (то значи не у пословне или комерцијалне). На тај начин, на пример, постаје легитимно снимање филма са ТВ, копирање музике на mp3 плејере и преузимање са интернета.⁹

Члан 53, став 2 Закона о ауторском праву дозвољава да се направе „појединачне“ копије за другу сопствену употребу. Такозвана „друга сопствена употреба“ шири је појам од сопствене употребе. Њу могу спроводити и предузећа и јавне установе у пословне сврхе. Ограничење на појединачне копије – за које истовремено важи изузеће у приватне сврхе – каже да сме да се направи само онолико копија колико је потребно да би се постигао задати циљ. Горња граница је, према некој старијој одлуци Савезног уставног суда, седам примерака, али то није строга граница (ни више ни мање), него зависи од околности појединачног случаја.

Члан 53, став 2 Закона о ауторском праву подељен је на различите сегменте, од којих сваки дозвољава умножавање у одређене сврхе. У овом контексту релевантна су изузећа за науку и архиве.

⁹ Опширније у Leitfaden, стр. 21ff.

Сопствена научна употреба (члан 53, став 2, тачка 1, бр. 1 Закона о ауторском праву) омогућава научницима да током посла умножавају заштићена дела и да их користе у окружењу мање групе корисника која је повезана организационим разлозима (не само „приватно“, као у члану 53, став 1 Закона о ауторском праву). Изузеће дозвољава да се праве копије дела и да их у оквиру једне установе користе различите особе. Као полазна основа не мора да се користи сопствени примерак – за разлику од изузећа које се односи на архиве.¹⁰ Дељење јавности, дакле члановима других установа, забрањено је (члан 53, став 6 Закона о ауторском праву).

„Научни радници“ нису само научници по занимању, дакле, сарадници истраживачких установа, као што су професори или научни сарадници. И студенти који (на пример) раде семинарске или магистарске радове или приватна лица која се баве науком могу да се позову на изузеће (евентуално поред прописа који се односи на приватну копију) јер се не поставља питање из ког разлога се неко бави науком, битно је да је наука у питању. За све привилеговане кориснике од тзв. „друге ревизије“ важи да копије не смеју да се користе „у комерцијалне сврхе“. Копије које се праве у оквиру научног, али ипак комерцијалног рада дозвољене су само у аналогном облику према члану 53, став 2, тачка 1, број 4а. Нажалост, појам комерцијалне сврхе није јасно дефинисан. У случају неодумица, може се поћи од тога да у оквиру научног истраживања и наставе у јавним (високим) школама и другим истраживачким установама генерално нису дозвољени „комерцијални интереси“ у том смислу. Ово треба да важи и за истраживања на захтев, која се у појединачним случајевима финансирају из средстава трећих лица.

Архивско изузеће (члан 53, став 2, тачка 1, број 2 Закона о ауторском праву) дозвољава да се од сопствених примерака дела (дакле, „оригинала“, који се налазе у поседу архива) умноже поједини примерци. Дела које установа нема у фонду не смеју, дакле, да се копирају. То значи да пропис не дозвољава да се, на пример, снимају емисије са телевизије или да се архивирају онлајн садржаји. Дигитални архиви (који се састоје нпр. од скенираних аналогних фондова или база података, у којима се архивирају дигитални садржаји) према члану 53,

¹⁰ Због тога у научне сврхе може да се уради, на пример, и копија из књига у некој библиотеци или да се направе снимци са телевизије.

став 2, тачка 3, могу да израђују само оне установе које раде у јавном интересу и које не остварују комерцијалне интересе.¹¹ Архивске копије морају да буду дозвољене у сврху архивирања, са очувањем фонда као искључивим циљем и само за интерно коришћење од стране запослених у институцији. За јавно доступне архиве (али архиве који су доступни само изабраним екстерним посетиоцима), према овом пропису, не смеју да се праве копије. Ако, на пример, нека библиотека жели да дигитализује своје фондове, то не би било покривено изузећем у сврху архивирања. Међутим, за такву врсту коришћења важио би пропис о дигиталним читалачким местима – у сопственим уским границама (види претходни текст).

В. Члан 53а: слање копија на захтев

1. Текст прописа

„(1) Дозвољено је да јавне библиотеке, на индивидуалну поруџбину, умноже и дају на коришћење поједине чланке из новина и часописа, као и мање делове објављених књига, и да их пошаљу поручиоцу поштом или факсом уколико је дозвољено коришћење у складу са чланом 53. Умножавање и давање на коришћење у електронском облику дозвољено је искључиво као графичка датотека и за подршку настави или у сврху научних истраживања, уколико је то оправдано за остваривање циљева који нису комерцијални. Умножавање и давање на коришћење у неком другом електронском облику дозвољено је, затим, само онда уколико приступ чланцима или мањим деловима неке књиге није омогућен јавности са места и у време које они желе, а под одређеним условима који су дефинисани уговором.

(2) За умножавање и коришћење треба да се ауторима плати адекватна надокнада. Овај захтев може да се оствари само преко ауторских агенција.”

2. Објашњење

Изузеће из члана 53а, које је поново уведено у другој ревизији закона, циља на службе за слање копија у јавним библиотекама (као што је, на

¹¹ Појам „комерцијалне сврхе” значи исто што и „профитне сврхе”.

пример, Субито). Ове службе шаљу пре свега стручне чланке, на захтев корисника, уз малу надокнаду.

Због великог општедруштвеног значаја посао таквих служби се увек сматра дозвољеним уколико се копије шаљу факсом или поштом. То је одлучио Савезни уставни суд 1999. године у једној пресуди донетој након другогодишњег спора између издавачког сектора и Субита. Већ годинама ове службе веома ретко шаљу своје копије поштом или факсом него претежно мејлом, што је и за кориснике и за понуђаче значајно брже и комфорније.

У другој ревизији Закона о ауторском праву ова област је другачије регулисана. При томе, законодавац је по питању начина слања (поштом или факсом) остао при претходном закону. Библиотеке, дакле, и даље смеју да, уз плаћање законске надокнаде – која се плаћа преко ауторских агенција – копирају поједине чланке из новина или књига и да их на овај начин шаљу.

И електронско (дакле, дигитално) слање копија у принципу је (опет) дозвољено. Али то важи у веома ограниченом обиму. Законски пропис који се односи на ово каже најпре да електронске испоруке у принципу смеју да се нуде само научницима или наставном кадру. А то овим службама ствара потешкоће по питању ефикасних механизма селекције.

Уз то, ове јавне службе одређене чланке могу да испоручују искључиво као графичке датотеке, а могу их слати електронски само онда ако они не постоје у понуди неког власника ауторских права (по правилу издавача) у оквиру комерцијалне понуде. Овде су издавачи у великој мери заштићени од конкуренције. А то важи уз два ограничења. Са једне стране, комерцијалне понуде имају предност само онда ако су „очигледне“. Дакле, служби за слање докумената мора бити без даљњег јасно да се одређени чланак нуди и под комерцијалним условима.¹² Понуде треба да буду јавне, а то треба да буде омогућено преко заједничких база података које израђују библиотеке и издавачи.¹³

¹² Овде је узет у обзир приговор библиотека, које су у законодавној процедури тврдиле да је скоро немогуће да се пре обраде сваког захтева најпре уради обимно истраживање и установи да ли се одговарајући прилог може набавити код неког комерцијалног понуђача (негде) или не.

¹³ Чини се да законодавац, према референци у законодавним текстовима, полази од тога да понуде које нису садржане у овој централној бази података нису „очигледне“ и зато их могу понудити јавне службе за копирање и слање докумената.

Са друге стране, постоји заштита конкуренције само ако се комерцијалне понуде нуде под „примереним“ условима (мисли се пре свега на цене). Овим је законодавац хтео да избегне приговор да већина корисника не може себи да приушти високе цене које издавачи често траже за дигиталне копије чланака или друге прилоге и да им је тако због неограничене заштите конкуренције онемогућено снабдевање дигиталним информацијама. Као последица тога дешава се да јавне службе за снабдевање документима смеју да шаљу и такве чланке које издавачи не нуде по „примереним“ ценама (ако су цене превисоке). У сваком случају, тренутно је потпуно нејасно шта се у овом случају сматра „примереним“ а шта не.¹⁴

Г. Анекс: трајање ауторског и сродних права

Ауторско право је временски ограничено. Ако аутор премине, право се најпре преноси на његове наследнике. Седамдесет година након смрти аутора право се у потпуности гаси без ограничења. Временска ограниченост ауторског права може да буде од нарочитог интереса за коришћење туђих дела у архивима, библиотекама, као и у истраживању и науци. Ако је истекао рок заштите, дело, заправо, постаје општедоступно. Ако је, на пример, неки аутор преминуо пре седамдесет година, његове текстове свако може копирати, обрађивати, штампати или стављати на интернет. У ту сврху не треба да се прибављају ни ауторска права нити да се плаћа надокнада.

Коришћење (тобожњих) општедоступних дела често је некритичко јер је могуће да над једним „садржајем“ – да се не изражавамо технички – постоји више права са различитим роковима заштите. Ако су, на пример, два аутора заједно написала роман или неки научни чланак, онда су они коаутори и право се гаси тек седамдесет година након смрти аутора који

¹⁴ Ове и друге правне несигурности новог законодавства довеле су до тога да је Субито у великој мери прекинуо електронску испоруку и започео преговоре о уговору са Берзанским удружењем немачких издавача након ступања на снагу новог закона. У међувремену, сервис се налази у процесу закључивања уговора о лиценцирању са великим бројем издавача (што законске прописе чини застарелим). Будућност ће морати да покаже да ли, с обзиром на ову правну ситуацију, јавне службе за копирање и слање документа могу да понуде испоруку дигиталног документа по повољним ценама.

је дуже живео. Када је у питању музички снимак, поред права на композицију и текст постоје и сродна права интерпретатора и произвођача носача звука. Ако се понуда снимом на неки носач звука, ова права се гасе након седамдесет година од првог објављивања. Осим тога, за обрачун рокова за сродна права постоји читав низ посебних прописа. То исто важи и за филмска дела. Права се овде гасе седамдесет година после смрти последње од следећих особа: главни режисер, аутор сценарија, аутор дијалога, композитор музике која је коришћена за филм (члан 65, став 2 Закона о ауторском праву). У сваком случају, за један филм постоје додатна права произвођача филма, који има своје сродно право. Његово трајње обрачунава се независно од осталих права која постоје над филмом. Право произвођача филма траје педесет година после првог јавног приказивања филма или његовог објављивања на траци.

Сабирање различитих рокова заштите за један једини предмет доводи, на пример, у случају свирања неке Малерове симфоније до тога да се композиција сама може слободно користити (дакле, могла би се поново извести без прибављања ауторских права). За разлику од тога, снимак Бечких симфоничара из 1981. не би смео да се користи без прибављања ауторских права, пошто овде још трају сродна права музичара, диригента и произвођача носача звука. Процена да ли је неки „садржај“ потпуно општедоступан може, дакле, да буде веома сложена.

Ово може да важи и за права над текстовима. Додуше, Закон, по правилу,¹⁵ не допушта издавачима да имају сопствена права за публикације. Ако један издавач објави сабрана дела Франца Кафке (чија су ауторска права у међувремену истекла), он неће добити нова права над текстовима. Ако се ради о приређеном издању, преводима или другим прерадама, за те промењене верзије могу настати нова ауторска права, која ће опет трајати све док не протекне седамдесет година од смрти приређивача или преводиоца.

Потребно је бити опрезан и кад се користе фотографије општедоступних дела. Тако није дозвољено да се фотографија *Мона Лизе* са неке туђе веб-странице или из неке онлајн базе података постави на сопствену веб-страницу (уколико овде не важи неко изузеће као што је, на пример,

¹⁵ Изузетак су „дела остављена у наслеђе“, дакле, она која се објављују тек након истека ауторских права.

право на цитирање) пошто је фотографија, без обзира на правни положај фотографисаног дела, које је општедоступно, заштићена ауторским или фотографским правима фотографа, што опет има свој период заштите.

О аутору

Др Тил Кројцер је партнер агенције iRights.Lab и сарадник адвокатске канцеларије iRights.Law, као и један од оснивача и главни уредник iRights.info. Адвокат је, публициста и бави се научним истраживањима у области права. Године 2010. постао је „ad personam“ члан немачке УНЕСКО комисије. Он је и придружени члан у области истраживања права у медијима и телекомуникацијама на Институту за истраживање медија „Ханс Бредов“ на Универзитету у Хамбургу и члан Института за правна питања слободног софтвера и софтвера у отвореном приступу. Био је ангажован као експерт у слушањима у Бундестагу и у радним групама савезне владе у оквиру реформе ауторског права у информационом друштву („Прва и друга ревизија“).

Читаоница Центра „Јакоб и Вилхелм Грим“, Берлин
Фото: Јирген Кајлер

ЕМИГРАНТСКА ШТАМПА И ЈЕВРЕЈСКА ПЕРИОДИКА ИЗ ДОБА НАЦИСТИЧКЕ НЕМАЧКЕ. ДВА ПРОЈЕКТА ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ БИБЛИОТЕКЕ

Силвија Асмус и Доротеа Цехман

Од 1997. године реализована су два пројекта дигитализације часописа у Немачкој националној библиотеци које је финансирала Немачка истраживачка заједница. Оба пројекта одвијала су се у организацији Немачког архива егзила 1933–1945, који је у саставу Немачке националне библиотеке, а основан је 1949. као посебна збирка Библиотеке. Првобитно постављен као емигрантска библиотека, Архив егзила развио се временом у збирку која сакупља и обрађује штампана и нештампана сведочанства – дакле, публикације, али и акта о организацијама у егзилу из периода од 1933. до 1945, као и личне заоставштине емиграната који су говорили немачки језик. Важан задатак Архива егзила састоји се у посредничком раду. Профилисано попуњавање збирки и тематске области које су заступљене постају доступне широкој јавности преко изложби, публикација, манифестација и преко пројеката дигитализације.

Оба пројекта дигитализације добро је прихватила истраживачка заједница, будући да је њима надомештен недостатак у доступности битних извора. Ипак, приступ дигиталним садржајима морао је из правних разлога да буде ограничен на коришћење у читаоницама Немачке националне библиотеке. У даљем тексту приказаћемо како су се одвијала ова два пројекта, а бавићемо се и правном проблематиком која их је пратила.

ЕМИГРАНТСКА ШТАМПА У ДИГИТАЛНОМ ОБЛИКУ

Од оснивања Немачког архива егзила 1933–1945. у његове фондове узимају се новине и часописи из егзила. У егзилу је, у периоду од 1933. до 1945. године, објављено око 450 часописа. Они представљају вредан извор за истраживање егзила на немачком језику у овом периоду. Они разјашњавају, на пример, културне и политичке ставове и везе, поглед људи у егзилу на процесе у нацистичкој Немачкој, свакодневицу и услове живота у земљама у којима су боравили. Емигрантска штампа интересантна је и за упоредна посматрања и за истраживање актуелног егзила.¹

На примеру недељника „Aufbau“ може се видети у којој мери су детаљне информације које садрже ти часописи. У једном броју из маја 1940. налазе се, на пример, прилози као „Palästina-Einwanderung“ (Исељавање у Палестину), „Rotschild-Bank aufgelöst“ (Угашена банка Ротшилд) и „Lebensstandard und Immigration“ (Животни стандард и имиграција), програм Немачко-јеврејског клуба, вежбе за учење енглеског језика и велики број огласа као, на пример, за продају карата за путовање бродом, савети за исељавање, правни савети, као и понуде радних места.

Са пројектом „Exilpresse digital“ Немачки архив егзила имао је намеру да пружи што репрезентативнији поглед на емигрантску штампу и да учини доступном периодичку која се тешко може наћи. За дигитализацију су изабрани културно-политички, књижевни, научни и политички часописи, а у обзир су узети различити периоди излагања, као и различите земље и места егзила.

Пројекат је обухватио дигитализацију и припрему тридесет наслова. Међу њима су били „Acht-Uhr-Abendblatt“ из Шангаја, „Das andere Deutschland“ из Буенос Ајреса, „Aufbau“ из Њујорка, „Der deutsche Schriftsteller“ из Париза, „Freie deutsche Kultur“ из Лондона, „Neue Vorwärts“ из Карлсбада и Париза, „Das Reich“ из Зарбрикена,

¹ Види: Eckert, B. / Berthold, W.: Belletristik und Publizistik im Exil 1933-1945. Eine Einführung. Y: Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel. Frankfurter Ausgabe. Jg. 46 (1990), Nr. 77 (25.9.). Beilage: Aus dem Antiquariat. 1990, Nr. 9, стр. А 365–382; Mertens, L.: Presse und Publizistik. Y: Krohn, C.-D. u.a. (Hrsg.): Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933-1945. Darmstadt 1998, стр. 1062–1072.

„Internationale Literatur“ из Москве. Поред фондова Немачког архива егзила 1933–1945, пројектом дигитализације обухваћени су и фондови Збирке литературе из егзила 1933–1945. Немачке националне библиотеке и фондови других збирки. На тај начин је у потпуности дигитализована периодика која је била тешко доступна, као „Shanghai Jewish Chronicle“, чији бројеви су прикупљени захваљујући подршци Council on the Jewish Experience in Shanghai (CJES).²

Осим дигитализације, за периодику су урађени и метаподаци – аутор, наслов, поднаслов, легенде уз слике. Систем навигације развијен током пројекта омогућио је конформно претраживање. Било је могуће ограничити претраживање на наслов часописа, годиште, издање и стране, а била је омогућена и претрага по наслову, кључној речи, аутору, илустратору и преводиоцу у изабраним или свим часописима. Захваљујући препознавању текста које је урађено помоћу OCR-а, омогућено је претраживање пуног текста. Са листе погодака омогућен је клик на дигитални примерак, као и преузимање чланака.

Пројекат је веома добро прихватила истраживачка заједница, а подаци говоре да је 2010. године 25.967 корисника преузело 669.864 слика, док је 2009. године 26.419 корисника преузело 902.878 слика. Приступ и преузимање били су бесплатни.

ЈЕВРЕЈСКА ПЕРИОДИКА У ДОБА НАЦИСТИЧКЕ НЕМАЧКЕ

Предмет пројекта „Jüdische Periodika aus NS-Deutschland“ („Јеврејска периодика из доба нацистичке Немачке“) биле су новине и часописи који су се појавили још у доба нацистичке Немачке, а који, исто као и емигрантски часописи, представљају вредан извор за истраживање. Захваљујући прикупљању у доба нацистичке диктатуре, Немачка национална библиотека у свом општем фонду има многобројне часописе и новине јеврејских организација, удружења и општина. Осим тога, Не-

² Види: Seib, R.: Exilpresse digital. Deutschsprachige Exilzeitschriften 1933-1945. У: Thaller, M. (Hrsg.): Digitale Bausteine für die geisteswissenschaftliche Forschung. Göttingen 2003; Fundus: Beiheft 5, стр. 173–186.

мачки архив егзила, који је у саставу Немачке националне библиотеке, укључује у своје фондове од почетка свога рада издања јеврејских организација из Немачке, Аустрије и Чехословачке.

Пројекат је обухватио 25 наслова. Дигитализовани су, на пример, следећи наслови: „Arbeitsbericht des Zentralausschusses der Deutschen Juden für Hilfe und Aufbau“, Берлин 1934–1938, „Jüdische Auswanderung“, Берлин 1936–1939; „Der Vortrupp“, Берлин 1933–1935, различита издања часописа „Jüdisches Nachrichtenblatt“, као и периодика Културног друштва немачких Јевреја. Дигитализација, израда метаподатака и навигација урађени су помоћу метода развијених за пројекат „Exilpresse digital“.

Број приступа дигитализованој јеврејској периодици 2010. године био је 134.208 преузетих слика и 4.555 појединачних корисника, а 2009. године 188.072 преузетих слика са око 3.920 корисника.

Широка доступност ових извора повећава значај дигитализације и обраде у оба ова пројекта. Са бесплатном онлајн понудом постигнут је велики ниво коришћења. Ову понуду не користе само научници који су специјализовани за истраживање егзила него и педагози и новинари, али и појединци који, на пример, трагају за члановима својих породица. Захваљујући обради у оба пројекта побољшане су могућности претраживања часописа у односу на штампане верзије.

ПРАВНИ СТАТУС

Пројекти „Exilpresse digital“ и „Jüdische Periodika“ до данас су успешна прича. Због чега се, дакле, Немачка национална библиотека одлучила за то да ову понуду учини доступном само у својим просторијама?

У фази реализације пројеката размишљало се, додуше, о правним питањима, али ова тема тада свакако није била у фокусу као данас. Интернет је помогао да се превлада граница локалне доступности фондова уз истовремену заштиту оригинала. Одушевљење због надрегионалне доступности важних извора последњих година уступило је место све већој осетљивости у опхођењу са правима аутора. Право јасно налаже да је

коришћење неког дела могуће само уз сагласност аутора. Умножавање (дигитализација) и јавна доступност (постављање на интернет) ових дела захтева, дакле, правно тумачење. Тумачење на институционалном нивоу – код новина и часописа то значи на нивоу издавача – није довољно пошто право за поједине чланке имају аутори, а рок трајања ауторских права је седамдесет година после смрти аутора. То за дигитализоване часописе значи да за сваки појединачни чланак треба да се разјасни правни статус пре стављања у онлајн приступ.

А да би се тај статус могао проценити, Немачка национална библиотека је предузела неке мере како би се добила макар оквирна процена о реду величина правних случајева.³ У пројекту „Exilpresse digital“ дигитализовано је укупно 239.270 чланака. Од тога 168.347 чланака није потписано, 12.881 чланак потписан је псеудонимом, а 58.042 чланака потписана су правим именом. За ове чланке везује се отприлике 13.000 аутора, за које би се морао разјаснити правни статус како би се они правно ваљано учинили доступним јер, према Закону о ауторском праву, аутор има право да име под којим објављује бира по слободној вољи, дакле, може да користи и псеудоним. То нема везе са ауторским правом, које се гаси седамдесет година после смрти аутора текста. Правно разјашњење потребно је и у том случају.

У пројекту „Jüdische Periodika“ дигитализовано је укупно 34.320 чланака, од тога је 22.531 без потписа, 1.697 са псеудонимом а 10.092 са стварним именом, што је отприлике 3.300 аутора.

Разјашњење правног статуса до сада је било немогуће због количине материјала. Немачка национална библиотека због тога ова дела може да понуди само у својим читаоницама у Франкфурту или Лајпцигу, а морала је да у складу са тим ограничи и приступ. Истовремено, Немачка национална библиотека полагала је наде у промену правне регулативе како би макар један део дигитализованих новина и часописа могла да стави у онлајн приступ, а у складу са прописима.

Законом о коришћењу сирочади и распродатих дела и променом Закона о ауторском праву од 1. октобра 2013. унета је једна европска

³ Подаци су из прелиминарне процене Немачке националне библиотеке. Намењени су само да би се стекао груби увид у обим.

смерница о делима сирочадима у национално право. У члану 61 Закона о ауторском праву, који је ступио на снагу 1. јануара 2014, уведено је изузеће за коришћење дела која су сирочад. Тим изузећем овлашћене су привилеговане институције, као што је Немачка национална библиотека, да умножавају дела сирочад (нарочито да их дигитализују) и да их јавно учине доступним (да их поставе на интернет). Ипак, и даље је остала обавеза да се правно разматра сваки појединачни случај и да се спроводи процедура тражења носилаца ауторских права за сваки објекат. Пажљиво тражење према члану 61а Закона о ауторском праву врши се макар у изворима наведеним у прилогу. Институција пријављује дело непознатог аутора Немачкој агенцији за марке и патенте, која води национални регистар, и прослеђује га Агенцији за хармонизацију. Пажљиво тражење је непотребно ако се дотично дело већ налази у европској бази података Агенције за хармонизацију за унутрашње тржиште.

Осим тога, немачки законодавац је донео још један пропис који се односи на коришћење распродатих дела, садржан у члану 13д Закона о остваривању ауторских права, чиме су обухваћена само штампана дела објављена пре 1. јануара 1966. То је законска одредба којом се ауторским агенцијама до даљњег поверава остваривање права на умножавање и јавни приступ. Због тога се без правног тумачења може стећи лиценца, али уз надокнаду.

Шта се може очекивати од ова два прописа када су у питању два поменута пројекта дигитализације Немачке националне библиотеке? Пре него што је Смерница о коришћењу дела сирочади уврштена у немачко национално право, проблем је био у томе што није постојала сагласност аутора да се ова дела умножавају и јавно уступају и што није постојао пропис који би дозволио коришћење. Са законским нормама које сада постоје, направљен је битан корак напред, али закон не ослобађа од брижљиве потраге за аутором и документовања тог тражења. Тек тада могуће је уступати дело на правно прихватљив начин.

За дела која су први пут објављена у Немачкој или некој другој земљи Европске уније могуће је упутити на прописе о сирочади како то захтева Смерница ЕУ. За дела која су први пут објављена у трећим земљама (у државама које нису чланице ЕУ, као што је Швајцарска, или у ваневропским земљама, као што су Кина или САД) правни статус је и

даље проблематичан. У тим случајевима на дела сирочад примењују се прописи земље у којој је објављено то дело. Смерница и њена примена у домаћем праву у члану 61 говори искључиво о таквим делима која су први пут објављена у ЕУ. То значи да постоји противречност између прописа о делима која су сирочад и такозваног принципа заштите у земљи према којем се за питања која се тичу ауторских права примењује закон државе за чију област се тражи заштита.

Свим случајевима заједничко је да се прописи о делима сирочадима третирају као изузећа и због тога се примењују само у земљама у којима у основи важи Смерница ЕУ. Код дела сирочади за која се касније утврди ко је носилац ауторских права коришћење се мора одмах обуставити. Дотадашње коришћење сматра се легалним према Смерници ЕУ, али у сваком случају аутор има право на надокнаду. Изван ЕУ треба разјаснити правно питање коришћења према ауторском праву дотичне земље где се користи то дело. Ако се узме у обзир да су многи часописи из егзила из познатих разлога настали на ваневропском тлу, јасно је да правни статус не може бити коначно решен. За пројекат „*Exilpresse digital*“ то значи да ће за сада на надрегионалном нивоу бити омогућено само претраживање по местима где се часопис налази, у оквиру садашњих одредби о ауторским правима, а у читаоницама Немачке националне библиотеке могуће је поред метаподатака приступити и дигиталној верзији.

Друго решење управо за пројекат „*Jüdische Periodika aus NS-Deutschland*“ представљају прописи за распродата дела која је немачки законодавац уврстио у законску регулативу кроз Закон о остваривању ауторских права. Према тој регулативи, права на дела која су објављена пре 1. јануара 1966. у књигама, стручним часописима, новинама и часописима и другим списима, а која се налазе у фондовима привилегованих установа (јавно доступне библиотеке, образовне установе, музеји, архиви и сл.) и чије умножавање и јавно објављивање не служи у профитабилне сврхе⁴, могу уступити ауторске агенције иако оне нису овлашћене за остваривање права аутора.

⁴ Gesetz zur Nutzung verwaister und vergriffener Werke und einer weiteren Änderung des Urheberrechtsgesetzes vom 01. Oktober 2013, in: Bundesgesetzblatt 2013 Teil I Nr. 59 vom 08. Oktober 2013, S. 3728ff., siehe §13d Urheberrechtswahrnehmungsgesetz (UrhWG).

То за јеврејску периодику објављену у нацистичкој Немачкој значи да Немачка национална библиотека сме да их опет објави онлајн кад добије лиценцу од надлежне ауторске агенције VG Wort и када те књиге, часописи и новине буду пријављени у Регистар распродатих дела код Немачке агенције за марке и патенте. Овај поступак до сада се технички изводио помоћу информационих технологија, а правно путем склапања уговора о лиценцирању.

АКТУЕЛНИ ПРОЈЕКТИ

Догађања око пројеката „Exilpresse digital“ и „Jüdische Periodika aus NS-Deutschland“ само су поострила сензибилитет у опхођењу са грађом која је заштићена ауторским правом. Тренутно је Немачка национална библиотека дигитализовала цео фонд монографија објављених у егзилу. Обрађено је више од 20.000 монографија из егзила. Утврђивање правног статуса саставни је део пројекта. Стандардном процедуром претражује се дело по дело. Само дела за која су ауторска права истекла стављају се у слободни приступ преко портала Немачке националне библиотеке.

Осим тога, Архив егзила Немачке националне библиотеке преузео је руковођење виртуелном изложбом и кооперативним пројектом на мрежи „Künste im Exil“⁵. Заједно са великим бројем других установа садржаји и дигитализовани објекти представљају се на виртуелној изложби и међусобно се повезују (линкују) тако да могу да се осветле многи аспекти егзила и емиграције од 1933. године – који су некада паралелни, а некада веома различити. За концепт изложбе користе се техничке могућности интернета тако што се преко галерија у којима се налазе слике међусобно повезују објекти који воде порекло са различитих места и који спадају у различите врсте уметности, направљени су од различитих врста материјала и припадају различитим медијима. Приказују се писма, документи, фотографије, објекти, рукописи, уметничка дела, аудио и видео елементи, као и публикације. Правно тумачење је саставни део и овог пројекта. Изузеће које се односи на дела сирочад, а

⁵ Види: <http://www.kuenste-im-exil.de> (прегледано: 10.10.2014).

које је управо представљено не односи се на објављене саставне делове. За архивски материјал који до сада није објављен, а чији је аутор непознат, не постоји законско решење. Тиме су посебно погођене збирке фотографија⁶, али дела сирочад постоје и у другим облицима медија. Осим тога, одредбе које се односе на распродата дела односе се само на штампана издања и према члану 13д, став 1, тачка 1 обухватају и уметнута дела као што су фотографије у чланцима. Оне се не односе на друге типове медија као што су, на пример, музика или уметнички предмети.

У том смислу и даље постоји потреба за регулисањем права у области архива и музеја како би се и овај део културног наслеђа могао учинити доступним на свеобухватан начин. Законски прописи који сада постоје, а који се тичу дела сирочади и распродатих дела, сигурно су велики камен темељац који треба да се користи консеквентно.

О ауторкама

Др Силвија Асмус је директорка немачког Архива егила 1933–1945. Немачке националне библиотеке и руководилац Одељења за изложбе у Франкфурту на Мајни. Члан је научног савета Друштва за истраживање егила и Међународног друштва „Јозеф Рот“ у Франкфурту на Мајни. Студирала је германистику на Универзитету „Јохан Волфганг Гете“ у Франкфурту на Мајни и библиотекарство на Универзитету „Хумболт“ у Берлину, где је и докторирала. Објављивала је и организовала изложбе на тему „егзил на немачком језику“ и „Немачки архив егила 1933–1945“. Њене најзначајније публикације су (избор): „... *mehr vorwärts als rückwärts schauen...*“ – *Das deutschsprachige Exil i Brasilien 1933–1945* (изложба и каталог, приредиле Силвија Асмус и Марлен Екл, 2013); *So wurde ihnen die Flucht zur Heimat. Soma Morgenstern und Joseph Roth; eine Freundschaft* (изложба и каталог, приредили Силвија Асмус, Хајнц Лунцер, Викторија Лунцер-Талос, 2012); *Rudolf Olden: Journalist gegen Hitler – Anwalt der Republik* (изложба и каталог, приредиле Силвија Асмус и

⁶ Види: Hänger, A.: Das Problem nicht gelöst: Urheberrechtsreform für verwaiste Werke. Y: Forum. Das Fachmagazin des Bundesarchivs (2013), стр. 14–15.

Брита Екерт, 2010); *Meinem besten Porträtisten – изложба фототографија Њордстрема и црцхежа из фондова Немачког архива етзила 1933–1945* (изложба и каталог, приредиле Силвија Асмус и Брита Екерт, 2005).

Доротеа Цехман руководилац је Централне дирекције Немачке националне библиотеке. После студија права, политикологије и емпиријске културологије у Фрајбургу и Тибингену и службе у Карлсруеу, 1991. године одлази у Немачки телеком. Тамо је била запослена на разним позицијама, од 1998. и на руководећим. Радила је, поред осталог, у персоналној служби, била је задужена за област радног и тарифног права, затим је била руководилац персоналне службе T-online International AG, била је задужена за област ауторских права, медијских права као и права у области телекомуникација, конкуренције и картела у пословном менаџменту сектора „Multimedialkommunikation, Rundfunk und Breitbandkabel“, радила је у одељењу за рад са клијентима, била је руководилац Compliance Managements у Немачком телекому и на крају је руководила заступањем политичких интереса и регулаторног менаџмента T-online. Завршила је мастер из области бизнис администрације. Од 2008. руководи Централном дирекцијом Немачке националне библиотеке, где је одговорна за праћење домаћих и међународних прописа, нарочито у области ауторских права.

**КОЛИКО ЈЕ СЛОБОДАН
СЛОБОДНИ ПРИСТУП?**

Викимедија Немачка (Берлин)
Фото: Јирген Кајпер

РАЗНОВРСНОСТ ЗА ВЕЧНОСТ. ШТА ЈЕ ТО ШТО *CREATIVE COMMONS* ЛИЦЕНЦЕ (ЛИЦЕНЦЕ КРЕАТИВНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ) ЧИНИ ИНТЕРЕСАНТНИМ СВИМ БАШТИНСКИМ УСТАНОВАМА

Џон Х. Вајцман

У 21. веку – као и у свим другим вековима – баштинске установе – музеји, архиви, библиотеке, медијатеке – имају лако проверљив задатак који се тешко може у потпуности испунити. Оне треба да чувају културно наслеђе и да га задрже у друштвеној свести. Али не само да количина онога што треба да буде сачувано у свести стално постаје све већа, него је потребна стална борба са препрекама које су у извесном смислу и саме културно наслеђе. Једна од њих је право интелектуалне својине – ауторско право.

Историјска свест данашњих друштава – а тиме и рад баштинских установа – ослања се све више на електронске медије и на електронско умрежавање широм света. На тај начин, оне залазе у зону регулативе која се тиче права интелектуалне својине. Ова правна област позната је по амбисима и по томе да често служи пре свега да би се једном стечена позиција учврстила. А то се постиже вештачким ограничењима. Ауторска права нису ништа друго него законски одобрени монополи. Њихова повезаност са будућношћу је, у најбољем случају, индиректна, пошто њихова перспектива треба да буде подстицај за будуће стварање. Међутим, то ново стварање не сме да буде у супротности са већ постојећим ауторским правима. Без намере да размишљамо потпуно у орвеловском смислу, ипак се може рећи да управо ауторско право служи пре свега да се прошлости омогући контрола над будућношћу.

Баштинске установе су по свом усмерењу повезане са прошлошћу, пошто сакупљају оно што је већ створено. Али њихов истински задатак односи се на садашњост и будућност. Оне треба да омогуће да будућ-

ност приступи прошлости. Због начина на који функционишу ауторска права, ситуација се знатно погоршава. Са једне стране, баштинске установе се налазе у ситуацији да прошлост има контролу над њима кад покушавају да сакупе и чувају оно што је савремено и што припада скоријој прошлости, а правно посматрано доспеле су у улогу корисника. А са друге стране, оне саме могу да постану власници ауторских права, чија строга ексклузивност у будућности може да буде у супротности с њиховом јавном мисијом. У оба случаја у основи реч је о томе да ексклузивно право иде далеко или се макар тако схвата.

Управо то је био разлог што се 2001. приступило покретању иницијативе *Creative Commons* (скраћено СС). Тада је амерички Врховни суд одлучио да је амерички Конгрес поступао у складу са Уставом у једној веома спорној промени закона из 1998. године, кад је значајно продужио рок заштите ауторских права. Пораз противника овог новог продужења рока био је повод за израду *Creative Commons* лиценци, које треба да омогуће свакоме да свесно ограничи домете и опсег сопствених ауторских права.

CREATIVE COMMONS ЗА БАШТИНСКЕ УСТАНОВЕ

Технички развој је узрок што је ова тема битна и за баштинске установе. Закони о ауторским правима одавно садрже прописе који привилегују баштинске установе. Право излагања је само једно од њих. Али све оне су деца аналогног доба, у којем су предмети могли да се посматрају само у природном облику, штампани или послати.

Прегледање преко интернета је другачије. Технички посматрано, интернет је једна велика машина за копирање. Корисник интернета не претражује сам по интернету него се њему садржаји које жели да погледа шаљу у дигиталном облику. Управо ово умножавање садржаја је то што се жели уредити и ограничити ауторским правом. Ово ограничење може да има смисла у зависности од ситуације и угла посматрања, али са становишта баштинских установа оно углавном нема смисла. А ту је и све боља техника данашњих корисничких уређаја. Што једноставније и брже тиме може да се блогuje, учитава, додаје и фотошопује, утолико

чешће некадашњи пасивни конзументи интелектуалне својине постају аутори прерађених верзија, које сами објављују преко интернета.

Ауторско право функционише у основи овако: чим настане нека графика, чланак на Википедији или видео са последњег одмора, постоји ново дело и ауторско право се аутоматски меша. Регистрација или нешто слично није потребно, а и одлика довољне стваралачке или дизајнерске оригиналности све више постаје чиста флоскула, која скоро више ништа не искључује из области заштите ауторских права. Број дела која се налазе на мрежи а заштићена су ауторским правима рапидно се увећава, тако да је једна велика група корисника убачена у арену ауторских права, а која не треба да има везе са том облашћу – то су обични људи. Ови технички оспособљени потрошачи без правног образовања поступају, у међувремену, онако као што је раније могла да поступа само мала ексклузивна група корисника и институција – понекад потпуно несвесно. За ове „прозументе“ (реч настала спајањем речи „продуцент“ и „конзумент“) није смишљен постојећи систем ауторских права и они га често баш и не разумеју, а истовремено су главна циљна група баштинских установа. Њима би требало ставити што је могуће мање препрека на пут како би се активно поступало са понуђеним информацијама.

КАКО ФУНКЦИОНИШУ *CREATIVE COMMONS* ЛИЦЕНЦЕ?

Обично су потребни образовани правници да би се уступање ауторских права за сваки појединачни случај обавило беспрекорно, коришћењем правничке терминологије и уговором. Не може свако себи приуштити, а можда и неће, да плаћа такве правнике, чак ни онда ако је реч о прозументу који је можда невољно постао аутор у правном смислу. Често би такав трошак био у потпуности несразмеран одређеној врсти коришћења. *Creative Commons* одговара на то са унапред формулисаним стандардним уговорима (лиценцама), којима се унапред дефинише свеобухватно коришћење дела које је под заштитом ауторских права. Ове стандардне лиценце могу макар делимично побољшати уступање са ауторским правима. То се постиже на два начина. Са једне стране, тиме што *Creative Commons* лиценца омогућава да се приликом

коришћења туђег дела лакше препозна шта се са тим делом сме а шта не сме радити. А са друге стране, ове лиценце олакшавају да се дозволи специфично коришћење сопственог дела. И баштинске установе могу да посегну за овим средством да би контролисале коришћење својих фондова и да би их уступале на стандардни начин – уколико имају права на то.

У уговорима са *Creative Commons* лиценцом наведена су сва важна правила за коришћење одређеног дела. Она наступају увек када неко користи дело које је заштићено ауторским правима. Нису, дакле, обухваћене оне радње које су изван области примене ауторских права или које су ионако законски свима дозвољене, као што је научно цитирање или приватна копија. Да би се удовољило што је могуће већем броју интереса и омогућила што шира примена, услови под којима је дозвољено коришћење уз заштиту ауторских права могу да се модуларно комбинују.

Постоје укупно четири различита модула. Пошто је један од њих – обавезно навођење имена приликом сваког коришћења (скраћеница BY) – садржан у свим СС лиценцама, а два друга се међусобно искључују, од ова четири модула могуће је шест различитих комбинација, а то значи шест СС лиценци. Ових шест лиценци је у међувремену побољшавано више пута, тако да су настале верзије 1.0, 2.0, 2.5, 3.0 и на крају верзија 4.0, али су све оне задржале своја основна начела. У даљем тексту представимо укратко четири модула из којих се састоји шест СС лиценци из угла баштинских установа.

НАВОЂЕЊЕ ИМЕНА АУТОРА, ОДНОСНО, НОСИОЦА АУТОРСКИХ ПРАВА (BY)

Овај модул садрже све СС лиценце, а њиме се захтева да приликом сваког коришћења буде наведено макар име аутора (односно, носиоца ауторског права), линк ка извору дела, ознака СС лиценце која се користи, линк ка тексту ове СС лиценце, а по потреби и линк ка ширем правном објашњењу. До верзије 3.0 лиценци требало је да се стално наводи и назив дела. Све ове податке корисник мора и може да наводи онако како их је власник ауторских права јавно саопштио. Тиме постаје јасно

у којој мери је значајно упућивање на извор дела пошто је то место где се налазе ове информације. Из угла баштинских установа интересантно је да се уместо уз име аутора или уместо њега може захтевати и навођење институције као такозваног „приписаног примаоца“. Ако, дакле, неки аутор своје дело преда некој институцији, то може да се одрази и на примену правила СС лиценце у навођењу имена.

ДОЗВОЉЕНО ЈЕ САМО НЕКОМЕРЦИЈАЛНО КОРИШЋЕЊЕ (NC: „NON-COMMERCIAL“)

Лиценце из овог модула омогућавају да одговарајућа дела и прераде засноване на њима смеју да се користе само у некомерцијалне сврхе. Баштинске установе тиме могу да задрже право комерцијалног коришћења и да га наплаћују уколико за то постоји пословни модел и уколико он није у супротности са јавном мисијом установе. Али истовремено мора да се укаже на то да управо NC модул може да има поприлична нежељена споредна дејства када је у питању коришћење дела која су ослобођена ауторских права. Стога га треба користити само кад заиста постоји одржив пословни модел или је он у плану и када резервисана комерцијална права могу и да се реализују. Спровођење веома ограничавајућег NC модула само из симболичких разлога има на крају само негативне последице пошто часне кориснике одбија да користе дело, а злонамерни корисници не треба да се плаше пошто неће бити санкционисани.

БЕЗ ПРЕРАДЕ (ND: „NO DERIVATIVES“)

Прецизније речено, ово ограничење би могло да се назове и „није дозвољено објављивање прерађеног дела“. Овај елеменат дозвољава корисницима да лиценцирана дела користе искључиво у непромењеном облику, то јест, да га умножавају, дистрибуирају и чине јавно доступним. Јасно је да правно није дозвољена израда прерађених верзија дела, а њихово објављивање није дозвољено због ограничења у ND модулу (види члан 23 Закона о ауторском праву). У тексту лиценце није прецизно дефинисано шта заправо значи прерађено дело, па се стога

примењују национални закони о ауторским правима. Према немачком Закону о ауторском праву, прерађивањем се, на пример, сматра исецање слика или прекомпоновање филмова. Ове промене се у смислу СС лиценци сматрају прерадом. Из угла баштинских установа, избор СС лиценце уз ограничења из модула ND може имати смисла у изузетним случајевима у смислу оригиналности дела. По правилу, ограничење, ипак, није потребно пошто дигитална копија дотичног оригиналног дела и даље остаје доступна као непромењени примарни извор. Осим тога, СС лиценце које не садрже ограничење у погледу прераде истовремено обавезују корисника да евентуалне прераде учини видљивим. Прераде неког дела које су по изгледу идентичне као оригинал нису дозвољене ниједном СС лиценцом. Утолико није потребно ограничење ND лиценцом. Осим тога, она спречава многобројна пожељна коришћења приликом којих правно гледано настају прераде, али које ни у ком случају не делују штетно на рецепцију оригинала, него је чак и побољшавају.

ДЕЉЕЊЕ ПОД ИСТИМ УСЛОВИМА (SA: „SHARE ALIKE“)

„Дељење под истим условима“ је неспојиво са условом из претходног одељка („без прераде“) пошто *Share Alike* лиценца изричито дозвољава објављивање прерађеног дела, али само ако се објављује под истом лиценцом под којом је објављено и примарно онлајн дело. Тиме треба да се спречи да неко дело које је ослобођено ауторских права више не буде слободан садржај због прераде, а тиме и због насталог ауторског права на то ново дело. Јасно је да у сваком случају полазно дело остаје ослобођено ауторских права, пошто прерађивач нема утицаја на то. *Share Alike* лиценца треба да обезбеди да се ослобађање од ауторских права „наслеђује“ и на све садржаје који су настали на основу изворног дела. СС лиценцу са условом да је дозвољено дељење под истим условима користе они носиоци ауторских права којима је веома важно да се одржи слободан приступ. Она често служи као „мали NC“ да би се спречило нежељено преузимање и прерађивање дела од стране великих комерцијалних корисника. Уколико они користе дело за које важи услов да може да се дели под истим условима, морају све садржаје који су настали

на основу тога дела нудити под истим условима, а предузећа управо зазиру од тога ако делују на веома конкурентним тржиштима и ако се ради о пуно новца. И *Share Alike* модул је ипак ограничење – које делује веома комплексно – и као такво има гушећи ефекат на коришћење садржаја. Да ли и када модул *Share Alike* треба да изабере баштинске установе зависи у великој мери од појединачног случаја и не може се посматрати паушално.

ЗАКЉУЧАК

Из угла баштинских установа, СС лиценце могу да буду опробано средство за постизање слободног приступа дигиталним садржајима, што је за кориснике релативно лако схватљиво, правно сигурно и у складу са међународним стандардима. Четири ограничавајућа модула СС лиценци имају смисла у ограниченим областима примене, али по правилу имају и нежељене негативне ефекте. То исто важи и за обавезни модул ВУ, који захтева да се наведе име, јер код једног одређеног броја коаутора, односно, копрерађивача може доћи до заиста великих проблема због обавезе да се наведе име код сваког коришћења дела у пуном обиму. Управо ти практични проблеми постављају потпуно јасно границе сваког захтева за слободним приступом који се заснива на стандардним лиценцама, па и захтева за применом *Creative Commons* лиценце.

Управо зато је заједница *Creative Commons* са верзијом „ССО“ („CCzero“) развила додатно правно средство. Уместо да се сви могући облици коришћења лиценцирају под одређеним условима, власник ауторских права помоћу ССО лиценце једноставно објасни сва своја права, односно, осигурава се за случај да одређена права из законских разлога не могу да се заобиђу. На тај начин постиже се највећи могући степен слободног приступа, а тиме и максимум у каснијем коришћењу. Управо то често одговара баштинским установама у складу са њиховом јавном мисијом а у погледу приступа становништва културном наслеђу. Како би се постигло да сама институција и поред одрицања од сопственог права стекне већу видљивост давањем слободног приступа, показало се као добра пракса да се ССО лиценца комбинује са одговарајућим необавезујућим захтевом за навођењем имена. Ово се у међувремену

означава као „ССО+“, што свакако није званични термин. Слично као и у науци и у другим областима, показало се да добровољно навођење извора није ништа мање консеквентно заступљено од онога што подлеже уговорној лиценци, а чије негативне последице истовремено избегава слободни модел.

О аутору

Џон Х. Вајцман је партнер адвокатске канцеларије iRights.Low. Студирао је право, са тежиштем на ауторским и медијским правима. Завршио је адвокатску праксу у Ханзеатском вишем регионалном суду у Хамбургу. У периоду од 2005. до 2009. радио је за европску EDV академију и Савезно министарство правде. Од 2006. волонтерски је ангажован као руководилац пројекта „Право према СС лиценцама у Немачкој“ и један је од оснивача удружења „Дигитално друштво“ у Берлину. Осим тога, објављује стручне радове на тему отвореног приступа и стандардних модела лиценци. Од 2013. ангажован је хонорарно као један од два координатора за *Creative Commons* лиценце у Европској унији.

Читаоница, Немачка национална библиотека (Лајпциг)
Фото: Јирген Кајпер

СЛОБОДАН ПРИСТУП ДИГИТАЛИЗОВАНОМ КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ ЗА НАУКУ И ОБРАЗОВАЊЕ

Ханс Петер Френц

Установе Задужбине пруског културног наслеђа уложиле су последњих година велике напоре да дигитализују своје фондове и да ове дигиталне садржаје учине доступним широм света. Уз класичне задатке установа културе као што су прикупљање, чување, истраживање и коришћење, дошла је и дигитализација, као још један суштински задатак.

На онлајн платформи Задужбине пруског културног наслеђа „SPK digital” тренутно је доступно преко дванаест милиона јединица фонда, од тога преко 140.000 дигиталних садржаја из свих установа Задужбине.¹

Као резултат претраживања, корисник ће у многим случајевима наћи податке из библиотечких каталога, онлајн архивских репертоара и база података са музејским објектима. То могу бити подаци из каталога, пуни текстови, дигиталне слике и тонски записи.

Државни музеји у Берлину нуде корисницима у свом сервису „SMB-digital” сопствене онлајн базе података о збиркама својих музеја.² Корисник овде брзом претрагом може да претражује све збирке, да погледа главне експонате у сваком музеју појединачно и претражи све постојеће репродукције одређених објеката. Кликом на слику отвара се увећани приказ мотива, а приказују се и уобичајени подаци из формалне обраде објекта, делимично допуњени додатним текстовима. Следећи клик показује слику у великом формату.

Проширена функција претраге, која је од додатне користи, нуди различите филтере, као нпр. претраживање по наслову, датирању, мате-

¹ SPK digital, <http://www.spk-digital.de> (прегледано: 10.10.2014).

² SMB-digital, <http://www.smb-digital.de> (прегледано: 10.10.2014).

ријалу или географском критеријуму. На сервису „SMB-digital“ већ је могуће претражити преко 125.000 слика и метаподатака о објектима из петнаест збирки.

Државна библиотека у Берлину такође располаже обимним дигиталним фондовима, као и онлајн каталозима. На њиховој веб-страници корисник на линку „Digitalisierte Sammlungen“ добија информације о тежишту дигитализације, као и приступу дигиталним садржајима.³ Тежиште ових збирки чини историјска штампа из 17. и 18. века из свих области, као и Источноазијска збирка на западним језицима. Дигиталне збирке се стално допуњавају појединим објектима из различитих стручних група и различитим врстама грађе, која се дигитализују по жељама корисника. На овај начин, корисницима су на располагању музикалије, рукописи и остали материјали из посебних збирки. Осим претраживања библиографских података, корисник може да претражује дигитализоване збирке систематски, по много садржинских категорија. И друге установе под окриљем Задужбине, као што су Тајни архив Задужбине пруског културног наслеђа (Geheimes-Staatsarchiv Prußischer Kulturbesitz), Иберо-амерички институт (Ibero-Amerikanisches Institut) и Државни институт за истраживање музике (Staatliches Institut für Musikforschung) приказују на својим веб-страницама сопствене онлајн понуде.⁴

Задужбина пруског културног наслеђа сматра да је као научна установа у обавези да преко интернета као медија за ширење научних садржаја олакша коришћење дигиталног културног наслеђа у науци и образовању. Дигитални фондови који се налазе у онлајн базама података установа за које не постоје додатна права трећих лица треба да буду слободно доступни, нарочито за истраживање и учење у школама, као и у некомерцијалне сврхе и у сврхе приватног информисања.

Да би се овај мото и формално документовао, председник Задужбине пруског културног наслеђа потписао је 19. новембра 2013. Берлинску

³ Види: <http://digital.staatsbibliothek-berlin.de> (прегледано: 10.10.2014).

⁴ Види: https://www.gsta.spk-berlin.de/archivdatenbank_1522.html (прегледано: 10.10.2014); <http://digital.iai.spk-berlin.de/viewer/> (прегледано: 10.10.2014) и <http://www.sim.spk-berlin.de/> (прегледано: 10.10.2014).

декларацију о отвореном приступу научном знању.⁵ Циљ ове декларације из 2003. године, која је настала на иницијативу Удружења „Макс Планк“, био је да се поспешу слободан и једноставан приступ научном знању и културном наслеђу. Од музеја, библиотека и архива као установа које управљају културним наслеђем изричито је захтевано да се свим корисницима обезбеди приступ резултатима научног истраживања, метаподацима, изворним материјалима, сликама, графикама и мулти-медијалним материјалима и да им се омогући коришћење „на сваком могућем дигиталном медијуму и за све оправдане сврхе“.

Овај нови циљ Задужбине пруског културног наслеђа да свим грађанима буде доступна веома обимна дигитална понуда, која ће се стално увећавати, а која ће се користити у образовне, научне и личне сврхе, представља нови камен темељац за подршку нашој научној заједници. Овој одлуци претходила је интензивна дискусија о правом путу, како интерно тако и са свим другим јавним установама културе. Након што су Берлинску декларацију, донету 2003, у наредним годинама потписале многе научне и високошколске установе, циљано укључивање и библиотека, музеја и архива као установа које управљају културним наслеђем одвијало се веома опрезно. Утолико је Задужбини као кровној инстанци једне веома велике установе која обухвата све три бранше – библиотеке, музеје и архиве – било посебно значајно да пронађе решење. А оно је требало да, што је могуће већем броју установа културе, пошаље сигнал и да им буде прихватљиво тако да и оне убудуће крену овим путем у корист науке и грађана.

Величина онлајн припремљених сликовних података у онлајн понудама установа Задужбине пруског културног наслеђа одабрана је тако да корисници могу да виде велики одговарајући приказ на екрану. Нека сликовна датотека може, према потреби, да се веома једноставно преузме једним кликом десног тастера на мишу и без додатних пријављивања. Тако ученици и студенти могу да илуструју своје радове овим сликама, наставници своје презентације да учине визуелно атрактивнијим, а приватни колекционари могу да праве збирке својих омиљених предмета. И коришћење сликовних података на друштвеним мрежама могуће је на једноставан начин.

⁵ Berliner Erklärung über den offenen Zugang zu wissenschaftlichem Wissen, 22.10.2003, http://openaccess.mpg.de/68053/Berliner_Erklaerung_dt_Version_07-2006.pdf (пегледано: 10.10.2014).

У музејима широм света мало установа се одлучило да побољша резолуцију за добар квалитет штампања слика које су доступне онлајн. У том смислу још нису развијени општи стандарди квалитета. Због тога је могуће да ће и установе Задужбине урадити додатна прилагођавања својих слика у будућности.

Светски уобичајени стандард кад су у питању услови коришћења за онлајн базе података установа културе јесте ограничавање бесплатно коришћења на некомерцијално коришћење. Значајан изузетак који је у заједници отвореног приступа скренуо велику пажњу је музеј Рајкс у Амстердаму. Пошто је музеј због реконструкције био затворен десет година, руководство музеја је одлучило да се уради обимна веб-страница, са преко 150.000 дигиталних репродукција, која ће бити једноставна за коришћење. Након што се пријави преко функције „Rijksstudio“, корисник може да прави своје омиљене колекције, да их дели са другима или да преузима поједине слике са могућношћу квалитетног штампања. Сваки облик коришћења ових сликовних података је бесплатан. За производе који су изразито комерцијални, музеј Рајкс чува сликовне податке интерно, а они су још бољег квалитета. Ти садржаји, као и код свих других установа културе, корисницима стоје на располагању уз адекватну надокнаду.

СМЕРНИЦА НАЈБОЉЕ ПРАКСЕ УЗ БЕРЛИНСКУ ДЕКЛАРАЦИЈУ

Задужбина пруског културног наслеђа предвиђа за јавне установе културе ограничења у отвореном приступу када је у питању комерцијално коришћење припремљених садржаја. Због тога је она, у договору са Задужбином пруских двораца и вртова у покрајини Берлин-Бранденбург, Савезним архивом, Немачким археолошким институтом и Задужбином „Јеврејски музеј“ Берлин, које су, такође, као установе културе потписале Берлинску декларацију из 2003, уз тамо утврђене услове за објављивање у отвореном приступу (коректно навођење аутора и коришћених извора, објављивање у онлајн архиву према правилима отвореног архива), додала Смерницу најбоље праксе, која се у интегралном

облику налази у додатку ове књиге.⁶ У Смерници потписници препоручују „да се свим корисницима широм света омогући право слободног приступа овим публикацијама уколико је то у складу са одређеним законским прописима јавних установа културе и уколико се води рачуна о правним интересима носилаца ауторских права“. Ако су у питању комерцијалне сврхе, дигитални садржаји не морају бити понуђени корисницима бесплатно. Дигитализација изискује доста трошкова. Због тога комерцијални корисници треба да плате адекватан износ како би тако пружили финансијски допринос. У противном, њихов профит би почивао на инвестицијама установа културе. Свака установа треба да одлучи у појединачном случају да ли су ограничења потребна и да ли имају смисла.

Да би се припремљени дигитални садржаји ослободили ауторских права на што транспарентнији начин, ова Смерница препоручује коришћење светски познатог система *Creative Commons* лиценци. *Creative Commons* нуди шест различитих модула лиценцирања са којима аутори или носиоци ауторског права могу да утврде шта сме а шта не сме да се ради са садржајима који подлежу ауторском праву а који се налазе на њиховим страницама. Укупно постоје четири модула лиценцирања. Њима се регулишу обавезе и ограничења.

Први модул је навођење имена (атрибуција, скраћеница BY). Овај модул се употребљава приликом сваког коришћења и обавезује корисника неког дигиталног садржаја да наведе аутора или у датом случају и носиоца ауторског права, наслов дела (уколико је наведен), URL дигиталног садржаја, као и да упути на лиценцу. Други модул ограничава на некомерцијално коришћење (*Non Commercial*, скраћеница NC). Уколико се примени овај модул, дело не сме да се користи у комерцијалне сврхе. Трећи модул указује на то да дело не сме да се прерађује (*No Derivatives*, скраћеница ND). Четврти модул указује на то да је дозвољено дељење само под истим условима (*Share Alike*, скраћеница SA). Овај модул лиценцирања може да се примени само кад је дозвољено прерађивање. Корисник дела треба да објављује своје прерађене верзије под истим типом лиценце.

⁶ Препорука за примену Берлинске декларације из 2003. године за установе културе које су је потписале. Види поглавље *Машеријали* у овој књизи.

Државни музеји у Берлину на свом порталу „SMB-digital“ приказују у онлајн понуди фотографије за које је носилац ауторских права Задужбина.

Репродукције слика и осталог „пратећег материјала“ које су направили специјализовани музејски фотографи уз велике техничке напоре и велику стручност углавном су заштићени ауторским правима у Немачкој; фотографије тродимензионалних предмета из збирке заштићене су ауторским правима као фотографска дела.

Државни музеји у Берлину означавају све сликовне податке који су ослобођени права трећих лица ознаком на доњој ивици на којој пише модул *Creative Commons*: навођење имена, без комерцијалне употребе и дељење под истим условима (CC-BY-NC-SA), као и са логом Задужбине, тачним податком о извору и кратким текстом о садржају. На овај начин је омогућено да када корисници преузимају податке не настану дела сирочад, пошто је власник ауторских права увек наведен на доњој ивици слике. Државни музеји дозвољавају некомерцијално коришћење копија из своје онлајн понуде и припадајућих метаподатака уколико су обележени на одговарајући начин и у оквиру CC лиценци, уколико не постоји ауторско право трећих лица. Прераде су дозвољене, али могу да се објављују само под истом лиценцом. Државни музеји треба да буду наведени у облику који је дат у напомени о извору. На свакој веб-страници портала „SMB-digital“ на доњој ивици је наведен линк ка одговарајућој веб-страници *Creative Commons* за Немачку, где је описан наведени тип лиценце (CC-BY-NC-SA) и где су детаљно описани услови за тај тип.

Репродукције уметничких дела за које и даље важе ауторска права (седамдесет година након смрти уметника) још увек не могу да буду приказане на порталу „SMB-digital“. Задужбина улаже напоре да са удружењем Bild-Kunst у будућности пронађе решење које ће државним музејима у Берлину дозволити да у својим онлајн базама слика приказују и фотографије уметничких дела која су заштићена ауторским правима а чији су аутори или носиоци ауторских права чланови помезног удружења. Међутим, на та дела не може да се примени *Creative Commons* лиценца пошто још важе ауторска права уметника.

За све комерцијалне кориснике агенција за слике *bpk*, која ради у саставу Задужбине, има посебну онлајн продавницу,⁷ где корисници могу да претражују према мотивима, да бирају слике и да веома вредне дигиталне слике преузму у веома добром квалитету за штампање уз надокнаду. Сваки облик коришћења треба да се пријави Агенцији. Она онда обрачунава адекватну надокнаду за коришћење, која је у складу са тржишним условима.

Задужбина пруског културног наслеђа и њене установе су, захваљујући својим различитим онлајн понудама, омогућиле приступ свом обимном дигитализованом културном наслеђу широм света. Оне тиме олакшавају да се то наслеђе користи на разне начине у настави, образовању и привреди. Надамо се да ће Смерница најбоље праксе о поступању установа културе са отвореним приступом, која је пред нама, охрабрити и друге јавне установе које управљају културним наслеђем да потпишу Берлинску декларацију и да омогуће разнолико коришћење својих дигиталних садржаја за некомерцијалну употребу.

О ауџору

Ханс Петер Френц (рођен 1953) директор је агенције за слике *bpk* (Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte) Задужбине пруског културног наслеђа од 2004. Већ двадесет година налази се на разним руководећим местима у уметничким агенцијама. Дуго година био је председник савезног удружења BVPA (Bundesverband der Pressebild-Agenturen und Bildarchive) и члан Комисије за хонораре (MFM). Члан је Друштва за фотографију Немачке и руководи Радном групом архива слика покрајинских медијских центара и јавних архива слика. Већ дуго година држи стручна предавања на тему права у области фотографије у архиву, изласка на тржиште са фондовима јавних архива и о критичком приступу изворима савремених фотографија.

⁷ bpk – Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, <http://www.bpk-images.de> (прегледано: 10.10.2014).

Читаоница, Библиотека техничких информација ХанOVER
Фото: Јирген Кајлер

КУЛТУРА ЗА СВЕ? ИЗМЕЂУ ОРГАНИЗОВАНЕ ПЉАЧКЕ И ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Хана Вирц

Крајем седамдесетих година 20. века тадашњи члан градског већа за културу у Франкфурту, Хилмар Хофман, захтевао је „културу за све“ и констатовао је у својој истоименој књизи да овај захтев не значи само „пуко посредовање“ у култури него много више од тога – несметан приступ културним понудама без финансијских или временских ограничења за све грађане.¹

Скоро четири деценије касније његов захтев би могао да постане стваран, нарочито захваљујући појачаним европским и националним напорима у области дигитализације. Тако бар сматра Европска комисија кад у оквиру европске иницијативе за дигитализацију, коју је она покренула, хвали припремање и отварање европског културног наслеђа.²

Поред социолошког и културолошког значаја информација из области културе, Комисија стално наглашава и њихов економски потенцијал.³ Вредност информација рано је спозната на европском тлу. Већ 1984. године Савет Европске заједнице донео је Програм за стварање тржишта стручних информација у Европи, чији главни циљ је био побољшање и интензивније коришћење информационих производа и услуга.⁴ Спровођене су студије о значају отварања фондова јавних информација или

¹ Види: Hoffmann, H.: Kultur für alle. Frankfurt a.M. 1979, стр. 11.

² Види: Europäische Inhalte in globalen Netzen, 04.04.2001, стр. 1; KOM (2005) 465 eng., i2010: Digitale Bibliotheken. 30.09.2005, стр. 3–4.

³ Види на пример: KOM (2005) 465 eng., i2010: Digitale Bibliotheken, 30.09.2005, стр. 5; SEK (2006) zzz, Empfehlungen der Kommission, 24.08.2006, стр. 2; KOM (2010) 245 endg., Mitteilung der Kommission an das Europäische Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, стр. 10.

⁴ Der Rat der Europäischen Gemeinschaften: Beschluss des Rates vom 27. November 1984 über ein Gemeinschaftsprogramm zur Entwicklung des Fachinformationsmarktes in Europa. О развоју PSI-смернице види: Wirtz, H.: Die Änderung der PSI-Richtlinie – Fortschritt oder Rückschritt. Y: Datenschutz und Datensicherheit – DuD (2014), стр. 389ff.

о годишњим инвестицијама у области генерисања информација,⁵ као и о вредности информација,⁶ консултовани су експерти и широка јавност а одржавани су и различити скупови у целој Европи,⁷ док коначно 2003. године није донета Директива о поновном коришћењу информација из јавног сектора, скраћено PSI директива.⁸ Циљ ове Директиве није било само поновно коришћење информација из јавног сектора, а тиме и процењено јачање економије, него и побољшање транспарентности и демократије у оквиру Европе.⁹

Примена PSI директиве и постизање прокламованих циљева ишли су, у сваком случају, спорије него што се очекивало. PSI директиву благовремено су примениле само четири земље чланице,¹⁰ због чега је њено преиспитивање, планирано за јул 2008, померено за још две године, а урађено је тек 2013.

Директива доноси промене за установе културе које су заступници интереса већ означили као „озбиљну опасност“¹¹ за културна добра или чак као организовано пљачкање музеја од стране комерцијалних ко-

⁵ Види и: Commission of the European Communities. Publaw Subject Report. Januar 1991; Policy Studies Institute / Gesellschaft für Mathematik und Datenverarbeitung / Centre de Recherches Informatique et Droit / British Library Consultancy Service: Publaw II. Final Report Europe. 1993; Policy Studies Institute / Centre de Recherches Informatique et Droit: Publaw Report III. November 1995.

⁶ Види: Pira International: Commercial Exploitation of Europe's public sector information. 30.10.2000.

⁷ Види и: Konferenz der Europäischen Kommission in Stockholm vom 27. bis zum 28. Juni 1996 mit dem Titel „Access to Public Sector Information: A key to commercial growth and electronic democracy“ oder die europäische Ministerkonferenz, die im Juni 1997 stattfand.

⁸ Скраћеница према наслову Смернице на енглеском језику: „Directive in the Re-use of Public Sector Information“, RL 2003/98/EG.

⁹ Види: Erwägungsgründe 2, 5 und 16 der ursprünglichen PSI-Richtlinie.

¹⁰ Против Белгије, Чешке, Немачке, Грчке, Шпаније, Италије, Кипра, Летоније, Литваније, Луксембурга, Малте, Холандије, Португалије и Мађарске покренут је поступак због повреде споразума, види: КОМ (2009) 212 endg., Mitteilung der Kommission an das Europäisches Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, стр. 4.

¹¹ Види: Deutscher Bibliotheksverband e.V.: Ausweitung der Richtlinie über die Weiterverwendung von Informationen des öffentlichen Sektors (PSI-Richtlinie). 06.07.2012, стр. 1.

рисника.¹² Реч је о укључивању библиотека, архива и музеја у област примене PSI директиве.

Идеја да се PSI директива примени и на установе културе и да се тиме њихови фондови отворе за приватну економију никако није нова. Она се увек изнова појављивала и док се радило на PSI директиви¹³, али због масовног отпора заступника интереса у почетку је одбачена.¹⁴ Идеје, а пре свега оне које се манифестују у писаној форми, ретко пропадају, макар у Европи, где нацрти и контранацрти различитих иницијатива зависе једни од других и где се често преузимају и читави делови нацрта, ставова и препорука. Због тога ни у ком случају није чудно што је у оквиру преиспитивања претходне Директиве ова идеја поново узета у разматрање. Ипак, поставља се питање који значај заиста има укључивање установа културе у област примене ове директиве.

УКЉУЧЕНЕ УСТАНОВЕ КУЛТУРЕ И ДОКУМЕНТА У НЕМАЧКОЈ

Изменом члана 1, став 2, тачке ф, е, PSI директива је сада проширена на музеје, библиотеке и архиве. Овим проширењем не може се ни у ком случају подразумевати паушална инклузија свих установа културе које могу да се обједине под појмом музеја, архива или библиотека. Директивом су, према члану 1, став 1 и 2, тачка а, обухваћена само документа која се налазе у поседу јавних установа и чије коришћење може да се подведе под јавну мисију установа.

¹² Види: ICOM-Deutschland: Position von ICOM-Deutschland zur geplanten EU-Novelle zur Weiterverwendung von Informationen des öffentlichen Sektors. 17. Januar 2012, стр. 5.

¹³ Као нпр. о ставу Европског савета за економију и социјална питања, види: Stellungnahme zu dem „Vorschlag für eine Richtlinie des Europäischen Parlaments und des Rates über die Weiterverwendung und kommerzielle Verwertung von Dokumenten des öffentlichen Sektors“. 08.04.2003, стр. 26.

¹⁴ Види: KOM (2002) 207 endg., Vorschlag für eine Richtlinie des Europäischen Parlaments und des Rates über die Weiterverwendung und kommerzielle Verwertung von Dokumenten des öffentlichen Sektors, 05.06.2002, стр. 9. Види и: Janssen, K. / Dumortier, J.: Towards a European Framework for the Re-use of Public Sector Information: a Long and Winding Road. In: International Journal of Law and Information Technology 11 (2003), стр. 184–201, стр. 196.

Изгледа да је појам *докуменџа* у овом случају потребно објаснити пошто су информације из јавног сектора њихов предмет – као што се види већ и из наслова PSI директиве.¹⁵ Доносећи Директиву, Комисија је више пута указивала на то да је дефиниција појма документа коју су они изабрали идентична са појмом информације и према члану 2, број 3 PSI директиве обухваћен је сваки садржај без обзира на облик носача информација.¹⁶ Без обзира на медијум на којем је сачуван, појам документа обухвата свако приказивање радњи, чињеница и информација.¹⁷ Даља претпоставка PSI директиве је да документ мора да буде у поседу неке јавне установе. Јавна установа поседује документ у смислу Директиве ако има право да одобри његову поновну употребу.¹⁸ Не поставља се питање својинских односа у вези са дотичним документом.

ШТА СУ ЈАВНЕ УСТАНОВЕ

Како се види из дефиниције из члана 2, број 1 PSI директиве, јавним установама сматрају се установе на државном и локалном нивоу. Музеји, библиотеке и архиви могу да се обухвате само појмом јавне установе. Оне морају да буду формиране са посебном наменом, да испуњавају некомерцијалне задатке у општем интересу, да поседују правног заступника и да се финансирају претежно из јавних извора, а у погледу свога рада, морају да подлежу некој јавној инстанци или да имају орган управљања, руковођења или надзора који се претежно састоји од

¹⁵ Одбор регија већ је ово критиковао након првог предлога Директиве о поновној употреби информација у јавном сектору, види: Ausschuss der Regionen: Stellungnahme zu der „Mitteilung der Kommission an den Rat, das Europäische Parlament, den Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen“ zum Thema „eEurope 2002: Schaffung europäischer Rahmenbedingungen für die Nutzung von Informationen des öffentlichen Sektors“, und dem „Vorschlag für eine Richtlinie des Europäischen Parlaments und des Rates über die Weiterverwendung und kommerzielle Verwertung von Dokumenten des öffentlichen Sektors“, 26.03.2003, стр. 40.

¹⁶ Види: Commission of the European Communities: Communication from the Commission to the European Parliament pursuant to the second subparagraph of Article 251 (2) of the EC Treaty concerning the common position of the Council on the adoption of a directive on the re-use and commercial exploitation of public sector information / SEC/2003/0627 final – COD 2002/0123/. 28.05.2003.

¹⁷ Види: Artikel 2 Nr. 3 lit a und Erwägungsgrund 11 der PSI-Richtlinie.

¹⁸ Види: Erwägungsgrund 11 der PSI-Richtlinie.

чланова које је именовала јавна инстанца. Да ли ће на неку установу културе да се односи PSI директива зависи пре свега од финансирања, односно, руковођења установом. Због разних модела финансирања, односно, власништва установа културе у Немачкој¹⁹ не може се ни у ком случају донети паушална одлука за све установе, него је увек потребно да се одлучује за сваки појединачни случај.

ОДРЕЂИВАЊЕ ЈАВНЕ МИСИЈЕ НЕКЕ УСТАНОВЕ КУЛТУРЕ

Чак и кад нека библиотека, архив или музеј могу да се оквалификују као јавна установа у смислу PSI директиве, то не значи нужно да свака информација којом оне располажу потпада под њене одредбе. Тако су према члану 1, став 2, тачка а PSI директиве изузета она документа чије коришћење не спада у јавну мисију установе.

Јавна мисија одређује се према законским и другим прописима који важе у одређеној држави, а у недостатку таквих прописа према општој управној пракси (види члан 1, став 2, тачка а PSI директиве). У Немачкој не постоји јасно утврђена јавна мисија музеја и библиотека.

Само за јавне архиве јавна мисија је дефинисана покрајинским законима о архивима и савезним законом.²⁰ У том смислу, закони о архивима или прецизирају задатке јавних архива²¹ или дају дефиницију појма

¹⁹ За сектор музеја види: Institut für Museumsforschung: Statistische Gesamterhebung an den Museen der Bundesrepublik Deutschland für das Jahr 2010. Berlin 2011, стр. 30ff. Постоје и мешовити модели, које је тешко сврстати, као нпр. музеј „kunst palast“, којим заједно управљају задужбина Stiftung Museum Kunstpalast концерна за струју Eon и град Диселдорф. Види: Статут Задужбине, посебно члан 7: http://www.smkp.de/fileadmin/user_upload/UEber_uns/Stiftung/Satzung_SMKP_2011.PDF (прегледано: 10.10.2014).

²⁰ Види: Euler, E.: Das kulturelle Gedächtnis im Zeitalter digitaler und vernetzter Medien und sein Recht. Bad Honnef 2011, стр. 81.

²¹ Пут дефинисања задатака јавних архива изабрале су следеће покрајине: Баден-Виртемберг (види: члан 2, став 1, као и чланове 3 и 4 Покрајинског закона о архивима у Баден-Виртембергу), Берлин (види: члан 2, став 1 Закона о архивима), Бранденбург (члан 3, став 1 Бранденбуршког закона о архивима), Бремен (види: члан 1, став 1 Закона о архивима у Бремену), Хамбург (види: члан 1, став 1 Закона о архивима у Хамбургу), Мекленбург-Ворпомерн (види: члан 5, став 2 и 6 Покрајинског закона о архивима у Мекленбург-Ворпомерну), Доња Саксонија (члан 1, став 1 Саксонског закона о архивима) и Тирингија (члан 7, став 1 и 3 Закона о архивима у Тирингији). И савезни закон о архивима изабрао је пут дефинисања задатака, види: члан 1 Савезног закона о архивима. Види и: Euler, E.: Das kulturelle Gedächtnis im Zeitalter digitaler und vernetzter Medien und sein Recht. Bad Honnef 2011, стр. 81f.

архивирања²². Ипак, без обзира на пут који је изабран, задатак јавних архива може да се дефинише као преузимање, обрада, чување, процена, обезбеђивање, давање на коришћење и објављивање архивских добара, при чему се дефиниција архивског добра разликује од закона до закона.

Што се библиотека тиче, у неким покрајинским законима о библиотекама може се наћи објашњење њихове јавне мисије; без обзира на околност да нису све покрајине донеле закон о библиотекама, постојећи закони нису од неког великог значаја.²³ Ни у савезном Закону о Немачкој националној библиотеци ни у Моделу закона о библиотекама, који је урадило Немачко удружења библиотекара, не може се пронаћи јасан опис јавне мисије, а тиме ни прецизирање докумената који се налазе у поседу неке установе. Тако јавне библиотеке, према члану 2, став 1 Модела закона о библиотекама Немачког удружења библиотека, за своје збирке треба да обезбеде „право на слободан приступ информацијама на посебан начин“, и према ставу 3 треба да „сакупљају и чувају [...] литературу и медије који се односе на локалну историју, локалне догађаје и значајне личности из заједнице“.²⁴

Према члану 1, став 3 Закона о подршци сталном образовању и библиотекарству у покрајини Баден-Виртемберг, јавне библиотеке „имају задатак [...] да омогуће становништву стицање општег образовања, као и знања за живот и посао“. Закон о библиотекама у Хесену говори чак

²² Према члану 3, став 7 Закона о архивима у Северној Рајни – Вестфалији, архивирање обухвата „задатак да се документација обради, процени, преузме и да се преузета грађа прописно чува, да се допуњава, обезбеђује, одржава, обрађује, истражује, даје на коришћење и да се објављује“ И Саксонски закон о архивима дефинише задатак архивирања као „обраду, преузимање, процену, чување и одржавање, као и давање на коришћење архивског добра“, члан 2, став 4 Саксонског закона о архивима. Баварски архивски закони (види члан 2, став 3 Баварског закона о архивима), Хесен (види члан 2, став 7 Закона о архивима у Хесену), Рајнланд-Пфалц (види члан 1, став Покрајинског закона о архивима), Зарланд (види члан 3, став 1 Закона о архивима у Зарланду) и Заксен-Анхалт (види члан 2, став 5 Закона о архивима у Заксен-Анхалту) такође садрже такве дефиниције архивирања.

²³ До сада су закон о библиотекама донеле Тирингија, Заксен-Анхалт и Хесен. У покрајини Баден-Виртемберг јавно библиотекарство регулисано је Законом о подршци сталном образовању и библиотекарству. Види: Steinhauer, E. / Vonhof, C. (Hrsg.): Bibliotheksgesetzgebung. Ein Handbuch für die Praxis, insbesondere im Land Baden-Württemberg. Bad Honnef 2011, стр. 10.

²⁴ Види: § 2 Abs. 3 Satz 2 Musterbibliotheksgesetz des Deutschen Bibliotheksverbandes.

о пружаоцима услуга у модерном научном друштву, који служе школском, пословном и општем образовању и информисању²⁵, док Тириншки закон о библиотекама библиотеке описује као уређене и обрађене збирке књига и дела на другим медијима у физичком и виртуелном облику које на посебан начин обезбеђују слободу на информисање у смислу члана 5, став 2, тачка 1 Устава.²⁶ На основу ових, веома широко схваћених дефиниција задатка јавних библиотека тешко је дати јединствену и јасну дефиницију која делатност установе може да се сматра јавном мисијом.

Исто тако проблематично је и одређење јавне мисије музеја. Грубо посматрано, могуће је да се оријентишемо у том смислу према статутима и етичким смерницама Међународног савета музеја, који каже да музеји брину „о чувању, опстанку и давању на коришћење“ културног наслеђа и да „сакупљају, чувају, истражују, дају на коришћење и излажу“ сведочанства²⁷, али се јасан и јединствен закључак из тога, ипак, не може извести.

С обзиром на претходну верзију PSI директиве, познато је да је недореченост појма „јавна мисија“ и код корисника и код установа доводила до несигурности и спорова.²⁸ Ово је повремено водило до тога да су се јавне установе паушално позивале на то да је њихова јавна мисија да зарађују новац или да буду успешне, иновативне установе²⁹, при чему су, у зависности од образложења, скоро сва документа неке установе могла да потпадају или не потпадају под PSI директиве. И поред тога што је јасно препознат проблем због нејасног дефинисања појма, ни у промењеној верзији Директиве није пружена нека велика помоћ. Према обједињеној верзији PSI директиве, јавна мисија треба да буде транспарентна и да се

²⁵ Види: § 2 Abs. 2 und § 5 Abs. 1 Hessisches Bibliotheksgesetz.

²⁶ Види: § 1 Thüringer Bibliotheksgesetz. Дељаније у: Euler, E.: Das kulturelle Gedächtnis im Zeitalter digitaler und vernetzter Medien und sein Recht. Bad Honnef 2011, стр. 77ff.

²⁷ Види: Statuten des Internationalen Museumsrates, Art. 3.1, http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Statuts/statutes_eng.pdf (прегледано: 10.10.2014).

²⁸ Види: KOM (2009) 212 endg., Mitteilung der Kommission an das Europäisches Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, стр. 7.

²⁹ Види: Stellungnahme der Wirtschaftskammer Österreich hinsichtlich der Revision der PSI-Richtlinie, стр. 5, (прегледано: 10.10.2014).

редовно преиспитује.³⁰ У разматрању PSI директиве искристалисао се јасан став да коришћење докумената које се врши искључиво у комерцијалне сврхе и у конкуренцији са другим учесницима на тржишту за новац не треба да потпада под јавну мисију.³¹ Вођење интерног кафића, ресторана или комерцијална дистрибуција чланака не могу се сматрати јавном мисијом неке установе културе.

Није могуће јасно разграничење између јавне мисије неке јавне установе и комерцијалне делатности посебно због тога што недостају законске одредбе којима би се дефинисала јавна мисија музеја и библиотека, као што ће се видети из следећег примера. У децембру 2008. године Немачки историјски музеј – друштво са ограниченом одговорношћу – захваљујући законској регулативи је постао јавна задужбина која подлеже савезним законима. Сврха ове задужбине јесте да прикаже целокупну немачку историју у њеном европском контексту.³² Да би се испуњавали задаци задужбине, она служи, поред осталог, за повремене изложбе, музејско-педагошки рад, предавања, семинаре или филмске пројекције.³³ Задужбина Немачки историјски музеј одржава базу података објеката где се може наћи велики број дигиталних садржаја Задужбине.³⁴ Ова база података са објектима служи за истраживање и претраживање, али и за комерцијално коришћење, при чему се права коришћења стичу преко Архива слике уз надокнаду.³⁵ База податка са објектима истовремено је архив културе и савремене историје, али и комерцијална агенција за слике. Повући разлику између информација које се у циљу коришћења и приказивања сакупљају и генеришу у Задужбини и оних које су настале само на основу чисто комерцијалних интереса Задужбине чини се немогућим.

³⁰ Europäisches Parlament und Rat der Europäischen Union, Richtlinie 2013/37/EU vom 26. Juni 2013 zur Änderung der Richtlinie 2003/98/EG über die Weiterverwendung von Informationen des öffentlichen Sektors, 27.06.2013, Artikel 1 Abs. 2 lit a.

³¹ Види: Erwägungsgrund 9 der Richtlinie über die Weiterverwendung von Informationen des öffentlichen Sektors, 31.12.2003.

³² Види: § 2 Abs. 1 Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Deutsches Historisches Museum“.

³³ Види: § 2 Abs. 2 Nr. 3 Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Deutsches Historisches Museum“.

³⁴ Види: <http://www.dhm.de/sammlung-forschung/sammlungen0/bildarchiv/geschichte.html> (прегледано: 10.10.2014.).

³⁵ Види: <http://www.dhm.de/datenbank/dhm.php?seite=13> (прегледано: 10.10.2014.).

И покушај разјашњења појма „јавна мисија“ у Директиви није од велике помоћи.

ПОВЛАЧЕЊЕ НЕКИХ ДОКУМЕНАТА ЗБОГ СУПРОТСТАВЉЕНИХ ПРАВА ТРЕЋИХ ЛИЦА

Поред конкретизације предмета и области примене PSI директиве, она садржи и разлоге за изузеће неких докумената која могу бити од значаја посебно за установе културе које ће бити укључене у будућности. Према члану 1, број 2, тачка б, изузета су документа која представљају интелектуалну својину трећих лица, при чему ово према Образложењу бр. 22 PSI директиве обухвата само ауторско и сродна права. Документа која су обухваћена комерцијалном заштитом као што су патенти, узорци и права на марке, независна су без обзира на то коме припадају ова права, а искључена су и из области примене PSI директиве.³⁶

Уколико саме установе културе поседују права на интелектуалну својину, не могу да се позивају на непримењивост Директиве. Ауторско и сродна права која нека установа културе мора да прибави у поступку дигитализације, израде и одржавања неке базе података не могу да послуже као разлог за изузеће.

БУДУЋЕ ОБАВЕЗЕ И ПРАВА У ВЕЗИ СА ПРИХВАТАЊЕМ PSI ДИРЕКТИВЕ

Иако поменуте институције културе сада подлежу режиму PSI директиве, и Комисија и Европски парламент препознају чињеницу да оне и даље имају посебну улогу.³⁷ Сврставање установа културе под исте

³⁶ Види: Erwägungsgrund 22 der PSI-Richtlinie.

³⁷ Види: SEC (2011) 1552 final, Commission staff working paper Impact Assessment accompanying the document: Proposal for a directive of the European Parliament and the council amending European Parliament and Council directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information, 12.12.2011, стр. 37; Ausschuss der Regionen:

стриктне претпоставке PSI директиве стога се чини неправедним. Са прихватањем Директиве повезан је читав низ обавеза, али се ипак настоји да се то ублажи увођењем одређених привилегија и олакшица за установе културе.

БЕЗ ОБАВЕЗЕ ДА СЕ ОМОГУЋИ ПОНОВНО КОРИШЋЕЊЕ

Променом општег основног принципа у члану 3, став 1, Директива сада прописује обавезу за све установе да омогуће поновно коришћење уколико не постоји разлог за изузеће. Према ставу 2 истог члана то не важи за музеје, библиотеке и архиве, тако да они и даље имају могућност одлучивања о припремању својих докумената за поновно коришћење, али само за она документа на која ове установе имају право интелектуалне својине. За дела која су слободна за ове установе важи обавеза да омогуће вишеструко коришћење.

Ово се чини проблематичним посебно ако се има у виду чињеница да Директива не прописује право да се захтева приступ информацијама, него поновно коришћење везује за одређене националне прописе којима се регулише приступ у земљама чланицама. Док у Немачкој закони о архивима на савезном и покрајинском нивоу пружају основу да се захтева приступ информацијама под одређеним условима у одређеним архивима³⁸, за информације у поседу музеја или библиотека не постоји таква могућност.

Свакако, под одређеним околностима право на захтев за приступ информацијама установа културе као што су музеји и библиотеке може да

Stellungnahme des Ausschusses der Regionen „Überarbeitung der Richtlinie über die Weiterverwendung von Informationen des öffentlichen Sektors und offene Daten“, 2012, стр. 122; као и: European Parliament: I Report on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2003/98/EC on reuse of public sector information (COM (2011) 0877-C7-0502/2011-2011/0430(COD)), 07.12.2012, стр. 11.

³⁸ Види: § 5 Abs.1 BArchG oder § 9 BbgArchivG; § 6 ArchivG-NRW. Свакако, у већини закона претпоставља се веродостојност „оправданог интереса“, а приступ је обично могућ након истека одређеног рока забране, види: члан 5 Баварског закона о архивима; члан 6 Закона о архивима у Баден–Виртембергу или члан 5 Хесенског закона о архивима.

се изведе из Закона о слободној доступности информација на савезном или покрајинском нивоу. Према тим законима, службе су у обавези да безусловно одобре захтев за приступ информацијама.

Без обзира на претпоставке које постављају неки закони о слободи информација, од почетка постоји проблем пошто ни до данас нису све покрајине усвојиле сопствени закон о слободном приступу информацијама.³⁹ Такав захтев за приступ информацијама не може се испоставити према члану 5, став 1, тачка 1 Устава⁴⁰, пошто се њиме прописује опште право на информације, али он не садржи право на обезбеђивање извора информација или за неки конкретан захтев за приступ информацијама, него се пре свега интерпретира као право на заштиту од незаконитих радњи.⁴¹ Нека библиотека или музеј из покрајине Баден-Виртемберг или Баварске убудуће се неће сматрати обавезном да према Закону о поновном коришћењу информација поштује захтеве за коришћењем информације без обзира на то што се Директива односи на њих, док ће нека слична институција у покрајинама Хамбург или Берлин морати да поступи по Директиви уколико информације које се налазе у овим установама подлежу закону о слободном приступу информацијама те покрајине.⁴²

За музеје и библиотеке на савезном нивоу, као што су, на пример, Немачка национална библиотека или Задужбина пруског културног наслеђа, меродаван је савезни Закон о слободном приступу информацијама. Да би се примењивао овај закон, мора се радити о информацијама од јавног значаја које се налазе у овим институцијама, а установа треба да буде окарактерисана као државна установа или као приватно или правно лице у смислу овог закона а које је у рангу тих установа. Му-

³⁹ Пет покрајина до данас немају такве законе: Баден-Виртемберг, Бајерн, Хесен, Доња Саксонија и Саксонија.

⁴⁰ „Свако има право да слободно изражава своје мишљење речима, писмом или сликом и да га шири и да се несметано образује из опште доступних извора.” Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf> (прегледано: 10.10.2014).

⁴¹ Види: BVerfG, Urteil vom 24. 1. 2001 – 1 BvR 2623/95; Schoch, IFG, 2009, Einl. Rn. 52ff.

⁴² Ово је посебно проблематично за музеје, пошто се већина музеја налази у Баден-Виртембергу и Баварској. Види: Institut für Museumsforschung: Statistische Gesamterhebung an den Museen der Bundesrepublik Deutschland für das Jahr 2010. Berlin 2011, стр. 26.

зеји и библиотеке могу без проблема да се сматрају јавним установама пошто се појам јавне установе дефинише према схватању Закона о управном поступку – то је свака организационо самостална установа која радећи према споља у сопствено име испуњава задатке јавне управе.⁴³ То се односи на већину музеја и библиотека на савезном нивоу. Много теже је као информације од јавног значаја дефинисати информације које се налазе у њима као што су објекти за изложбе, предмети из збирки или метаподаци. Према правној дефиницији из члана 2, бр. 1 Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја, под тим се подразумева сваки запис који има јавни значај без обзира на то на који начин се чува. Запис има јавни значај онда када се односи на установу која поседује ту информацију, ако служи за испуњавање службених задатака или је на неки други начин повезана са службеним активностима.⁴⁴ Само у случајевима ако тражена информација искључиво и неспорно служи за приватне сврхе, онда се та информација не може сматрати јавном.⁴⁵ Велики део информација које се налазе у библиотекама и музејима, као што су метаподаци, сликовне или текстуалне датотеке из збирки и о збиркама и експонатима, као и резултати истраживања, могу да се подведу под појам информација од јавног значаја, али се генеришу искључиво у оквиру обавезе установе да прикупља и даје грађу на коришћење. Уколико је у питању музеј или библиотека на савезном нивоу, захтеви за приступ информацијама могу се подвести под савезни закон.

Велики део укључених институција културе су покрајинске установе, а то значи да су оне под ингеренцијама општина и округа.⁴⁶ У покрајинама које су донеле сопствене законе о слободном приступу информацијама од јавног значаја и у музејима и у библиотекама покрајине може се поднети захтев за слободан приступ информацијама, пошто

⁴³ Види: Schoch, F.: IFG Informationsfreiheitsgesetz. Kommentar. München 2009, § 1 Rn. 78ff.

⁴⁴ Schoch, F.: IFG Informationsfreiheitsgesetz. Kommentar. München 2009, § 2 Rn. 39.

⁴⁵ Schoch, F.: IFG Informationsfreiheitsgesetz. Kommentar. München 2009, § 2 Rn. 40.

⁴⁶ О надлежности музеја види: Institut für Museumsforschung: Statistische Gesamterhebung an den Museen der Bundesrepublik Deutschland für das Jahr 2010. Berlin 2011, стр. 30. Види по питању надлежних институција за библиотеке: Seefeldt, J. / Syré, L.: Portale zu Vergangenheit und Zukunft – Bibliotheken in Deutschland. Hildesheim 2011, стр. 35.

постојеће одредбе у покрајинама садрже исте или сличне прописе као савезни закон.⁴⁷ Изузимајући проблематичне ситуације, да пет савезних покрајина није донело такав закон, појављују се, ипак, и друге неусаглашености у вези са применом измењене PSI директиве ако се посматрају изузеци од слободног приступа информацијама. И савезни закон и закони неких покрајина заштиту интелектуалне својине наводе као разлог за изузеће, при чему се не прави разлика између интелектуалне својине трећих лица и одређене јавне службе или установе.⁴⁸ Као последица тога долази до контрадикторности, по питању приступа информацијама, да установе културе сопствена права интелектуалне својине, као што је право првог објављивања према члану 12 Закона о ауторском праву или право умножавања и дистрибуције према члановима 16 и 17 Закона о ауторском праву, сматрају разлогом за изузеће, док се на нивоу коришћења не могу позвати на изузеће.

УПУТСТВА ЗА КРЕИРАЊЕ И ФОРМАТИРАЊЕ

Измена члана 5 PSI директиве доноси још неке промене. Установе културе су као досадашњи корисници Директиве обавезне да омогуће расположивост своје документације у свим постојећим форматима и језицима. Уколико је могуће и има смисла, оне су обавезне да документа и уз њих припадајуће метаподатке учине доступним у отвореним и машински читљивим форматима, што пре свега треба да олакша њихо-

⁴⁷ Закони о слободном приступу информацијама из Бремена, Мекленбург-Ворпомерна, Рајнлад-Пфалца, Зарланда, Заксен-Анхалта и Тиригије користе појам „службене информације“. Закони о приступу информацијама Берлина и Бранденбурга користе термин „акти“, при чему се под тим подразумевају сва документа која „служе у службене сврхе“, види: § 3 Berliner bzw. Brandenburger IFG. Само у Хамбургу нема указивања на службеност информација. У тумачењу закона наводи се да се појам информација односи само на документа која служе у званичне сврхе, види: Gesetzesbegründung, Drucksache 20/4466 vom 12.06.2012, S. 1, abrufbar unter: https://www.datenschutz-hamburg.de/uploads/media/Antrag_zum_Erlass_eines_Hamburgischen_Transparenzgesetzes.pdf (прегледано: 29.07.2014). Закон о приступу информацијама у Северној Рајни – Вестфалији захтева да информација буде службена, види: § 3 IFG-NRW, wogegen Schleswig-Holstein auf allein auf das Vorhandensein der Information bei informationspflichtigen Behörden abstellt, vgl. § 2 Abs. 1 Nr. 1 IZG-SH.

⁴⁸ Види нпр.: § 6 IFG des Bundes; § 5 Abs. 1 Nr. 2 Brandenburgisches Informationszugangsgesetz; § 6 Bremer IFG; § 8 IFG von Mecklenburg-Vorpommern.

во поновно коришћење.⁴⁹ Од захтева расположивости свих постојећих формата може се одступити само ако то захтева превелики ангажман, који превазилази једноставну обраду.⁵⁰ Како се види из материјала о претходној Директиви, ангажман се може сматрати превеликим ако превазилази оно што се очекује од уобичајене управне праксе.⁵¹

ПРИВИЛЕГИЈЕ У ВЕЗИ СА ДИГИТАЛИЗАЦИЈОМ ФОНДОВА КУЛТУРЕ

Још једну олакшицу за установе културе у односу на оне за које је до сада важила Директива садржи члан 6 PSI директиве. Првобитни корисници PSI директиве сада су ограничени на то да за поновно коришћење траже такозване маргиналне трошкове.⁵² Тиме су обухваћени трошкови који настају услед репродукције, припреме и дистрибуције. Музеји, библиотеке и архиви су ипак према члану 6, став 2 под ц PSI директиве експлицитно изузети од овог ограничења. Они приликом обрачуна трошкова могу да обухвате трошкове обраде, дигитализације и правног тумачења, укључујући и адекватну зараду.⁵³

Затим, поводом ексклузивних уговора PSI Директива предвиђа привилегије за укључене установе културе. Да се не би спречила дигитализација информација из културе, библиотеке, музеји и архиви треба да имају могућност да и даље склапају јавно-приватна партнерства (тзв. *Public-private Partnerships*).⁵⁴ Ако се у оквиру дигитализације фондова културе склапају ексклузивни уговори, они смеју да се склопе на период од највише десет година.⁵⁵ Ако се продужава овај рок, потреб-

⁴⁹ Види: Erwägungsgrund 20 der Änderungsrichtlinie zur PSI-Richtlinie 2013/37/EU.

⁵⁰ Види: Artikel 5 Abs. 2 PSI-Richtlinie.

⁵¹ OM (2002) 207 endg., Vorschlag für eine Richtlinie des Europäischen Parlaments und des Rates über die Weiterverwendung und kommerzielle Verwertung von Dokumenten des öffentlichen Sektors, 05.06.2002, стр. 7; Öhlböck, J.: Informationsweiterverwendungsgesetz. Praxiskommentar. Wien 2008, стр. 102.

⁵² Види: Artikel 6 Abs. 1 der PSI-Richtlinie.

⁵³ Види: Erwägungsgrund 23 der Änderungsrichtlinie zur PSI-Richtlinie RL 2013/37/EU.

⁵⁴ Види: Erwägungsgrund 30 der Änderungsrichtlinie zur PSI-Richtlinie RL 2013/37/EU.

⁵⁵ Види: Artikel 11 Abs. 2a der geänderten PSI-Richtlinie.

но је да се преиспита нужност уговора у једанаестој години и да се то врши сваких седам година. Још један пропис који је у овом контексту од посебног значаја за установе културе и могуће приватне партнере у дигитализацији дат је у члану 11, став 2а, УА 2 допуњене PSI директиве. У том члану каже се да ексклузивни уговори који се односе на дигитализацију фондова културе треба да буду транспарентни и јавни тако да више не би долазило до такозване клаузуле о поверљивости података (*Non-disclosure*), као што је то случај у уговору између Баварске државне библиотеке и Гугла.⁵⁶

Осим тога, потребно је да се установи културе која је склопила ексклузивни уговор за дигитализацију својих фондова бесплатно достави копија сваког дигитализованог примерка, који ће након истека рока важења ексклузивног уговора бити слободан за даље коришћење.⁵⁷

ПОУКА О ПРАВНОМ ЛЕКУ И ОБАВЕЗА УПУЋИВАЊА

Библиотеке, музеји и архиви у оквиру будућег приступања PSI директиви треба да испуне низ административних задатака, који су до сада ретко били део њихових свакодневних обавеза. Тако оне морају да обраде захтев за коришћење у року од највише двадесет дана према члану 3, став 2 PSI директиве. Продужење рока за још двадесет радних дана дозвољено је само једном и то у случају да је захтев обиман или сложен, при чему треба узети у обзир да подносилац захтева треба да буде обавештен у року од три недеље од подношења захтева да ће бити продужен рок. Ако се захтев за коришћење одбије због права интелектуалне својине трећих лица, онда библиотеке, музеји и архиви нису обавезни да упућују на носиоца ауторских права или власника лиценце,⁵⁸ за разлику од осталих корисника Директиве, али су обавезне да укажу на могући правни лек, који је на располагању за преиспитивање одлуке о даљем коришћењу.⁵⁹

⁵⁶ Види: Ceynowa, K.: Mass Digitization for Research and Study: the digitization strategy of the Bavarian State Library. In: IFLA Journal 35 (2009), стр. 17–24, стр. 22.

⁵⁷ Види: Artikel 11 Abs. 2 a UA 3 der novellierten PSI-Richtlinie.

⁵⁸ Види: Artikel 4 Abs. 3 der novellierten PSI-Richtlinie.

⁵⁹ Види: Artikel 4 Abs. 4 der novellierten PSI-Richtlinie.

ЗАКЉУЧАК

Узимајући у обзир Модел закона о коришћењу информација из јавног сектора, који треба да помогне у примени измењене PSI директиве⁶⁰, тешко је поверовати да ће се законодавац овде одлучити против примене PSI директиве један на један, а за кохерентну примену која пре свега има смисла.⁶¹ Установе културе ће због тога морати да се помире са чињеницом да ће промењена Директива тешко моћи доследно да се примени без узимања у обзир националне посебности и без логичног укључивања у постојеће националне структуре, иако Директива предвиђа ову могућност.

У наредним годинама ће, без обзира на конкретну примену Директиве у немачком праву, музеји, библиотеке и архиви добити нови низ задатака и обавеза. У вези са тим, они треба што пре да разјасне у којој мери ће бити обухваћени будућом применом измењене Директиве. При томе, ове установе треба да разјасне да ли су оквалификоване као јавне установе у смислу Директиве и, ако јесу, које обавезе и у вези са тим које информације спадају у њихов задатак као јавне установе. Даље, значајно је да ли за одређену установу важи Закон о слободном приступу информацијама на савезном нивоу, или на покрајинском нивоу (уколико постоји). Уколико установа закључи да је окарактерисана као јавна установа и да највећи део информација које се налазе у њој подлеже Закону о слободном приступу информацијама, установа треба да предузме даље кораке, као што је, на пример, израда индивидуалне стратегије дигитализације, избор могућих приватних партнера за предстојеће мере дигитализације и развој одговарајућих модела лиценцирања, за које ће бити узете у обзир специфичности у поступању са коришћењем културних добара.

⁶⁰ Види: <https://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/PDF/Gesetz/entwurf-eines-gesetzes-ueber-die-weiterverwendung-von-informationen-oeffentlicher-stellen,property=pdf,be-reich=bmwi2012,sprache=de,rwb=true.pdf> (прегледано: 29.07.2014).

⁶¹ О критици примене Смернице један на један види: Schoch, F.: Der Entwurf eines Informationsweiterverwendungsgesetzes des Bundes. Y: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht – NVwZ 25 (2006), стр. 872–877, стр. 877 и Sydow, G.: Informationsgesetz-buch häppchenweise. NVwZ 27 (2008), стр. 481–485, стр. 484.

Ново преиспитивање измењене PSI смернице планирано је до 18. јула 2018.⁶² У оквиру тога треба да се поново преиспита област њене примене и њено дејство, уз могуће проширење коришћења. Може се очекивати укључивање и других установа, као и брисање неких привилегија за установе културе, нарочито када се узме у обзир досадашњи развој догађаја.

О ауторки

Хана Вирц (рођена 1987) студирала је право у Фрајбургу и Лиону (Француска), са тежиштем на праву у информационом друштву и интелектуалној својини. Од када је положила свој први државни испит (2013) ради као универзитетски сарадник Института за информационо и економско право на Институту за технологију у Карлсруеу, на чијем се челу налази проф. др Томас Драјер. Ангажована је на истраживачком пројекту *Internet*, који финансира немачко Удружење за заштиту индустријског и ауторског права (GRUR). У својој дисертацији бави се темом значаја укључивања установа културе у област примене PSI директиве. У оквиру свог истраживања бави се пре свега правним оквиром за дигитализацију информација из културе, као и питањима отвореног приступа и отворене културе.

⁶² Види: Artikel 13 der novellierten PSI-Richtlinie.

МАТЕРИЈАЛИ

Hereinspaziert

Викимедија, Немачка (Берлин)
Фото: Јирген Кајпер

НОВА РЕНЕСАНСА. ПРЕПОРУКЕ ТРИ МУДРАЦА ЗА ПОСТАВЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА НА МРЕЖУ¹

Европске библиотеке, архиви и музеји вековима чувају наше богато различито културно наслеђе. Они архивирају скулптуре, слике, музику и литературу као сведочанства знања, лепоте и богатства идеја и чине их доступним. Нове информационе технологије отварају неслућене могућности да би се ово заједничко наслеђе учинило још доступнијим. И култура је кренула дигиталним путем, а баштинске установе прилагођавају јавности свој начин комуникације. Кроз поступак дигитализације, историјски материјали добијају нови живот и претварају се у вредно добро за појединачног корисника, али постају и важан камен темељац дигиталне економије.

Мишљења смо да држава има примарну одговорност да се културно наслеђе учини доступним и да се сачува за будуће генерације. Ова одговорност за европско наслеђе и контролу над њим не сме се препустити у руке једног или неколико актера на тржишту, без обзира на то што изразито подржавамо идеју да се више приватних инвестиција и приватних предузећа укључи у коректно и одмерено партнерство на словима дигитализације.

Дигитализација нашег културног наслеђа огроман је задатак, који захтева велике инвестиције. Према једној студији, потребно је тачно сто милијарди евра да би се наше читаво културно наслеђе претворило у онлајн облик. За посао ових размера потребно је време, а инвестиције морају да се планирају пажљиво и да се координирају како би се добили најбољи резултати. Али ми мислимо да резултати оправдавају толики ангажман. Предности се огледају, са једне стране, у широком приступу култури и

¹ Европска комисија је 2009. године задужила Мориса Левија, Елизабет Нигеман и Жака де Декера да израде Препоруке за дигитализацију културног наслеђа. Препоруке су објављене 2011.

знању, а тиме и њиховој демократизацији, а са друге стране то доноси предности образовном систему, како школама тако и факултетима. Осим тога, настаје и значајна економска корист, која се огледа у развоју нових технологија и услуга за дигитализацију и дугорочну дигиталну доступност, као и у иновативном, интерактивном коришћењу културних садржаја. Дигитализовани материјал може постати погонска снага за иновације и основа за нове услуге у области туризма и образовања.

Навешћемо своје препоруке, имајући у виду потенцијалне предности, са циљем да се побољшају услови који ће помоћи у томе:

- учинити наше богато и разноврсно заједничко наслеђе доступним за коришћење свакоме;
- повезати прошлост и будућност;
- сачувати то наслеђе за будуће генерације;
- штитити интересе европских аутора;
- поспешити креативност, па и ону која није професионална;
- дати допринос образовању; и
- подстаћи иновативност и предузетнички дух.

Ове препоруке покривају све области мисије која нам је поверена, а дотичу и оне области за које смо заинтересовани у будућности или где препреке треба да буду отклоњене.

1. ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ШИРОКОГ ПРИСТУПА ЗА КОРИШЋЕЊЕ ДИГИТАЛИЗОВАНИХ МАТЕРИЈАЛА КОЈИ СУ ОСЛОБОЂЕНИ АУТОРСКИХ ПРАВА

Установе културе требало би да материјале који су ослобођени ауторских права и који се дигитализују новцем из јавних финансија учине доступним и расположивим за даљу употребу на што ширем нивоу. Овај приступ изван граница земље требало би да буде услов за финансирање мера за дигитализацију свуда у Европи. Треба да буде избегнуто стављање воденог жига на великој површини, као и друге мере које ограничавају коришћење материјала.

Ако установе културе рачунају са приватним предузећима у коришћењу дигитализованих материјала који су ослобођени ауторских права, онда то треба да буде усаглашено са европском Директивом о поновном коришћењу информација из јавног сектора.

Европска комисија би требало да у контексту у којем је норма доступност и могућност коришћења и преко граница пронађе начин и средства да отклони разлике у правном статусу дигитализованих материјала између земаља чланица. У принципу, сам процес дигитализације не би требало да генерише нова права.

Метаподаци које израђују установе културе уз дигитализоване објекте треба да буду свеобухватно и слободно доступни и треба да постоји могућност њиховог поновног коришћења.

2. ПОДСТИЦАЈ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ И ОНЛАЈН ДОСТУПНОСТ МАТЕРИЈАЛА ЗАШТИЂЕНИХ АУТОРСКИМ ПРАВОМ

Потребно је да се за дела сирочад што је могуће брже донесе правно решење на европском нивоу. Ово решење треба да задовољи тест на осам нивоа који је дефинисао Комитет.

Дела сирочад убудуће треба избегавати. Као претпоставку за потпуно испуњавање правних обавеза треба размотрити неки вид регистрације. Да би се Бернски споразум прилагодио дигиталном добу, треба да се отвори дискусија на ту тему у контексту WIPO, а Европска комисија треба да је иницира.

Националне владе и Европска комисија треба да изнађу решење за дигитализацију и доступност дела која се не могу наћи у продајној мрежи изван националних оквира.

Носиоци ауторских права треба да имају предност приликом искоришћавања дела која се не могу наћи у продајној мрежи.

Законодавац треба да обезбеди установама културе могућност колективног управљања правима и да им пружи временски ограничену прилику да дигитализују распродата дела и да их учине доступним онлајн, уколико то носиоци ауторских права и комерцијални дистрибутери не учине.

Решења за дела сирочад и распродата дела треба да обухвате све врсте материјала: аудио-визуелне медије, текстове, дела ликовне уметности, тон.

3. ЈАЧАЊЕ ЕВРОПЕАНЕ КАО ТАЧКЕ ОНЛАЈН ПРИСТУПА ЕВРОПСКОЈ КУЛТУРИ

Европеана треба да се развија и даље како би постала тачка онлајн приступа европској култури. Стога је потребна концентрација новца и политичког капитала на европском и националном нивоу да би се изграђивале Европеана и структуре на које се она наслања.

Државе чланице треба да обезбеде да јавне финансије за послове дигитализације буду одобраване само под условом да се омогући слободан приступ дигиталним садржајима преко Европеане. Оне треба и да се постарају да њихова капитална дела која су ослобођена ауторских права буду доступна за коришћење преко Европеане до 2016. године.

У наредним годинама, уз портал Европеане треба да се изради корисничка платформа преко које ће бити повезане све битне европске активности у вези са дигитализацијом и дугорочним дигиталним архивирањем културног наслеђа. У техничкој изради ове платформе посебна пажња треба да буде посвећена аспектима вишејезичности. Осим тога, Европеана треба да омогући да се у будућности ради на клауду.

Треба размислити да ли би Европеани средњорочно требало доделити кључну улогу у дигиталној дугорочној доступности културног наслеђа Европе. Европеана би могла да буде депо за дела ослобођена ауторског права и „мрачни архив“² за материјале из културе који су оригинално настали у дигиталној форми.

² „Мрачни архив“ је назив за архив са веома ограниченим приступом.

Установе културе, Европска комисија и државе чланице треба активно да се залажу за Европеану и да је и даље промовишу.

4. ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ОДРЖИВОСТИЖ ДИГИТАЛНИХ РЕСУРСА

Дугорочно архивирање важан је аспект мера дигитализације. Дугорочно дигитално архивирање је, такође, кључни проблем за изворно дигиталне садржаје. Дужна пажња мора да се освети организационим, правним, техничким и финансијским димензијама дугорочног архивирања дигитализованих и изворно дигиталних материјала.

Дугорочно архивирање дигитализованих и изворно дигиталних материјала из културе требало би да буде у надлежности установа културе – као што је то већ сада случај за материјале који нису дигитални.

Да би се гарантовало дугорочно архивирање европског културног наслеђа, требало би да се копија дигитализованог или изворно дигиталног материјала архивира у Европеани. За материјале који су под заштитом ауторских права Европеана би била „мрачни архив“, који би представљао сигурну луку.

Како би се избегло дуплирање посла и на страни фирми које раде са иностранством, као и на страни установа културе, потребан је систем доставе који дозвољава да материјали који се сада допремају из више земаља буду достављени само једном. Овај систем би обухватио процес рада који би прослеђивао по једну копију свим установама које према националном законодавству на то имају право.

Ауторско право и сродна права треба да дозволе оним установама културе које имају задатак да дугорочно архивирају дигиталне материјале да праве архивске копије са циљем предузимања мера за очување фонда и да их конвертују у датотеке.

Сваки дигитални објекат који је архивиран у установама културе треба да добије стални идентификатор. Мора да се развије поуздана служба

за доделу сталних идентификатора за дигиталне објекте и да се она одржава на европском нивоу, по могућности у оквиру Европеане.

5. ОДРЖИВО ФИНАНСИРАЊЕ ПРОЈЕКТА ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ И ЕВРОПЕАНЕ

Одговорност за финансирање дигитализације пре свега је у сфери државе, а државе чланице ЕУ ће морати значајно да повећају своје инвестиције у дигитализацију. Садашња финансијска криза, додуше, не може да се игнорише, али она исто тако не може бити разлог да се ништа не предузима.

Треба подстицати учешће приватних партнера. Финансирање мера дигитализације из средстава која нису јавне финансије служи као допуна неопходним јавним инвестицијама и не треба да се посматра као замена за јавно финансирање.

Дигитализација треба да се, у принципу, финансира на националном и регионалном, а не на европском нивоу. Ипак, државе чланице треба енергично подстицати да користе могућности финансирања из европских структурних фондова за послове дигитализације. Циљане мере дигитализације са јасним фокусом на иностранство (на пример, прекограничне збирке) могу бити финансиране на европском нивоу.

Пошто Европеана служи општем добру, трошкови њеног одржавања треба да се највећим делом покривају из јавних финансија и након 2013. године. Финансирање мера дигитализације и Европеане треба да се посматра као целина где ће државе чланице моћи да конкуришу за трошкове дигитализације свог културног наслеђа и за изградњу националних агрегатора, а финансирање портала Европеане биће превасходно задатак Европске уније.

Државе чланице треба да подрже мере уз чију помоћ ће се преко полова дигитализације отворити нове развојне шансе за европске фирме, као, на пример, кроз регионалне кластере фирми у партнерству са установама културе, партнерства у науци између установа културе и универзитета или кроз стратешка партнерства на европском и интерна-

ционалном нивоу у области нових технологија и поновног коришћења дела културног наслеђа.

6. ДОПУНА ЈАВНОГ ФИНАНСИРАЊА КРОЗ ЈАВНО-ПРИВАТНА ПАРТНЕРСТВА ЗА ПРОЈЕКТЕ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ

Како би се заштитили интереси јавних установа које се упуштају у сарадњу са приватним партнерима, треба се придржавати следећих минималних услова:

Садржај договора између јавне установе културе и приватног партнера треба да буде јаван.

Дигитализовани материјал који је ослобођен ауторских права треба да буде бесплатно доступан свима и у свим чланицама Европске уније.

Приватни партнер би требало да установи културе препусти дигиталне садржаје истог квалитета које он користи.

Максимално трајање права пречег коришћења материјала дигитализованих у оквиру јавно-приватног партнерства не сме да буде дуже од седам година. Овај период сматра се примереним да би се, са једне стране, подстакле приватне инвестиције у пројектима масовне дигитализације културних добара, а, са друге стране, да би се јавним установама омогућила довољна контрола над њиховим материјалом који је дигитализован.

На европском и националном нивоу требало би да се створе повољни услови пре свега за европске учеснике на тржишту, посебно:

- треба их охрабрити за дигитализацију у областима које до сада нису биле у фокусу дигитализације, као што су, на пример, аудио-визуелни материјали, новине, часописи или музејски објекти,
- треба подстаћи средњорочне приватне инвестиције преко олакшица у плаћању пореза чим се поправи финансијска ситуација у земљама чланицама ЕУ,

- треба их охрабрити да обезбеде јавна средства за финансирање приватних инвестиција у пројектима дигитализације. Јавна средства би могла да буду одобрена у износу приватних инвестиција у одређене установе културе које су склопиле партнерство за дигитализацију својих збирки са приватном фирмом,
- треба охрабрити Европеану и институције које сарађују са њом да своје дигиталне садржаје увећавају тако што ће склапати партнерства са европским фирмама.

Може ли Европа себи приуштити да не буде активна и да чека, или ће препустити једном или више актера на тржишту да дигитализују наше заједничко културно наслеђе? Наш одговор је одлучно „не“. Државе чланице, европске установе културе, Европска комисија и други учесници мораће да преузму сву одговорност да обезбеде да грађани Европе и европска економија у пуној мери профитирају од могућности да се европско културно наслеђе учини онлајн доступним.

Само тако може бити обезбеђено да Европа доживи дигиталну ренесансу уместо да упадне у дигитални мрачни средњи век.

Аутори:

Морис Леви, CEO Publicis Groupe S.A.

Елизабет Нигеман, генерална директорка Немачке националне библиотеке

Жак де Декер, писац

Дигитализација
Центар за скенирање у Баварској државној библиотеци
Фото: Јирген Кајлер

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ УЧИНИТИ ВИДЉИВИМ НА ИНТЕРНЕТУ. ПОЗИЦИОНИ ДОКУМЕНТ НЕМАЧКОГ УДРУЖЕЊА МУЗЕЈА¹

Музеји и сличне баштинске установе које се финансирају из јавних средстава или служе у некомерцијалне сврхе у култури захваљујући даљем развоју ауторских права добијају могућност да културно добро које им је поверено прикажу на адекватан начин у јавно доступним базама податка на интернету. Досадашња ауторска права спречавала су то за велики део објеката из 20. и 21. века.

Да би се решио овај проблем, потребно је да законодавац уради реформу ауторског права.

Решење које ће бити предложено у тексту који следи прихватила је стручна група „Документација“ Немачког удружења музеја на саветовању одржаном од 17. до 19. октобра 2011. у Берлину, као и Управни одбор Немачког удружења музеја на седници одржаној 15. децембра 2011. у Берлину. Решење је у истој мери у интересу аутора, односно, носилаца ауторских права, баштинских усанова и јавности. Културно предање остаје да живи и да се гледа.

ПРОБЛЕМ

Европска и национална културна политика захтевају „да се културно и научно наслеђе Европе учини доступним свима преко интернета“.² Пре-

¹ Овај Позциони документ Управног одбора Немачког удружења музеја и стручне групе „Документација“ објављен је у јануару 2012.

² Види: *Europeana – die nächsten Schritte*, Mitteilung der Kommission an das Europäische Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, SEK (2009) 1124, стр. 2 Einleitung. Поред пројекта Европеана (Одлука Европског парламента: „i2010: од dem Weg zu einer Europäischen Digitalen Bibliothek“ од 27.09.2007; Закључци Савета од 20.11.2008 у вези са Европеаном, ABI. С 319 од 13.12.2008, стр. 18), који су објављени 20.8.2008, треба поменути:

ма томе, баштинске установе као што су музеји, архиви, библиотеке и медијатеке у Немачкој треба да припреме одговарајуће дигиталне садржаје – метаподатке, али и дигитализована документа и објекте – и да их учине јавно доступним. Али томе стоји на путу став да се „мора водити рачуна о заштити ауторских и сродних права“.³ Тиме за све баштинске установе, које треба да учине доступним културно добро у дигитализованом облику настаје споран и вишеструко нерешив проблем, пошто визуелна јавна доступност модерног музејског културног добра скоро увек подлеже ауторско-правним ограничењима. Према важећем немачком ауторском праву, у законском року заштите јавна доступност дела заштићених ауторским правом – а тиме и великог дела музејског културног добра из 20. и 21. века – није дозвољена ни тамо где она уз метаподатке служи само као визуелни приказ.

Искључиво уговорно регулисање обавеза са носиоцима ауторских права, власницима лиценци или ауторским агенцијама није никакав излаз. Управо за највећи део фондова музеја, архива и библиотека власници ауторских права или често нису познати („дела сирочад“) или правна ситуација, и поред интензивне потраге, у многим случајевима остаје неразјашњена. Због тога је неопходно свеобухватно јединствено законско решење.

a) пројекат „Deutsche Digitale Bibliothek“, који је у тесној вези са Европеаном (02.12.2009. године Савезна влада је одобрила успостављање Немачке дигиталне библиотеке; види: Gemeinsame Eckpunkte von Bund, Ländern und Kommunen zur Errichtung einer „Deutschen Digitalen Bibliothek (DDB)“ als Beitrag zur „Europäischen Digitalen Bibliothek (EDB)“. Endgültige Fassung vom 02.12.2009, gemäß Beschluss der Ministerpräsidentenkonferenz vom 26.03.2009 und auf der Jahreskonferenz vom 28.-30.10.2009 sowie dem Beschluss des Bundeskabinetts vom 02.12.2009. http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/BKM/2009-12-01-eckpunkte-ddb.pdf (прегледано: 20.10.2014)).

b) Das Statement Bund-Länder-Kommission für Bildungsplanung und Forschungsförderung „Neuausrichtung der öffentlich geförderten Informationseinrichtungen“ (Abschlussbericht, Heft 138 der Materialien zur Bildungsplanung und zur Forschungsförderung, November 2006, стр. 3: „[...] реч је о веома квалификованим понудама информација, у којима је интегрисан пуни текст у дигиталном облику са нумеричким подацима и чињеницама, другим информација потребним за истраживање, визуелизацијом [...]“).

³ Gemeinsame Eckpunkte von Bund, Ländern und Kommunen zur Errichtung einer „Deutschen Digitalen Bibliothek (DDB)“ als Beitrag zur „Europäischen Digitalen Bibliothek (EDB)“. Endgültige Fassung vom 02.12.2009, gemäß Beschluss der Ministerpräsidentenkonferenz vom 26.03.2009 und auf der Jahreskonferenz vom 28.-30.10.2009 sowie dem Beschluss des Bundeskabinetts vom 02.12.2009. http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/BKM/2009-12-01-eckpunkte-ddb.pdf (прегледано: 20.10.2014).

ПОСЛЕДИЦЕ

Велики део музејских културних добара из новијег доба још увек подлеже заштити ауторских права и због тога не може да се поставља у дигитализованом облику у јавно доступне базе података. То важи посебно за пројекте Европеана и Немачка дигитална библиотека, који су доступни преко интернета и који се финансирају из јавних средстава. Према садашњем стању ауторског права, баштинске установе у јавно доступне базе података могу да понуде, по правилу за највећи део својих фондова, само текстуалне информације, као нпр. каталог или метаподатке.

Музејски објекти не могу довољно да се опишу помоћу текстуалних метаподатака. Потенцијални корисник је упућен на визуелни утисак. Свака музејских добара је у визуелизацији. Ко, дакле, не жели да искључи свеже, савремено музејско добро из јавне спознаје, мораће да потражи генерално правно решење за овај проблем. Због тога је овакво решење и у интересу аутора. Комерцијални интереси могу да се реализују тек ако објављивање информација о делу стимулише њихову потражњу.

ПРЕДЛОГ РЕШЕЊА

Музеји који се претежно финансирају из јавних средстава или немају комерцијалне циљеве треба да са даљим развојем ауторског права добију могућност да у јавно доступним базама података на интернету, поред метаподатака, поставе и културно добро које им је поверено у облику који је примерен медијуму, а да за то не морају да плаћају надокнаду.

Како би се у вези са тим избегла повреда ауторских права, потребно је да се техничким ограничењима обезбеди да се спречи правно недозвољено преузимање дела, изузимајући реферисање. Одговарајућа ограничења кад је у питању квалитет слике, који не дозвољава квалитетне репродукције и додатне мере, као што је дигитални водени жиг или заштита од копирања, могу се, на пример, превентивно унети у неопходне законске прописе.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Ауторска права и пратећи закони служе да се заштите интереси аутора и носилаца сродних права. Уопштено, полази се од тога да је за сваки облик коришћења потребна сагласност. Ипак, постоје и изузеци од овог закона, као што је, на пример, право на цитирање. Из угла музеја, објављивање фондова у адекватном облику – што не може бити замена за стварно уживање у делу – треба посматрати као коришћење за које није потребна сагласност. И то има функцију реферисања – слично као цитат.

Адекватна визуелизација предмета у интересу је и аутора, односно, носилаца ауторских права. И аутори и музеји желе да дела буду доступна и заштићена. Они не желе да културне тековине буду ускраћене јавности на интернету и да се тако забораве.

Институције које сакупљају културна добра, испуњавајући тиме своју јавну мисију, улажу велике напоре у одржавање својих фондова, оне документују њихов статус, као и њихов друштвени и научни контекст. Тиме оне обезбеђују опстанак културних добара за будућност и чине их доступним данас. Оне то раде испуњавајући своју јавну мисију, а на општу корист. Оне тако раде и у интересу аутора.

Интернет поспешује вишеструку комуникацију са све већим значајем визуелног. Тиме се музејима нуди инструмент да културно предање које чувају и одржавају ставе у један глобални процес коришћења и да га одрже у животу. У информационом друштву треба да се спречи да културно добро буде ускраћено јавности. Музеји овде виде своју шансу и своју обавезу.

Због тога, у изузећима у ауторском праву треба узети у обзир некомерцијалне музеје као важне чуваре културних добара. Ако музеји треба да испуњавају задатке који су им додељени, онда су им потребне правне претпоставке које дозвољавају две ствари: да се културна добра која они архивирају учине доступним заинтересованој јавности, а пре свега у сврху образовања и истраживања⁴ и да поштују легитимне интересе аутора и носилаца сродних права, али да им кроз ово јавно уступање и служе.

⁴ У препорукама Комисије за будућност информационе структуре (Kommission Zukunft der Informationsinfrastruktur) за целокупан концепт информационе структуре у Немачкој за поступање са „материјалима који нису у облику текста“ у области науке захтева се следеће: „Треба водити рачуна да баштинске установе имају право

Ауџори

др Дитмар Прајслер, директор збирки Задужбине *Кућа историје Савезне Републике Немачке*

Управни одбор Немачког удружења музеја:

др Фолкер Родакамп, Историјски музеј града Лајпцига, председник

проф. др Вибке Арнт, Прекоморски музеј Бремен, потпредседник

др Хелмут Голд, Музеј комуникација Франкфурт, члан

проф. Моника Хагедорн-Заупе, Институт за истраживање музеја – Државни музеји у Берлину, члан

др Екарт Кене, Историјски музеј Пфалц Шпејер, члан

др Улирке Лоренц, Уметничка сала Манхајм, члан

проф. др Матијас Пуле, Магдебуршки музеји – Културно-историјски музеј Магдебург, члан

Бетина Шредер, Удружење музеја Рајнланд-Пфалца Лудвигсхафен, члан

Улрике Штотроп, Задужбина Рурских музеја Есен, члан

др Габријела Уелсберг, Покрајински музеј Бон, члан

За стручну групу „Документација“:

проф. Моника Хагедорн-Заупе, Институт за истраживање музеја – Државни музеји у Берлину, портпарол

на визуелно представљање својих фондова“. Види: Kommission Zukunft der Informationsinfrastruktur: Gesamtkonzept für die Informationsinfrastruktur in Deutschland. Empfehlungen der Kommission Zukunft der Informationsinfrastruktur im Auftrag der Gemeinsamen Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder. April 2011, S. B49. http://www.leibniz-gemeinschaft.de/fileadmin/user_upload/downloads/Infrastruktur/KII_Gesamtkonzept.pdf (прегледано: 20.10.2014).

Транспорт књига
Немачка национална библиотека, Лајпциг
Фото: Јирген Кајпер

ПРЕПОРУКЕ ЗА ПРИМЕНУ БЕРЛИНСКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ ИЗ 2003. ГОДИНЕ ЗА УСТАНОВЕ КОЈЕ СУ ЈЕ ПОТПИСАЛЕ. СМЕРНИЦА НАЈБОЉЕ ПРАКСЕ

Установе потписнице Берлинске декларације подржавају даљи развој парадигме отвореног приступа под следећим условима, са циљем да се постигне што је могуће већи степен коришћења за науку и друштво у смислу Берлинске декларације из 2003. године. Оне су свесне чињенице да процес преласка на културу отвореног приступа има правни и финансијски утицај на ширење науке. Оне стога подржавају и даљи развој постојећих правних и финансијских оквира како би се створиле претпоставке за оптимално коришћење отвореног приступа. Отворени приступ као поступак коме треба да се тежи претпоставља, у идеалном случају, активно учешће сваког аутора научног дела и свакога ко чува културно наслеђе. За објављивање по принципу отвореног приступа у обзир долазе, у принципу, сви оригинални резултати научног истраживања, као и сви изворни подаци, метаподаци, изворни материјал, дигитални прикази сликовног и графичког материјала, као и научни материјал у мултимедијалном облику.

Према мишљењу потписника, публикације у отвореном приступу у области културе морају испуњавати следеће претпоставке:

Потпуна верзија публикације, као и свих додатних материјала, укључујући и копију важеће правне регулативе, треба да буде похрањена у најмање једном онлајн архиву у одговарајућем стандардном онлајн формату (а тиме и објављена). Онлајн архив мора да испуњава одговарајуће техничке стандарде (као што су правила за онлајн приступ, а њиме треба да управља нека научна установа, научно друштво, нека јавна установа или нека друга реномирана организација), а у што већем обиму треба да буде обезбеђен отворени приступ, неограничено ширење, интероперабилност и дугорочно архивирање.

У законске задатке јавних установа културе спада, пре свега, брига да фондови буду сачувани за будућност и да буду доступни јавности. За то су потребна значајна финансијска средства, без којих није могуће одржавање фонда и дигитализација фондова, а што је опет главна претпоставка за стварање отвореног приступа грађи. Аутори и носиоци ауторских права за одређену публикацију гарантују свим корисницима отворени приступ тој публикацији широм света уколико је то у складу са законским задацима и обавезама јавних установа културе и правним интересима носилаца ауторских права. Уколико је ауторство наведено у складу са правилима ауторског права и правилима коришћења научне заједнице, они дозвољавају корисницима да копирају публикације и дигиталне садржаје културних добара – на сваком могућем дигиталном медијуму и за сваку легалну сврху – и да их користе, шире, преносе и јавно репродукују, као и да праве прераде тих дела и да их шире.

Ограничење овог начела могуће је под следећим околностима: дигиталне копије се неће уступити корисницима уколико се ови садржаји користе за комерцијалне сврхе. Профит треће стране у овом случају почива на инвестицијама установа културе. Потраживање одговарајуће надокнаде од корисника, која је неопходна због законске регулативе и правних интереса носилаца ауторских права, у надлежности је аутора и носилаца ауторских права. Свака установа мора да одлучи у појединачном случају каква ограничења су потребна. Да би се уступање права на дигиталне садржаје учинило транспарентним и да се не би појавиле нове препреке због збуњујућих правних клаузула које нису јасне, потписници ће убудуће користити *Creative Commons* лиценце, као светски познат и јединствен систем. Сви фондови означени овим лиценцама могу се слободно користити уз напред наведена ограничења.

Пошћисници:

проф. др Херман Парцингер, председник Задужбине пруског културног наслеђа

проф. др Фридерике Флес, председница Немачког археолошког института

др Михаел Холман, председник Савезног архива

проф. др Хартмут Доргерло, генерални директор Задужбине Пруских двораца и вртова Берлина-Бранденбурга

Берис фон Ноц, извршни директор Задужбине Јеврејских музеја, Берлин

О ирيرهђивачима

Др Паул Климпел студирао је право у Бону, касније у Минхену, где се уписао и на филозофију, психологију и социологију на Језуитској високој школи за филозофију. Након што је завршио студиј филозофије 1998, почео је да ради као приправник у Берлину. Његова дисертација, коју је одбранио на Универзитету „Хумболт“ у Берлину, бави се покровитељством и заштитом слобода. Године 2002. дошао је у Задужбину Немачке кинотеке, чији је извршни директор био од 2006. до 2011. На том месту руководио је Мрежом медијатека и ангажовао се за побољшање правних оквира за музеје и архиве, а посебно за питање ауторског права. Од 2007. сваке године организује конференције о организационим, техничким и правним променама у баштинским установама узрокованим дигитализацијом. Од 2011. године координира област „Културно наслеђе“ у Internet & Gesellschaft Collaboratory, од 2012. ради као адвокат и партнер агенције iRights.Law и као руководилац iRights.Lab Kultur. Године 2013. водио је једну експертску групу која се бавила питањима дугорочног дигиталног архивирања, а која је формулисала Берлински апел за одржање дигиталног културног наслеђа.

Др Елен Ојлер, мастер европског и међународног пословног права, студирала је право и филозофију у Халеу, Минстеру, ХанOVERу, Болоњи и Сијени. Након што је завршила студије права, специјализовала се за информационо право на Институту за информационо, телекомуникационо и медијско право код професора Томаса Херена и професора Бернда Холцнагела. Након тога, завршила је мастер на тему права у области информационих технологија и права интелектуалне својине. Радила је у Карлсруеу као научна сарадница код професора Томаса Драјера, а била је задужена за руковођење пројектом за прилагођавање *Creative Commons* лиценци на националном нивоу. Већ 2003. године организовала је међународни симпозијум на тему културног памћења у 21. веку, који је отворио професор Јан Асман. Ауторка је већег броја публикација, у којима разматра питања како архиви, библиотеке и музеји могу да омогуће континуитет у култури и културну партиципацију помоћу дигиталних и умрежених медија. Године 2011. докторирала је у Фрајбургу у Брајсгауу на тему „Културно памћење у доба дигиталних и умрежених медија и његово право“. Године 2013. била је члан експертске групе која је саставила Берлински апел, а од 2014. чланица је тематске групе која се бави унапређењем структура управљања и политике на Универзитетском форуму за дигитализацију.

Foto: Eulen Euler (Creative Commons CC0 Public Domain Dedication 1.0)

Фото: Елен Ојлер (Creative Commons CC0 Public Domain Dedication 1.0)

БУДУЋНОСТ ПРОШЛОСТИ

Издавач

Народна библиотека Србије
Београд, Скерлићева 1
www.nb.rs

За издавача

Ласло Блашковић

Уредник

Добрила Бегенишић

Лектура и коректура

Јелена Витезовић

Дизајн корица

Оливера Батајић Сретеновић

Технички уредник

Милош Нинковић

Штампа

Ретро принт
Београд

Тираж

500

ISBN

978-86-7035-453-1

9 788670 354531

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

02:004(082)

025.85:004.056.5(430)(082)

БУДУЋНОСТ прошлости / Паул Климпел, Елен Ојлер (приређивачи) ; са немачког превела Добрила Бегенишић. - Београд : Народна библиотека Србије, 2019 (Београд : Ретро принт). - 271 стр. : илустр. ; 22 см. - (Едиција Савремена библиотека / Народна библиотека Србије ; књ. 25)

Превод дела: Der Vergangenheit eine Zukunft. - Тираж 500. - Стр. 11-13: Увод / Елен Ојлер и Паул Климпел. - О приређивачима: стр. [272-273]. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Садржи библиографске податке о ауторима уз сваки рад.

ISBN 978-86-7035-453-1

1. Климпел, Паул, 1970- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Ојлер, Елен, 1977- [уредник] [аутор додатног текста]

а) Дигиталне библиотеке -- Зборници б) Библиотечка грађа -- Дигитализација -- Немачка -- Зборници

COBISS.SR-ID 281893644